Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı : 7
Ağustos 1971 • 350 Kuruş

Bu yılın
ikinci ikramiye
çekilişinde gene

MİLYON
LİRA

Bu çekiliş için
son para yatırma tarihi:

15 Eylül Çarşamba

*

Bütün tasarruflarınızı 15 Eylül
Çarşamba akşamına kadar Bankamızda
toplamakla bu çekilişe daha büyük
kazanma şansı ile katılabilirsiniz.

*

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Y. 675

oran: 1229 (Y - 675) — HTM. 19

XIX. yüzyılda bir saltanat kayığı.
Foto: Barlas Gülerman

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Türkiye Devleti 900 Yıl Önce Kuruldu 4
Ahmed Fehim Efendi 18
Ölümünün 100. Yıldönümünde Şinâsî 23
Ubeydullah Efendi'nin Amerika Seyahati 31
Reîs-ül Hattâtîn Kâmil Akdik 35
Ümmügülsüm Sultan'ın Düğünü 42
Yeniçeriliğin Kaldırılması ve Ağa Hüseyin Paşa 47
İzmir Fuarı 54
60 Yıl Önce Türkiye 58
Bir Yedek Subayın Hâtıraları 60
Kıbrıs Meselesi 67
Hitler Paris'te 73
Ahmed Cemâleddin Paşa'nın Maceraları 78
Uluğ Türkistan 83
Tarihe Akan Bir Ay 85
Ülkeler ve İnsanlar 88
Kitaplar Arasında 92
Karikatür 94
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Ağustos 1971 Yıl: 7 Cilt: 2
Sayı: 7 Sıra No.: 79

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

Abone: Yıllık: 42, 6 aylık 21 TL. Yurt dışı: Yıllık: 84, 6 aylık 42 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

Malazgirt'in 900. Yıldönümü

Türkiye Devleti 900 Yıl Önce Kuruldu

Yılmaz Öztuna

MÜSLÜMANLIK'TAN önce Sakalar, Hunlar gibi Türk kavimleri zaman zaman Anadolu'ya ayak basmışlardı. Müslümanlık'tan, İslâm İmparatorluğu'nun yani Halife'liğin kuruluşundan sonra, Araplar'la beraber Müslüman olan Türk birlikleri de Toros ve Fırat'ın doğusunda kalan bölgelerin fethine iştirak etmişlerdi.

Daha Emevîler zamanında, bugünkü Kuzeydoğu Anadolu (Karadeniz kıyıları hariç) ile Güney Kafkasya'nın en büyük bölümünde «Ermenîye» eyâleti teşkil edilmişti. Abbâsîler zamanında da Güneydoğu Anadolu'da iki âmillik (vilâyet) kuruldu: Bunların birinin merkezi Tarsus, ikincisininki Malatya idi. Tarsus vilâyeti Kınnesrîn, Malatya ise Cezîre (Harrân) eyâletlerine bağlı idi. Bu iki vilâyete birden «suguur = hudut» vilâyetleri deniyordu. Tarsus suguuru, Bizanslılar'ın Kilikya, Malatya suguuru ise Kommagene (Ceyhan ile Fırat arasındaki ülke) eyâletlerine tekabül ediyordu.

Kuzey Afrika'yı, Yakın Doğu'yu, Ortadoğu'da birçok ülkeleri, İberya'yı fetheden Emevîler ve halefleri olan Abbâsîler (750' den itibaren), Anadolu'yu da Marmara'ya, Ege'ye, Karadeniz'e kadar açmak istediler. Her yıl yapılan kışlık (şâtiye) ve yazlık (sâyife) gazâlar, akın mahiyetinden ileri gidemedi. İstanbul muhasaraları da bir netice vermedi. Anadolu, esas bakımdan, Bizans'ta kaldı.

Abbâsîler zamanında suguur vilâyetlerine Horasan ve Mâverâünnehir'den getirilen İranlı, bilhassa Türk birlikleri yollandı. Türkler'in şecaati ve askerlik kabiliyeti mâlûm olduğu için, bu birliklerin ardı kesilmedi. Esasen Halîfe'nin hassa ordusu da Türkler'den ibaretti. Bu suretle Türk birlikleri, Tarsus, Misis, Aynzarba, Adana, Maraş, Hades (Göynük), Malatya, Âmid (Diyarbakır), Meyyâfârikıyn (Silvan), Ahlat, Malazgirt, Kaalîkalâ (Erzurum) gibi sınır şehirlerinde yerleşti. Bunlar, Anadolu'nun ilk Türk sekenesini teşkil etti. Hârûnu'r - Reşîd ile oğulları zamanında, bilhassa IX. asrın ilk yarısında, bu Türk nüfusu fevkalâde arttı. Bunların başlarında bulunan Afşın, İtah, Mengücur, Ferganalı Ömer, Semerkandlı Hâris, Boğa, Vasıyf gibi Türk kumandanları, Bizans'a karşı gazâları ile büyük şöhret yaptılar. IX. asrın ortalarında Halîfelik, bütün Arap birliklerini terhis etti

ve İslâm imparatorluğunun ordusu Türkler'den, ikinci derecede de İranlılar'dan ibaret kaldı. Türk ve İran birlikleri arasında şiddetli rekabet vardı. Bu suretle suguur vilâyetlerindeki Türk kumandanlar, büyük bir muhtariyet içinde, çok defa Halîfe'ye sadece ismen bağlı olarak, güç ve nüfuz kazandılar. Başkumandanlar, «emîr = prens», hattâ «melik = kral» unvanını taşırlar ve kumandanlar arasından seçilirlerdi. Bu suretle seçim usuliyle Türkler, ileride Mısır - Suriye'de muazzam Memlûk İmparatorluğu'nu kuracaklardır.

Büsrü'l-Afşînî, Kayıoğlu Ahmed, Hakan, Mûnis, Burduoğlu Rüstem, Ebû-Sâbit'it - Türkî, Toganoğlu Ahmed gibi Türk emîrler, Sıvas, Amasya, Niksar, Kayseri, Kolonya (Şebinkarahisar), Zamantı, Konya, Ereğli, Ermenek, Yalvaç, Bergama, Sard, Ankara, Ulukışla, Çankırı, Eskişehir gibi Anadolu'nun birçok şehrini geçici olarak işgal edip yağmaladılar.

Bu suretle Anadolu'da nüfus, asırlar geçtikçe biraz daha azaldı. Nüfus kıtlığından müşkül mevkie düşen Bizans, Balkanlar'dan celbettiği Türkler'i, bu Müslüman Türkler'e karşı sınır vilâyetlerine yerleştirmek yoluna gitti. Hıristiyan olan bu Türkler (Peçenek, Kuman, Uz vs.), Bizans sınırını asırlarca savundular.

Tarsus emîri Seymâ, imparator I. Basileus zamanında Ege'deki Ağrıboz adasına çıkacak derecede cüret gösterdiyse de, Bizanslılar tarafından ordu ve donanması imha edildi, kendi de şehit oldu. Fakat fütur getirmeyen Türk emîrleri, I. Basileus'un oğlu Leon zamanında Limni adasına ve Tesalya'ya kadar akın yaptılar; bu akınlara Tarsus emîri Demyâne kumanda etti. Bu emîr, 911'de Sisam adası açıklarında bir Bizans filosunu bile bozmaya muvaffak oldu. Diğer taraftan Girit'teki Müslüman Hafsî devleti, Selânik gibi çok mühim bir limanı ele geçirmeye ve Makedonya'ya ayak basmaya başlamış, fakat Bizanslılar tarafından bir müddet sonra kovulmuştu. 924'te Limni adası civarında Müslüman donanmasını perişan eden Bizanslılar, bu tarihten sonra teşebbüsü ele aldılar ve taarruza geçtiler. 928'de Bizans, Erzurum ve çevresini Müslümanlar'dan geri aldı. 934'te suguur vilâyetlerinden birinin merkezi olan Malatya, kahramanca bir savunmadan sonra, Bizans'ın eline düştü. Bütün gay-

Konya'da XVI. yüzyıl eserlerinden Sultan Selim Camii ve Mevlânâ türbesi.

retler boşa çıktı ve bu mühim topraklar Bizans'tan geri alınamadı.

Hamdânîler'den Seyfüddevle, X. asırda Bizans ile müthiş surette çekişti. Birçok muvaffakıyetler kazandı ise de, netice itibariyle Bizanslılar'ı yerinden oynatıp toprak kazancına erişemedi. Bizans pek güçlü devirlerinden birini yaşıyordu. 948'de Bizanslılar, Maraş'ı da Müslümanlar'dan aldılar ve Müslümanlar'ı tamamen Ahır-Malatya - Güneydoğu Toroslar zincirinin güneyine atmış oldular. Sis ve Suruc şehirlerinin de Bizans'ın eline düşmesi, Bizans ordularının Urfa bölgesini tahribi, Amiral Basileus'un Müslümanlar'ın Tarsus'ta üslenen donanmasını yakması, telâfisi mümkün olmayan hâdiselerdi. Bizanslılar, bir hamlede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun en büyük kısmını geri almışlardı. Bu tarihten sonra Müslümanlar'ın muvaffakıyetleri görüldü ise, bunlar tamamen mevzii vak'alara münhasır kaldı ve Bizanslılar, Selçuklular Yakın Doğu'ya ininceye kadar üstün vaziyetlerini muhafaza ettiler. İmparator Nikeforus Fokas, Girit ve Kıbrıs'ı Müslümanlar'dan geri aldığı gibi, Ayntab'ı (Gaziantep) işgal etti; hattâ Müslüman dünyasının en büyük şehirlerinden biri olan Halep'e girip yağma etti.

964'te Bizanslılar, Adana, Misis ve Tarsus'u da alıp Müslümanlar'ı Kilikya'dan attılar. Yüz binlerce Müslüman, Arap ülkelerine göçtü, bir kısmı Hıristiyan oldu. Çünkü Müslüman devletlerde milyonlarca Hıristiyan yaşadığı halde, Hıristiyan devletler, Müslüman azınlığa müsamaha etmiyorlardı. 966'da Bizanslılar, Diyarbakır, Antakya, Halep civarına kadar geldiler. 969'da çok mühim Antakya şehri ki, 4 Ortodoks patriklikten birinin merkezi idi, Bizans'ın eline düştü. Bu çok mühim muvaffakıyetten sonra Bizanslılar, Van Gölü'ne eriştiler ve bu bölgelerdeki Müslümanlar'ı kovdular. 972'de Nusaybin ve Meyyâfarikıyn, Bizans istilâsından zor kurtuldu. 973'te Bizanslılar, Müslümanlar'ın büyük şehirlerinden biri olan Âmid (Diyarbakır) şehrini bile muhasara ettiler, fakat alamadılar. Bunun üzerine güneybatıya döndüler; Humus, Baalbek, Beyrut gibi birkaç Suriye ve Lübnan şehrini alıp, Akdeniz'in doğu kıyılarına erişmiş oldular.

Bundan sonra Müslümanlar, Bizans'ı güçlükle Lübnan ve Suriye'nin mühim şehirlerinden çıkardılar. Fakat Bizans fütuhatı, Van Gölü bölgesinde devam etti. 933'te Erciş ve Malazgirt düştü. 1030'da Urfa da Bizans'a geçti. Van Gölü'nün kuzeyindeki Ermeni ve Gürcistan'daki Gürcü hükümdarları, Müslüman tâbiiyetinden çıkıp, Bizans'ı metbû tanıdılar. Bu suretle Bizans hâkimiyeti, Van Gölü'nün doğusuna ve Kafkas Dağları'na erişti.

XI. asrın fecrinde Anadolu'da Müslümanlar'ın elinde ancak Diyarbakır, Bitlis, Siirt, Mardin, Hakkâri bölgeleri yani en Güneydoğu Anadolu kalmıştı. Diyarbakır'daki Mervânîler, Âzerbaycan'daki Müsâfirîler gibi Müslüman devletleri bile Bizans tarafından haraca bağlanmıştı.

İşte Oğuzlar, Yakın Doğu'ya müdahale etmek üzereyken, İslâm âleminin Bizans'a karşı vaziyeti bu idi ve bu derecede fecî idi. Vaktiyle 100.000 atlı çıkaran suguur vilâyetleri mahvolmuştu. Sevap kazanmak, gazi ve şehit olmak için suguura gelen yüzbinlerce mücahit Türk'ten eser kalmamıştı. Bütün İslâm dünyasında bu mücahitlere gelir temin etmek için yapılan vakıflar mahvolmuştu. Halîfe, hükümdarlar ve Müslüman zenginleri artık her yıl bu gazilere büyük teberrularda bulunmuyorlardı. İspanya, Türkistan, Sind gibi en uzak ülkeleri fetheden Müslümanlar, kendilerine çok yakın olan Anadolu'yu fethedememişler, Bizans karşısında âciz kalmışlardı. Bununla beraber asırlar süren Müslüman akınları, Anadolu'yu geniş ölçüde hırpalamış ve XI. yüzyıl Türk fethine müsait bir zemin hazırlamıştı.

SELÇUKLU FETHİNDEN ÖNCE ANADOLU'NUN İDARÎ TAKSİMATI

Selçuklular'ın fethine takaddüm eden zamanlarda Anadolu, Bizans idaresinde şu eyâletlere ayrılmış bulunuyordu:

1. Anatolik Teması (merkezi: Konya): Konya, Isparta, Burdur, Afyon, Kütahya çevresini içine alıyordu.

2. Armenyak Teması (merkezi: Amasya): Amasya, Samsun, Sinop, Çorum çevresini içine alıyordu.

3. Trakezyen Teması (Efes): Aydın, Manisa, Uşak, Denizli çevresi.

4. Optimon Teması (İzmit): Kocaeli, Sakarya çevresi.

5. Opsikyon Teması (İznik): Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale, Bilecik çevresi.

6. Bukkellaryen Teması (Ankara): Ankara, Bolu çevresi.

7. Paflagonya Teması (Çankırı): Çankırı, Kastamonu çevresi.

8. Khaldea Teması (Trabzon): Trabzon, Rize çevresi.

9. Mezopotamya Teması (Erzincan): Erzincan, Tunceli, Elâzığ çevresi.

10. Kolonea Teması (Şebinkarahisar):

Gümüşhane, Ordu, Giresun çevresi.

11. Sebast Teması (Sıvas): Sıvas, Tokat, Yozgat, Niğde, Kırşehir, Nevşehir çevresi.

12. Likandos Teması (Malatya): Malatya, Adıyaman çevresi.

13. Selekya Teması (Tarsus): Adana, İçel çevresi.

14. Kibyrreoteen Teması (Antalya): Antalya, Muğla çevresi.

15. Sami Teması (İzmir): İzmir çevresi, Midilli, Sakız, Sisam adaları.

16. Kıbrıs Teması (Pafos).

17. Kharsian Teması (Kayseri): Kayseri çevresi.

18. Suriye Teması (Antakya): Hatay, Maraş, Antep, Urfa çevresi.

19. Vaspuragan Teması (Vustan): Bingöl, Muş, Van, Ağrı çevresi.

20. Ani Teması (Ani): Kars, Artvin çevresi.

21. İberya Teması (Tiflis): Gürcistan, Ermenistan tarafları.

Bu suretle yalnız Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkâri, Bitlis çevresi — haraç vermek şartiyle — Müslümanlar'ın elinde kalıyordu.

OĞUZLAR ANADOLU'DA

Oğuzlar, daha Mâverâünnehir ve Üst-Yurt'tan Horasan'a inmeden Bizans ile temas etmişler ve Anadolu'ya akınlar yapıp bu büyük tarihî ülkeyi yoklamışlardır. Gazneli Sultan Mahmud zamanında Çağrı Bey, oldukça mühim bir kuvvetle hızla Gazneli topraklarını aşıp Âzerbaycan'a geçmişti. Bu geçiş, Sultan Mahmud'u pek endişelendirmiş ve mâni ola-

Fâtih'in yaptırdığı Rumeli Hisarı.

Mimarî şâheserlerden Sultanahmet Camii.

madıkları için kumandan ve valilerine çok kızmıştı. 1015 - 1016'da Çağrı Bey, Doğu Anadolu'daki Bizans'a tâbî Ermeni prenslerinin topraklarına akınlar yapmıştı. Ermeniler, bu akınlardan o derecede yıldılar ki, Ermeni kralı, topraklarını müdafaadan âciz kaldı ve Bizans'a terketti. Buna karşılık Bizans da, Ermeni hanedanına Sıvas bölgesini verdi.

1018 - 1021'de Oğuzlar, Âzerbaycan'daki Müslüman Şeddâdî devleti topraklarına da akınlar yaptılar (bu devlet, Bizans'ın tesir ve nüfuz sahasına dahildi).

1021'de Çağrı Bey, Anadolu kapılarının mukavemet derecesini yoklayan ve oğlu Alp-Arslan'a ileride yol gösterecek olan bu akınlardan yine yıldırım hızıyle Gazneli topraklarından geçip, Üst-Yurd'a döndü. Horasan umumî valisi Arslan Câzib, Sultan Mahmud'dan Çağrı Bey'in dönüşte behemehal tevkif edilmesi emrini almıştı; fakat bu kere de buna muvaffak olamadı. Eskiden Sâmânîler'in hizmetinde olup da Horasan'da yerleşmiş bulunan Gazneli tab'ası Oğuzlar, içten içe ve bazen açıkça Selçuklular'ı destekliyorlardı.

1030 - 1038, 1042 - 1043 ve 1045 - 1046'da da Oğuzlar, Güney Kafkasya'ya geldiler ve Âzerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ı altüst ettiler.

Bundan sonra Tuğrul Bey, Kutalmış Bey'i Bizans'a karşı Türkler'in başkumandanlığı mevkiine getirdi ve bu zat, oğlu Süleyman-Şâh'ın Anadolu'yu bir hamlede fethedebilmesinin gerçek zeminini hazırlamaya başladı.

SELÇUKOĞLU KUTALMIŞ BEY'İN ANADOLU AKINLARI — PASİNLER ZAFERİ (18 eylül 1049)

1047'de birçok kereler kuzeye doğru Aras nehrini geçmiş bulunan Kutalmış Bey, Gence'yi muhasara etti. Fakat alamadı. Bir müddet sonra Selçuklu şehzâdelerinden İbrahim Yınal, Âzerbaycan'ı fetheden Tuğrul Bey tarafından bu eyaletin umumî valiliğine getirildi ve Anadolu gazâlarında Kutalmış Bey'in yanında o da mühim rol oynamaya başladı. Tuğrul Bey, iki şehzâdeye, ordularını birleştirmelerini, bir arada Bizans topraklarını sistemli surette taramalarını emretmek suretiyle Anadolu'yu fethetmek emelinde bulunduğunu gösterdi.

Bu emri alan Kutalmış ve İbrahim Yınal Beyler, Erzurum üzerine yürüdüler. 200 000 nüfusu ile sayılı büyük şehirlerden biri olan Erzurum, 26.000 Bizans, Er-

meni ve Gürcü kuvveti tarafından korunan kudretli bir kaleye, 800 kiliseye sahipti. Kumandan, General Liparit olup, General Katakalon ile General Araon, kendisine yardımcılık yapıyorlardı. Vukua gelen büyük meydan muharebesinde Bizans ordusunu bozan Türkler, düşmanı şehrin surları içine sığınmaya mecbur ettiler. 18 eylül 1049'da Pasin Ovası'nda geçtiği için «Pasinler Meydan Muharebesi» diye anılan bu mühim vuruşma, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin gerçek bir öncüsüdür. Başkumandan Liparit, esir edildi. Kutalmış ve Yınal Beyler, 100.000 esir ve 15.000 araba dolusu ganimetle döndüler ve bu büyük ganimet, Yınal Bey tarafından Reyy'e Sultan Tuğrul Bey'e götürüldü. Kutalmış Bey, Anadolu sınırında kaldı.

Bizans İmparatoru, Tuğrul Bey'e elçiler göndererek ve fidyesini yollıyarak, en değerli generallerinden olan Liparit'in salıverilmesini rica etti. Türk Hakanı, fidyeyi almaya tenezzül etmedi; fakat imparatorun ricasını yerine getirip Liparit'i Bizans'a yolladı. Buna karşılık imparator, Istanbul'daki caminin tamirine müsaade etti ve camide, Sultan Tuğrul Bey nâmına hutbe okunmaya başlandı. Istanbul'daki Fâtımî elçisi camide Abbâsî Halîfesi ile Türk Hakanı adına hutbe okunmasına itiraz ettiyse de, kulak asılmadı.

Bundan sonra Bizans, Anadolu'yu, bilhassa doğu bölgelerini son derecede müstahkem hâle getirmeye başladı ve buralara büyük kuvvetler yığdı. Bu arada 1053'te Kutalmış Bey, Kars'ı muhasara ettiyse de alamadı.

1054'te Tuğrul Bey, bizzat Anadolu'ya girdi. Bayburt'u aldı. Doğu Anadolu'da birçok yerleri işgal ettikten sonra, pek müstahkem Malazgirt kalesi önüne geldi. Fakat kaleyi düşüremedi. Van Gölü sahillerini iyice taradıktan sonra döndü. 1055'te Tuğrul Bey, yanına Kutalmış Bey'i alıp Bağdad'a gitti ve Kutalmış'ı, Fâtımîler'i ezmeye memur etti. Kutalmış Bey, Fâtımîler'e taraftar olan bölgeleri ezdikten sonra, tekrar Anadolu'ya geldi. Bu sıralarda Çağrı Bey'in oğullarından —Alp-Arslan'ın kardeşi— Yâkutî Bey de, kuvvetli bir ordu ile Anadolu sınırına gönderilmişti. 1057'de Yâkutî Bey, Anadolu içerlerine kadar mühim bir akın yaparak üzerine gönderilen Bizans ordularını bozdu. Prens Nikeforus Bryennios, büyük bir ordu ile Kayseri'ye geldiyse de Türkler'in karşısında bozuldu.

Bu sıralarda Musul'da Cezîre-i İbni Ömer'e (bugünkü Cizre) gelen Tuğrul Bey, burasını aldı (o zaman mühim şehirdi). Mervânoğulları da Bizans'a taraftar bir siyaset güttükleri ve Selçuklular'dan korktukları için, Diyarbakır ülkesi taranmak suretiyle cezalandırıldı. İç işlerle fevkalâde meşgul olan Tuğrul Bey, Anadolu'ya bizzat gelemiyor ve esasen bu ülkenin iyice olgunlaşmasını bekliyordu. 1057'de kendisine karşı ayaklanan Kutalmış Bey'in kardeşi Prens Resûl-Tigin'i Hûzistan'da ezdikten sonra, 1058'de İran'da Türk idaresine girmeyen son yerleri de imparatorluğa bağladı.

1061'de Kutalmış Bey, çok güç kazanmıştı. İbrahim Yınal'ın öldürülmesinden sonra onun ordusunun ve ülkelerinin mühim kısmı da Kutalmış Bey'e geçmişti. Büyük bir ordusu vardı. Bu ordu, Anadolu gazâlarında fevkalâde pişmişti. Âzerbaycan, Irâk-ı Acem ve civardaki bölgeler, Kutalmış'ın hükmünde idi ve Kutalmış, Tuğrul Bey'in pek az sözüne kulak asıyordu. Babası eskiden Oğuz yabgusu olması dolayısiyle saltanatın kendisine ait olduğu hissini besleyen bu Selçuklu prensi, bu dâvasını yürütmek için fırsat gözlüyordu.

1061'de Kutalmış Bey, alenen sultanlık iddiasında bulundu ve 1063'te Alp-Arslan tahta geçtiği zaman, bu iddiasında devam etti. Bu sıralarda, yani Kutalmış'ın imparatorluk tacı peşinde olduğu yıllarda Anadolu akınlarını, Alp-Arslan'ın kardeşi Yâkutî Bey idare etti. 1058'de Yâkutî Bey, Ani kalesini (Kars çevresinde mühim bir şehirdi) muhasara ettiyse de alamamıştı. Daha sonra Pasinler'e, Van Gölü'nün kuzey ve batı bölgelerine birçok akın yaptı. Türkler, Fırat ve Murat ırmakları vâdisinden batıya doğru ilerliyorlardı. Bu iki akarsuyun birleştiği yerlere kadar yaklaşmaya da muvaffak olmuşlardı. Bu arada Erzincan ve Kemah şehirlerini de aldılar. Sonra Çoruh vâdisi yani Kuzeydoğu Anadolu'nun uc bölümü tarandı. Kelkit vâdisine girildi. Şebinkarahisar alındı. 1058'de Türk kumandanlarından Dinar Bey'in şehit olmasına rağmen, Malatya da alındı. Türkler, 39° tûle kadar gelmişlerdi.

1059'da da Doğu Anadolu şiddetle tahrip edildikten sonra Yâkutî Bey'in başkumandanlığı altında bulunan Türk ordusu, Güneydoğu Anadolu'nun mühim şehirlerinden olan Urfa'yı muhasara etti, fakat alamadı. Bunun üzerine Sıvas'a yürüyüp bu mühim şehri işgal ve yağmaya muvaffak oldu. 1061'de imparator Konstantin Dukas, Doğu Anadolu'ya çok büyük bir kuvvetle geldi ve Türkler'in işgal ettiği birçok yeri geri aldı ve Doğu Anadolu kalelerini iyice kuvvetleştirdi. Fakat 1063'te

Bizans ordusu, Türkler'e yenildi ve Bizans'ın Urfa umumî valisi Tavadanos, bu muharebede öldü.

Diğer taraftan 1043'te Sultan Tuğrul-Bey, Reyy'i aldığı zaman kendiliğinden ona tâbî olduğunu bildiren Diyarbakır'daki Arap Mervânî Krallığı, 1063'te daha sıkı bağlarla Büyük Türk Hakanlığı'na bağlandı.

1063'ten sonra Bizans, Avrupa'da yeni meşguliyetlere daldı ve bu hâl, Türkler'in Anadolu'daki işlerini kolaylaştırdı. Normanlar, Güney İtalya'daki Bizans eyâletlerini işgal etmişlerdi. Peçenekler ve Oğuzlar da Balkanlar'da Bizans'ı fevkalâde tazyik ediyorlardı. Bizans, bu gailelerle meşguldü.

SULTAN ALP-ARSLAN VE ANADOLU

Sultan Alp-Arslan'ı tanımıyan Kutalmış Bey, Büyük Türk Hakanlığı'nın başkenti olan Reyy'i muhasaraya girişmek üzereydi. Diğer taraftan Alp-Arslan'ın ağabeyi Melik Süleyman da, Tuğrul Bey'in veziri (başbakanı) Amîdülmülk tarafından sultan ilân edilmişti. Bu iki gaileyi Alp-Arslan, hızla bastırdı. Kutalmış Bey, atı yere kapaklanarak öldü. Kutalmış Bey'in oğulları Süleyman-Şah ve Mansûr Beyler'le kardeşi Resûl-Tigin de Alp-Arslan'a esir düştü. Alp-Arslan, bu Selçuklu prenslerini büyük bir âlicenaplıkla affetti. Hayatlarına ve hürriyetlerine dokunmak şöyle dursun, nasihat edip büyük orduların başında ve «Melik = kral» unvanı ile Anadolu'ya gazâya gönderildi. Bu suretle müstakbel Anadolu Fâtihi, Alp-Arslan'ın yüksek karakteri ve ileriyi görüşü sayesinde hayatını kurtardı ve Anadolu'da babasının bıraktığı yerden, büyük misyonuna devam etti. Bu sıralarda Süleyman-Şâh'ın çok genç yaşta olması icap etmektedir. Bununla beraber, çocuk yaşında bile Türk hanedânlarında âdet olduğu üzere, yetişmesi için, babasının yanında, Anadolu gazâlarına iştirak etmiş ve birkaç yıl sonra fethedeceği bu büyük ülkenin hususiyetlerini iyice tanımıştı.

1064'te Sultan Alp-Arslan, Anadolu sınırına geldi. Verdiği buyruk üzerine kardeşi Melik Yâkutî, başta Van şehri olmak üzere, Van Gölü çevresindeki kalelerin çoğunu fethetti. 1065'te Sultan Alp-Arslan

XIII. yüzyılda Selçuklu vezirlerinden Karatay'ın yaptırdığı Konya'daki Karatay medresesi.

Sinan'ın yaptığı Şehzâde Camii.

Orta Doğu'da iken Türkler, tekrar Urfa'yı kuşattılar, Antakya ve Halep yakınlarına kadar geldiler. Bu gazâlara, babası ile bozuşup Sultan Alp-Arslan'ın hizmetine giren Karahanlı hakanı Tamgaç Han'ın oğlu da katıldı.

AFŞIN BEY ANADOLU TOPRAKLARINI ALTÜST EDİYOR

Büyük Türk kumandanlarından Gümüştekin, yanında Afşın ve Ahmed-Şah Beyler gibi en mühim Türk generalleri bulunduğu halde 1066'da Murad ve Dicle vâdilerini yağmaladı ve Nizip'e kadar geldi. Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) önlerinde General Aruantanos'un kumandasındaki 10.000 kişilik Bizans ordusu imha ve kumandanı, Gümüştekin'e esir oldu. 1067'de Afşın Bey, Malatya önlerinde daha büyük bir Bizans ordusunu bozdu. Bu zafer üzerine Afşın Bey, Kayseri'ye kadar gelerek bu mühim şehri aldı. Bu suretle Türkler, 35° tûlüne kadar Anadolu'yu çiğnemiş oldular; burası, Anadolu'nun hemen hemen ortası idi. Afşın Bey, Toroslar'ı aşıp Kilikya'yı yağmaladı ve Halep civarına geldi. Afşın Bey'in bu seferi, Anadolu fethinin çok yakınlaştığını gösteriyordu.

1068'de Tiflis'i fetheden ve bir müddet bu şehirde kalan Alp-Arslan, Kars'a geldi. Akıncılarını, Trabzon yakınlarına kadar yolladı. Bu sıralarda bir kısım Gürcüler, Müslüman dinini kabûl etmişlerdir.

Bu tehlikeli vaziyet üzerine Bizans İmparatoru, çok büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçti. Ordusunda Bizanslılar'dan başka Oğuz ve Peçenek Türkleri, Normanlar, Franklar, Almanlar, İskandinavlar vardı. Kayseri yakınlarında iken Afşın Bey'in Niksar'ı aldığını öğrendi. Sıvas'a geldi ve ilerliyerek Divriği yakınlarında Türk ordusunu ricate mecbur etti, fakat bozamadı. Sonra güneye inip Maraş'a geldi. Gönderdiği öncü kuvvet, İnal Bey tarafından bozulunca, bizzat daha güneye inmeye karar verdi. Halep yakınlarına kadar geldi ve Halep şehrine hâkim olan Arap Mirdâsî prensini haraca bağladı. Menbic'i aldıktan sonra İskenderun yoluyle Kilikya'ya vâsıl oldu. İmparatorun önünden Ahlat'taki üssüne dönen Afşın Bey, imparator güneyde meşgulken, kuzeyin Bizans kuvvetlerinden boşaldığını gördü ve bundan istifade ederek çok cüretkârane bir akınla Anadolu'yu baştan başa geçip, Sakarya kıyılarına ulaştı. İmparator, bu pek cesur akını Pozantı'da iken öğrendi ve müthiş kızdı. Fakat Afşın Bey'in yolunu kesemedi ve Istanbul'a döndü.

1069'da Bekçioğlu Afşın Bey'in idaresindeki Türk akıncı kuvvetlerinin başlıca kumandanları Ahmed-Şah, Uvakoğlu At-

sız, bunun kardeşi Çavlı, Aslantaş, Türkmen, Dilmaçoğlu Mehmed, Sanduk, Tavtavoğlu, Tarankoğlu Beyler idi. Bu akıncı ordusu, Âzerbaycan'daki Süleyman-Şah ve kardeşi Mansûr ve Yâkutî Beyler'in emrindeydi. Genç ve kudretli bir asker olan ve sırf Türkler'i Anadolu'dan atsın diye tahta geçirilen imparator Romanos Diogenes, ilk Anadolu seferinde ülkeyi iyice taramakla beraber, Türk akınlarına mâni olamamıştı. 1069'da tekrar büyük ordusu ile Anadolu'ya geldi ve Kayseri önlerinde Türk akıncı birliklerini bozdu. Harput'a geldiği zaman, Türkler'in Malatya'yı tazyik etmekte olduklarını öğrendi. Türkler, Malatya önlerinde Bizans generali Ermeni Filaretos'un ordusunu dağıtmışlardı. Filaretos, perişan bir hâlde imparatora gelip, raporunu verdi. İmparator, Palu'da iken, Afşın Bey'in geçen defaki cüretini aynen tekrarlıyarak kuzeyden dolaşıp Konya'ya kadar geldiğini öğrendi. Konya'nın tahrip ve yağmasından çok müteessir olan imparator, Türkler'in dönüş yolunu kesmek üzere Sıvas'a geldi. Kayseri'ye doğru ilerlerken bunu haber alan Türkler, imparatorun büyük ordusuna rastlamamak için güneye kıvrılıp Kilikya'ya, Çukurova'ya daldılar. Buradan üslerine döndüler ve Romanos Diogenes, bu kere de Türk akıncı ordusunu tevkif edemedi.

1070'te Anadolu orduları başkumandanı Prens Manuel Komnenos, Türkler'e Kızılırmak kenarında bozuldu ve bütün maiyetiyle esir düştü. Bundan faydalanan Afşın Bey, Kayseri civarından geçip ta Denizli'ye kadar üçüncü cüretli akınını yaptı. Bir rivayete göre bu akında Türkler, ilk defa olarak Ege ve Marmara kıyılarına kadar erişip bu denizleri gördüler.

1070 yazında Sultan Alp-Arslan da Anadolu'ya geldi ve amcası Tuğrul Bey'in alamamış olduğu pek müstahkem Malazgirt kalesini fethetti. Güneydoğuya ilerliyen Alp-Arslan, Âmid (Diyarbakır) şehrine geldi ve bir müddet çok beğendiği bu büyük şehirde oturdu. Veziri (başbakanı) Nizâmülmülk de Meyyâfârikıyn'e (Sil-

Türk - Selçuk sanatının tipik örneği: Sıvas'taki İnce Minare.

van) gitti.

Büyük Türk Hakanı, Urfa'ya geldi. Dördüncü defa olarak bu Bizans kalesini muhasara etti. 50 gün geçmesine ve Türk ordusundaki birkaç zırhlı filin ölmesine rağmen, kale düşmedi. Büyük ordusunu bir kale önünde daha fazla tutmayı ve yıpratmayı askerlik prensiplerine aykırı gören Sultan Alp-Arslan, Halep'e geldi. Halep'teki Mirdâsî hanedânından Arap prensi, annesi ile Türk Hakanı'nın çadırına gelip arz-ı ubûdiyet etti. Bu suretle bu Arap devletçiği ve pek mühim Halep şehri de, Türk İmparatorluğu'na bağlanmış oldu. Sonra kuzeye doğruldu. Fırat'ı ve Dicle'yi geçti. Diyarbakır - Bitlis yolu ile Ahlat'a geldi. Bu sıralarda Romanos Diogenes de, Anadolu'ya geçmiş, Türk imparatorluk ordusunu arıyordu. Kaçınılmaz âkıbetin zuhur ve tecelli anı yaklaşıyordu. Dünya tarihinin mukadderatı değişmek gerekti, değişecekti. Türkiye devletinin kurulması mukadderdi. Bin yıl, Türkler'i bu istikamete akıtmıştı.

MALAZGİRT (26 ağustos 1071)

İmparatorun bu seferleri Türkler'i yıldırmadı. Her zaman için teşebbüs kabiliyetini ellerinde tutan Türkler, imparatorun bulunmadığı Bizans topraklarını vurmakta devam ettiler. Bunun üzerine, büyük Türk ordusunu yok edip İran'daki Türk merkezlerine kadar yürümeyi, yani meseleyi kökünden halletmeyi kararlaştıran Roma İmparatoru, 13 mart 1071'de bu niyetle Istanbul'dan çıktı. İmparatorun emel ve ümitleri o derece büyüktü ki, İslâm dininin zuhurundan önceki Bizans eyaletlerini, Suriye'yi, Filistin'i, hattâ Mısır'ı, hattâ hiçbir zaman Bizans'ın olmamış olan Irak ve İran'ı almayı tasarlıyordu. Bu ülkelere şimdiden Bizanslı umumî valiler tâyin etmek safdilliğinden de kendini alamamıştı.

Bu sıralarda Selçuklu Türkleri, Kahire'yi merkez edinen Arap ve Şiî Fâtımî İmparatorluğu'nun da amansız düşmanı vaziyetinde idiler. Sünnî Abbâsî Halîfesi'ni tutmakla Fâtımîler'i çok kızdıran Selçuklular, Kuzey Irak ve Suriye'deki Arap devletçiklerini hâkimiyetleri altına almışlar, Hicaz'da da eskisi gibi Abbâsî Halîfesi adına hutbe okutmaya muvaffak olmuşlardı. Mekke ve Medine'de Fâtımî nüfuzunun son bulması, Kahire'ye indirilmiş çok büyük bir darbe idi. Bu suretle bir müddet için Fâtımîler'i sindiren Sultan Alp-Arslan, ânî bir taarruzla Bizans'ın Doğu Anadolu'daki müstahkem kalesi Malazgirt'i ele geçirdi. Bundan sonra Halep'e glen Türk Hakanı, bu şehirde Bizans elçilerini kabûl etti. Bu sıralarda Afşın Bey, Bizans'ın Anadolu'daki belli başlı askerî üslerinin ve levazım depolarının tahrip edildiğini, esas Bizans ordusu üzerinde bir zafer kazanmak mümkün olabildiği takdirde Anadolu'nun Türkler'e karşı koyamıyacağını bildiren raporunu Sultan Alp-Arslan'a yolladı. Bu raporu alır almaz Selçuklu Sultanı, imparatoru karşılamak üzere Doğu Anadolu'ya yöneldi.

İmparator, büyük ordusu ile doğuya doğru yol alıyordu. Bizans ordusunun ağırlıklarını üç bin araba ve on binlerce hayvan taşıyordu. Orduda büyük harp âletleri, bu arada 1.200 kişi tarafından idare edilen ve devrinin en büyük silâhı olan bir mancınık vardı. İmparatorun Türkler'e karşı kesin netice almak kararı katî idi. Türk ordusunu yokedip, İran'a gidecekti. Alp-Arslan'ın Halep'ten ayrıldığı duyulunca, Sıvas'ta Bizans harp meclisi toplandı. Nikeforos Bryennios ve Jozef Trakhaniotes gibi Türkler'i iyice tanıyan generaller, imparatora âzamî ihtiyat tavsiye ettiler. Bu sıralarda Bizans ordusuna daima taze kuvvetler geliyordu. Bunlar arasında Franklar, Normanlar, Slavlar, Gürcüler, Abhazlar, Ermeniler, hattâ Peçenek ve Uzlar gibi İslâm olmayan ücretli Avrupalı Türk askerler vardı. 200.000 kişilik Bizans ordusunda tek merkezden idareye elverişli bir birlik yoktu. İmparator Diogenes de ünlü bir hanedanın ferdi olmadığı için, Bizanslılar arasında lâzım gelen yüksek hürmet ve itaati tamamen telkin edememişti.

Bizans ordusunun İran'a girmek üzere olduğunu anlayan Alp-Arslan, ordusuna cebrî yürüyüş emretti. Bu cebrî yürüyüş bilhassa Fırat'ı geçerken, Türk ordusunda zayiatı mucip oldu. Tuğrul-Bey zamanından beri terhis edilmemiş olan yaşlı askerleri yolda terhis eden Selçuklu Sultanı, genç kuvvetlerle kuzeydoğuya doğru ilerledi. Veziri Nizâmülmülk'ü muhtemel bir bozgunda Türk İmparatorluğu'nun dağılmasına engel olacak tedbirleri almak üzere Hemedân'a gönderdi. Bizans kıtaları hakkında son bilgileri toplamak üzere hafif süvariden müteşekkil bir Türk tümeni, ileriye sevkedildi. Bu tümen, General Bryennios'un komutasındaki Bizans öncülerini bozdu; ünlü Bizans generali yaralı halde imparatorun yanına kaçtı. Bu vuruşmada ele geçirilen süslü büyük bir haç, zafer alâmeti olmak üzere Bağdad'a gönderildi.

26 ağustos cuma sabahı gün ışırken her iyi ordu 7 - 8 km. uzakta birbirlerini gördüler. Bulundukları yer, Van Gölü'nün

45 km. kadar kuzeyinde Murat Suyu yakınlarında ve deniz seviyesinden 1.500 metre yükseklikte idi. Yanıbaşlarında Malazgirt kalesi yükseliyordu. Türk ordusunda Kutalmışoğlu Süleyman-Şah gibi Türk prensleri, Artuk Bey gibi en ünlü Türk kumandanları bulunuyordu. Türk ordusu 50.000 kişi kadardı; savaş kabiliyeti zayıf olan askerler tamamen geri gönderilmişti. Türk birlikleri son derece düzenli ve disiplinli idi. Türk Hakanı'na olan itaat, mutlak mahiyetteydi. Anadolu'ya yapılan akınlarla pişmiş ve bu ülkeyi yurt edinmeyi kararlaştırmış olan Türkler, yurt kurma enerjisinin ateşiyle yanıyorlardı. Alp-Arslan, vuruşma gününü cumaya tesadüf ettirmiş, bu kutlu günü seçerek, askerinin mâneviyatını yüksek tutmak istemişti. Abbâsî Halifesi, Hakan'dan aldığı buyruk mucibince o gün, Türk ordusunu muzaffer kılması için bütün İslâm âleminin camilerinde cuma namazı hutbesinde okunmak üzere bir dua metni yayınlamıştı.

Türk kumandanlarından Sav Tigin'in başkanlığındaki Türk elçilerinin sulh teklifini Bizans İmparatoru şiddetle reddetmiş ve bu olayı, Türkler'in korktuğuna yorarak sevinmişti. İmparator Diogenes, Sav Tigin'e:

«Sultanınıza söyleyin,» demişti, **«kendidisiyle sulh müzakerelerini Rey'de yapacağım, ordumu Isfahan'da kışlatacağım ve hayvanlarımı Hemedân'da sulayacağım!»**

Sert karakteri kadar, zekâsı da kuvvetli olan Sav Tigin, imparatora — nezakete ve diplomasiye mugayir olsa da — şu, çok esprili cevabı vermekten kendini alamamıştır: **«Atlarınızın Hemedân'da kışlıyacaklarından ben de eminim. Fakat sizin nerede kışlıyacağınızı bilemiyorum!»**

Güneş ortaya çıkınca Alp-Arslan, ordusunu heyecanlandıran kısa ve veciz bir hitapta bulundu. Şehit düşerse, vurulduğu mevkide gömülmesini, o zaman derhal oğlu Melikşâh'ın etrafında toplanılıp birliğin bozulmamasını vasiyet etti. Cuma namazı kılındıktan sonra Alp-Arslan, muharebeye bir hükümdar olarak değil, alelâde bir muharip şeklinde katılacağını göstermek için, yayını ve ok kesesini çıkardı; yakın vuruşma silâhları olan kılıç ve gürzünü kuşandı. Bu sıralarda Bizans ordusunda da dinî törenler yapılıyor, ilâhîlerin sesi göklere yükseliyor, rahipler, Bizans askerlerini takdis ediyorlardı. İslâm din adamları da Türk saflarında dolaşıp âyetler okuyorlardı. Bizans ordusunda merkezde imparator, sol cenahta Aleates, sağ cenahta Nikeforos Bryennios, ihtiyatta Prens Andronikos bulunuyordu.

Öğleyi bir - iki saat geçe, iki ordu vuruşabilecek mesafeye kadar yakınlaştı. Tam bu anda Bizans ordusunda ücretli olarak bulunan Avrupa'nın İslâm dinini kabûl etmemiş Türk kavimlerinden Peçenekler ve Uzlar, Bizans ordusundan ayrılıp ırktaşlarına katıldılar. Sultan Alp - Arslan'ın huzurunda yer öpen Peçenek ve Uzlar'ın reisleri, Türk hakanına, Bizans ordusu hakkında pek değerli bilgiler verdiler. Bu hâdise, Bizans ordusunda hafif bir mâneviyat kırıklığına sebep oldu.

Vuruşma, Türk atlılarının kitle hâlinde bir ok taarruzu ile başladı. Bu müthiş hücum karşısında Bizans ordusu bozulmaksızın saflarını muhafaza etti. Bunun üzerine Alp-Arslan, Türk ordusuna sahte geri çekilme emrini verdi ve gerilere yer yer gizli küçük birlikler yerleştirdi. Türkler'in taarruz gücünü yitirdiğini sanan imparator, kaçarcasına çekilen Türkler'i takibe başladı. Bu suretle Bizans karargâhından çok uzaklaşmış oldu. Akşam da yaklaşıyordu. Bu sırada çok dağılmış olan Bizans birlikleri, pusularından çıkan Türkler tarafından yer yer imha ediliyordu. Ordunun dağıldığını ve kumanda etmenin imkânı kalmadığını farkeden imparator, derhal toplanma ve çekilme emri verdi; fakat geç kalmıştı. Bu sırada Bizans birlikleri, iki yandan Türkler tarafından çevrilmeye başlanmıştı. İmparatorun geri çekilme emrini yanlış anlayan ve ordunun bozulduğunu sanan Prens Andronikos'un muharebe alanını terketmeye çalışması, Bizanslılar'ın mâneviyatını büsbütün kırdı. Bizanslılar'ın tamamen yabancı oldukları Türkler'in bozkır taktiği ve Alp-Arslan'ın dâhî stratejisi sonunda, karanlık bastığı zaman Türk ok ve kılıcından kurtulan muazzam düşman birliklerinin tam bir bozgun hâlinde teslim olmaya can attıkları görüldü. Kahramanlığına rağmen, hiçbir şey yapamıyan imparator, yaralı halde, bütün maiyetiyle beraber esir edildi.

Bizanslı esirlerin ağlıyarak ayaklarına kapanmasından imparator olduğu anlaşılan Diogenes, sultanın huzuruna sevkedildi. Alp-Arslan, imparatoru hürmetle karşıladı ve yanında oturtup kendisi ile eşit muamelede bulundu. Yaptığı strateji ve taktik hataları imparatora izah edip, bu sebeplerden bozulduğunu anlatan Alp-Arslan, sulh tekliflerinin reddedilmesini ayıpladı. Sonra impiratora, kendisinden nasıl bir muamele beklediğini sordu. Diogenes, öldürülmeyi veya zincire vurularak Türk İmparatorluğu'nda şehir şehir gezdirilip

Süleymaniye Camii.

teşhir edileceğini tahmin ettiğini, serbest bırakılacağı ümidinin çok zayıf olduğunu söyledi. Alp-Arslan, imparatora, en zayıf tahmininin gerçek olduğunu, serbest bırakılacağını bildirdi. İmparator ile bir muahede yapıldı. Buna göre Urfa ve Antakya, Türkler'e verilecek, ağır savaş tazminatı ödenecekti. İmparator ile maiyetinin izâz ve ikramla İstanbul'a gönderilmesine karar verildi.

KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMAN-ŞAH, TÜRKLER'İN İKİNCİ ANAYURDU OLMAK ÜZERE ANADOLU'YU FETHEDİYOR

Bütün tarihçiler, Malazgirt'in «bütün dünya tarihinde dönüm noktası» teşkil ettiğinde birleşmektedirler. Bu zafer, bütün Anadolu'yu Türkler'e açık hâle getirmiştir. Türkler'in tarih boyunca kazandığı sayısız meydan muharebelerinden hiçbiri, istikballerine bu derece tesir edici mahiyette olmamıştır. Türk tarihinde Malazgirt'ten mühim tek vak'a, Istanbul'un Fethi'dir. Dandânakan'da kazanılan zaferi Malazgirt tamamlamış, Istanbul taçlandırmıştır. Türkiye devleti kurulacak ve Osmanlı çağında bir cihan imparatorluğu, tarihin en büyük siyasî teşekkülü hâline gelecektir. Alp-Arslan, Romanos Diogenes'le yapılan muahedeyi Bizanslılar'ın tanımaması üzerine, Kutalmışoğlu Süleyman-Şâh'a, Ege'ye, Marmara'ya kadar Anadolu kıtasının açılmasını emretmiştir.

Bu kadar büyük bir zaferin neticesiz bırakılamıyacağı tabiî idi. Bizans'ın değil Fırat - Toroslar sınırını tutması, Doğu Anadolu'dan bile vazgeçmek istememesi, şüphesiz siyasî görüşsüzlüğün şaheser nümunesi olmuştur.

Bütün Avrupa'da derin akisler uyandıran ve İslâm ülkelerini — Fâtımîler hariç — meserret içinde bırakan bu hâdisenin büyük kahramanı Alp-Arslan, yüzlerce kasîde ve tebriknâme ile övülmüştür. Alp-Arslan'ın kısa saltanatı — ileride Yavuz'un saltanatı gibi — Türk tarihinin mühim devirlerinden birini teşkil etmiş ve Büyük Türk Hakanı'nın genç yaşta bir suikaste kurban giderek ölmesi, Türk İmparatorluğu'nun dostları arasında teessür uyandırmıştır. Halîfe, teessürlerini bildiren ve bütün dünya Müslümanları'na başsağlığı dileyen resmî bir beyannâme

yayınlamıştır ki, 1072 yılı sonunda Türk imparatorluğunun eriştiği azameti açıkça gösteren bu vesika, Büyük Türk Hakanlığı'nın bir cihan devleti olduğunu gösterir. Zira Halîfe, hiçbir hükümdarın ölümü için beyannâme ile bütün Müslümanlar'a taziyede bulunmamıştır. Alp-Arslan'ın adı, zamanımıza kadar en büyük saygı ve sevgiyle anılmış, en büyük tarihçi, edip ve sanatkârlar, meselâ Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından tebcil, taziz ve tâzim edilmiştir.

KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMAN-ŞAH ANADOLU'DA

Kutalmışoğlu Süleyman-Şah, başkumandan olarak Türk ordusu başında Anadolu içerilerine girmiş ve akıncı müfrezelerini Artuk, Tutuk, Dânişmend, Saltuk Beyler gibi hanedan müessisi büyük kumandanların idaresine vererek, bu büyük ve pek zengin ve mühim ülkenin fethini inanılmayacak bir yıldırım hızıyla, birkaç sene içinde tamamlamıştır.

Türkler, bir hamlede Kızılırmak'ı batıya doğru atladılar. Yeni imparator Mikhail Dukas, Prens İsaakios Komnenos'u, kardeşi Prens Alexius Komnenos ile beraber büyük bir ordu ile Anadolu'ya gönderdi. Fakat Bizans ordusunun azameti Malazgirt'te târumar olmuştu. Kayseri civarında iki ordu karşılaştı. Zafer Türkler'de kaldı. Başkumandan Prens İsaakios, Süleyman-Şâh'a esir düştü. Bu, küçük ölçüde bir Malazgirt idi. Türkler için zafer, Bizans için hezimet. Emevî ve ilk Abbâsî Halîfeleri'nin mukaddes bir mefkûre olarak yaşattıkları Anadolu'nun fethi, yüzlerce sene sonra tahakkuk ediyordu.

Süleyman-Şah, Prens İsaakios'u ağır bir fidye-i necat karşılığında serbest bıraktı. Ankara'ya gelen Prens, İzmit civarında Türk akıncıları tarafından tekrar perişan edildikten sonra, kardeşi Alexius ile beraber Bizans'a zor can attı (bu iki prens, birkaç sene sonra imparator olacaklar ve 1185'ten 1204'e kadar tahtta kalacaklardır).

Bu sıralarda yanında bütün kardeşleri bulunan Süleyman-Şah, Orta Anadolu'yu tamamen fethetmiş, Batı'ya geçmişti. 1073'te İzmit yolunda bir Bizans ordusunu

Kayseri'deki Hând Hatun külliyesi.

bozan Artuk Bey, sonra Amasya'ya doğruldu. Yeşilırmak vâdisini fethetti. Süleyman-Şah, güneye inmiş, Birecik'te umumî karargâhını kurmuştu. Çok mühim bir şehir olan Antakya üzerine yürüdü. Mühim bir Bizans ordusu, Türk imparatorluk prensini karşıladı. Bu orduya Romanos Diogenes'in kardeşi Prens Konstantin ile Antakya umumî valisi Prens İsaakios Komnenos kumanda ediyordu. 1074'te Antakya yakınlarında geçen mühim meydan muharebesini Kutalmışoğlu kazandı. Prens Konstantin maktul ve Prens İsaakios, esir düştü. Prens İsaakios, ikinci defa Süleyman - Şah tarafından ağır bir fidye karşılığında serbest bırakıldı.

Artuk Bey, Yeşilırmak ve Kelkit havzasını fethederken, Mengücek Bey de Erzincan çevresini açıyordu. Erzurum ve Çoruh tarafları, Ebulkasım Bey tarafından alındı. Fakat Erzurum ve Kars kaleleri dayanmakta devam etti ve birkaç kere Türkler'le Bizans-Gürcüler arasında alınıp verildi. Kutalmışoğlu Melik Mansûr ise, karargâhını Kütahya'da kurmuştu; Ege'ye doğru ilerliyordu. Bu sıralarda Atsız Bey de Suriye sahillerinde mühim fetihlerde bulunuyordu; 1074'te Filistin'in şimalindeki Akkâ limanı da fethedilmişti.

Daha Alp-Arslan zamanında Hicaz, Türk Hakanlığı'na bağlanmış, Mekke ve Medine mukaddes şehirleri, Fâtımîler'den Türkler'e geçmiş, buraları da Şiîler'den temizlenmiş, hac yolu emniyete alınmış, Türkler, Sünnî Müslümanlar'ın bir kat daha şükranını kazanmıştı. Mekke ile Medine'de Türk hakanı ve onun himayesi altında bulunan Abbâsî halîfesi adına hutbe okunması, Fâtımî halîfeleri ve Şiî dünyası için altından kalkılamaz ağırlıkta bir prestij darbesi teşkil etmişti. Bir asır sonra Salâhaddin Eyyûbî, bu darbenin meyvalarını toplıyacak, Fâtımîler'i yok edecektir.

1076'da Süleyman-Şah Antakya'yı haraca bağlamış ve Kuzey Suriye'ye hâkim olmuş vaziyetteydi. Aynı yıl Artuk Bey, Anadolu'dan Arabistan'a gitmiş, Ahsâ, Küveyt, Bahreyn ve Necd'i fethetmiştir. Umman da Kirman Selçukluları'na bağlı idi. Bu suretle Arap yarımadasının en büyük kısmı Türk hâkimiyetine geçmiştir. Artuk Bey, serkeşliğinden dolayı başkumandan Süleyman-Şah tarafından azil ve Büyük Hakan Alp-Arslan oğlu Sultan Melik-Şâh'a şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Artuk Bey, Sultan Melik-Şah'tan, Anadolu'dan ayrılması ve Arabistan'ın doğu bölgelerinin açılıp, burada Sünnî olmayan cereyanları önlemesi emrini aldı. Artuk Bey'in fethettiği Yeşilırmak ve Kelkit bölgeleri, Dânişmend Bey'e verildi.

1084'te Dânişmend Bey, Malatya'yı aldı ve Kayseri'ye kadar olan bölgedeki son Bizans artıklarını temizledi. Bu sıralarda Anadolu'nun fethi hemen hemen tamamlanmış bulunuyordu. 1077'de Gümüştekin Bey, Urfa ve Antep çevrelerini almıştı. leyman-Şâh ile kardeşi Melik Mansûr miş ve Batı ve Güneybatı Anadolu'yu Ege'ye kadar almıştır. Bundan sonra Süleyman-Şah ile kardeşi Melik Mansûr, Üsküdar'ı alıp Boğaziçi'ne eriştiler ve dünyanın incisi olan muhteşem şehri, Boğaz'ın öbür yakasından hasretle seyrettiler.

Bu hâdiselerden sonra Melik Mansûr, kardeşi Süleyman-Şâh'ı bertaraf etmek, hattâ Sultan Melik-Şâh'la olan tâbîlik bağını kesip müstakil bir Anadolu devletine sahip olmak istedi. Süleyman-Şah, kardeşinin gayrimeşru niyetlerini Büyük Hakan'a bildirdi ve Sultan Melik-Şah'tan, Mansûr Bey'in bertaraf edilmesi emrini aldı. Bu sıralarda Melik Mansûr, imparatorun misafiri olarak Istanbul'da bulunuyor ve niyetlerinde muvaffak olabilmek için Bizans'la sulh yapmak istiyordu. Bundan son derecede ürken ve Anadolu'nun elden gideceğinden korkan Sultan Melik-Şah, en büyük kumandanlarından Porsuk Bey'in idaresinde bir orduyu, Süleyman-Şâh'ın emrine takviye olarak yolladı. Süleyman-Şah, yanında Porsuk Bey olduğu halde, Mansûr Bey'i karşıladı. İki Türk ordusu birbiriyle vuruşmak için tam bir isteksizlik gösterdiklerinden, dâvayı halletmek için Melik Mansûr ile Porsuk Bey'in teketek döğüşmeleri üzerinde mutabakata varıldı. Vuruşmada Melik Mansûr, Porsuk Bey tarafından öldürüldü ve Anadolu birliğini tehlikeye atan bu mühim gaile de, dallanıp budaklanmadan bu suretle derhal halledildi.

Sultan Melik-Şah, ikinci derecede amcası Süleyman-Şâh'ı Anadolu'daki baş döndürücü muvaffakıyetinden ve Büyük Hakanlık tahtına olan bağlılığından dolayı çok seviyordu. Uzun bir kargaşalığa meydan vermeden, kardeşini bertaraf etmesine ve hele bunun için Türk kanı dökmemesine çok memnun olmuştu. Aynı zamanda bu hâdise, Süleyman-Şâh'ın Anadolu'da otoritesinin daha da arttırılmak icabedeceği fikrini vermişti. Başkumandanlık üzerinde salâhiyet vermeyi düşünen Sultan Melik-Şah, nihayet 1077'de Süleyman-Şâh'a Anadolu hükümdarlığını veren tarihî fermanı imzaladı. Başkenti İznik olmak üzere, ölümsüz Türkiye devleti kurulmuş oldu.

İlk Türk Tiyatro Adamı

Ahmed Fehim Efendi

1

Yazan: Metin And

Tanzimat'la Türkiye'de Batı tiyatrosu benimsendiğinde Müslüman Türkler sahneye çıkmakta çekingendiler. Orta oyunu gibi geleneksel tiyatromuzda oynayan oyuncular bulunmakla birlikte Batı tiyatrosu sahnesi, Ermeniler'in elindeydi. Güllü Agop Osmanlı Tiyatrosu için gazetelerde Müslüman oyuncu arandığını duyuruyordu. Sahneye ilk çıkan Türk Müslüman oyuncuların kimler olduğu kesin olarak bilinmiyor. Ahmed Fehim Efendi ilk sahneye çıkanın kendisi, sonra da Nuri adında birinin olduğunu söylüyor. Murad Efendi takma adlı Avusturyalı F. von Werner adında bir yazar, Türkiye üzerine yazdığı bir kitapta, Schiller'in Haydutlar'ında *Hüsnü Efendi ile Ahmed Necip'i seyretmiştir. Yaygın olan inanca göre ilk Müslüman Türk oyuncusu Ahmed Necip Efendi'dir. XIX. yüzyıl boyunca Mehmed Vâmık, Mehmed Edib, Selim, Murad, Nureddin, Cemil, Kel Hamid, Küçük Nuri, Hüsnü Edhem, İbrahim, Ortaoyununda Kavuklu Hamdi, İsmail Hakkı (Büyük İsmail), Küçük İsmail ve başkaları vardır. Ayrıca ilk saray tiyatrosunun bulunduğu Çırağan Sarayı'nda Türk müzik sanatçısı gençlerin 1847'den başlayarak tiyatro temsillerinde oynadıklarını biliyoruz. Ancak ilk Türk tiyatro adamı olarak Ahmed Fehim Efendi'yi ele alışımızın sebebi, onun ilk sahneye çıkan Müslüman oyuncu oluşundan değil, oyunculuk yanında, sahneye koyucu, yönetmen, dekorcu, tiyatro mimarı, tiyatro öğretmeni ve tiyatroyu Anadolu'ya götüren önder ve örnek bir tiyatro adamı olarak hem Tanzimat, hem Meşrutiyet, hem de Cumhuriyet dönemlerini kapsayan bir sanatçı oluşundandır.*

Ahmed Fehim Efendi'nin Meşrutiyet'in ilk aylarına kadar olan sanat hayatını onun 1926 yılında Vakit *gazetesinde «Sahnede Elli Sene» başlıklı kırk kadar yazılık bir diziden adım adım öğreniyoruz. Bu yazılar yalnız Ahmed Fehim Efendi'yi tanımamız bakımından değil, ayrıca bu yıllarda Türk sahne yaşayışını aydınlatması bakımından da önemlidir. İşte gerek bu yazılara, gerek başka belge ve gazete koleksiyonlarına dayanarak bu seçkin sanatçıyı tanıtmaya çalışacağız.*

1857'de Üsküdar'da doğan Ahmed Fehim Efendi, hattat Abdülkadir Efendi'nin oğludur. Ahmed Fehim'i babası Tophane'ye verdi, burada tornacılık öğrendi, İdare-i Mahsusa fabrikasında tornacı olarak, daha sonra Istanbul'daki erkek sanat okullarının atelyesinde ustabaşı oldu.

O zamanlar işi Sultanahmet'deydi, bu yüzden sık sık Gedikpaşa'daki Güllü A-

gop'un tiyatrosuna gidip temsil seyrediyor, ayrıca tiyatrocuların sık sık gittikleri Mıgırdıç Ağa'nın dükkânında bu tiyatrocularla dostluk kuruyordu. 1877 yılında Ruslarla aramızdaki savaşta Osmanlı tiyatrosunun birçok oyuncuları Edirne'ye Ruslar'a temsil vermek üzere gitmişlerdi, bu bakımdan oyuncu sıkıntısı çekiliyordu. Oyuncu olması istendiğinde Ahmed Fehim Efendi hemen kabûl etti ve böylece 20 yaşında Ahmed Fehim Efendi tiyatrocu oldu. İlk oyunu da A. Bourgeois ile Jules Monaux'nun **İki Sağırlar** komedyasındaki Boniface rolüdür. Zamanın ünlü tiyatro adamı Tomas Fasulyeciyan kendisini seyredip beğenmiş, ertesi günü bir sözleşme imzalamışlar, 6 ay sonra da Fasulyeciyan'ın kurduğu toplulukla Bursa'ya temsil vermeye gitmişlerdir. Bursa Valisi Ahmed Vefik Paşa idi, bu sanatçı topluluğu için bir tiyatro yaptırmış, sanatçıları aylığa bağlamış ve 1878'den 1882'ye kadar topluluk Bursa'da sürekli temsiller vermiş, hele Ahmed Vefik Paşa gibi tiyatro kültürü çok geniş olan biriyle çalışmanın Ahmed Fehim Efendi'nin yetişmesinde çok olumlu etkisi olmuştur. Ancak Sadrâzam Said Paşa'nın Ahmed Vefik Paşa'yı azletmesi üzerine topluluk da, Bursa'dan ayrılıp Filibe'ye gitti. Bütün bir mevsim, kimi Bulgar gazetelerinin aleyhte yazılarına rağmen verdikleri temsillerle, tiyatro dolup taştı. Pul resminden muaf tutuluyorlar ve onların bu temsilleri, Bulgarlar'ı yüreklendiriyor, ilk defa bir amatör topluluk Bulgarca Molière'in **Cimri**'sini oynuyor. Filibe dönüşü Ahmed Fehim, Ahmed Vefik Paşa'nın Rumelihisarı'ndaki yalısına iki defa giderek ondan, **Zor Nikâh**'taki Üstâd-ı Sânî rolü için bilgi alıyor. Güllü Agop, Gedikpaşa tiyatrosunu kiralamış, tiyatronun sahibi İbrahim Paşa ile yapmış olduğu sözleşme bitince Letâfet Apartmanı'nın karşısında dükkânların bulunduğu yerde Cûdi Efendi'nin yerinde Tospatyan ile Sisak önce yazlık, sonra tahtadan kışlık tıyatroya göç ediyorlar. Mınakyan onlarla bir Ramazan, saraya çağrılıyor. Mınakyan, başka bir topluluk kuruyor. Ahmed Fehim'in bulunduğu topluluk ise Gedikpaşa Tiyatrosu'ndadır. Ancak o yıl iş-

Ahmed Fehim Efendi.

ler iyi gitmemektedir. İzmir'den dönen Büyük Benliyan'ı da alıyorlar. 1900 yılında Fasulyeciyan'ın 130 kişilik bu topluluğu zor günler geçirirken, Mınakyan, Cûdi Efendi salaşında Mari Nıvart ile birlikte başarılıdır. Mari Nıvart'ın ölümünü bahane eden Fasulyeciyan, topluluğu Selânik'e götürüyor, Ahmed Fehim Istanbul'da kalıyor. Bu sırada bestekâr Haydar Bey'in öğrencisi Zekâi Bey, Ahmed Fehim'e, Ahmed Midhat Efendi'nin **Çengi** adlı oyununun metnini veriyor. Akbaba Çiftliği'nde bir ay bestekâr Haydar Bey, Ahmed Midhat Efendi ve Muallim Naci, eser üzerinde çalışıyorlar. Mınakyan'ın rejisör ve Ahmed Fehim Efendi'nin rejisör yardımcısı olduğu temsil büyük rağbet kazanıyor. Bu arada Şemseddin Sâmi'nin **Gâve, Seydi Yahyâ** ve **Besa** oyunları da oynanıyor. Ancak gerek **Çengi,** gerek **Çerkez Özdenleri** saraya jurnal ediliyor ve Gedikpaşa Tiyatrosu yıktırılıyor. Bu sırada Fasulyeciyan, Hiranuş, Sofi ve Kör Mari ve Binemeciyan, Selânik'ten Edirne'ye geçmişlerdir. A. Fehim'i de çağırıyorlar.

Ahmed Fehim, Binemeciyan ve Fasulyeciyan ile ortak oluyor. Ancak ellerinde oyuncu eksiktir. Dört amatör Ermeni genci buluyorlar: Perukacı Aleksandr, orkestra kemancısı Kirkor Mınak, saat komisyoncusu Jamgorçyan ve gömlekçi çırağı Artin. Victor Hugo, Molière'in oyunlarıyla **Hırsız Simon** ve **İhtiyar Onbaşı**'yı oynuyorlar. Temsilleri bahçe ortasında iki kat locası olan eski mahkeme konağında veriyorlar. Yaz olduğu için iyi iş yapamayıp, Kırk Kilise'ye gidiyorlar, burada Rum okulunun salonlarında, cemaat okulları yararına temsiller veriyorlarsa da, işleri iyi gitmeyip Edirne'ye dönüyorlar. Osep Efendi'nin sahibi bulunduğu tiyatroda temsiller veriyorlar. Bu sırada Bulgaristan'la savaş vardır. Vali 95 yaşında Hacı İzzet onları sürmek istiyor. Sonra iş anlaşılıyor, Ahmed Vefik Paşa'ya düşman bir meb'us gammazlamış onları. Kış gelince Edirne'de işler iyi gidiyor, Ahmed Fehim 150 altın lira kazanıyor. Topluluğu genişletmek için Ahmed Fehim, Hiranuş'la Istanbul'a gidiyor, buradan Agavni, Zabel, Çilingiryan, Reçine, Seferyan'ı Edirne'ye getiriyorlar. Burada Rupen Binemeciyan ile Agavni Zabel evleniyorlar.

Bulgar çatışması sona erince askerler çekiliyor, sıcaklar geliyor. Ahmed Fehim, Binemeciyan ve karısı Istanbul'a dönüyorlar. Ahmed Fehim'in Fasulyeciyan ile arası açılıyor. A. Fehim kendi adına bir kumpanya kuruyor ve kumpanyanın başına Magakyan geçiyor. Mühürdar, Göksu, Bakırköy, Bağlarbaşı'nda yaz temsilleri veriyorlar. Bu sırada Fasulyeciyan Edirne'den Trabzon'a geçmiştir. A. Fehim'i çağırıyor, o da gidiyor ve Fasulyeciyan ile 12 altın aylık üzerinde sözleşme imzalıyor. Toplulukta şu sanatçılar bulunmaktadır: Sancakçıyan, Pamukçuyan, Fasulyeciyan'ın oğlu Yervant, Barutçıyan, Seferyan, Baronyan; kadınlardan: Hiranuş, Sancakçıyan, Ofelya, Reçine, Seferyan, Agavni.

Trabzon valisi, tiyatrosever ve oyun yazarı Ali Bey'dir, onlara yardım ediyor. Meydân-ı Şarkî'de yazlık tiyatroda temsil veriyorlar, Trabzon ilk defa tiyatro görüyor. Vilâyet Jandarma Komutanı Şevki, tek bir yaprak üzerine oyun yazmıştır, adı **Hayalet Şevki.** Bunun oynanmasını istiyor. Ahmed Fehim başka oyunlardan aktarmalar yaparak, oyunu yeniden yazıyor, üç gece oynanıyor ve yazarına (?) iyi para getiriyor. Trabzon'dan Ordu'ya geçiyorlar, Ali Bey kaymakama, onlara yardım etmesi için bir mektup yazıyor, buradan Samsun'a geçiyorlar, önce Ermeni kulübünde, sonra rejinin karşısındaki bir binada temsiller veriyorlar. Ancak Fasulyeciyan ile araları açılınca, Seferyan, Reçine, Sancakçıyan ve karısını, Yervant'ı ve daha birkaç kişiyi alarak Istanbul'a dönüyor, orada da birkaç kişi bularak 18 kişilik bir toplulukla Çanakkale'ye gidiyorlar. Bu sırada Hiranuş Samsun'da veremden ölüyor. Seferyan topluluğun yönetmeni oluyor. Çanakkale'de İskele gazinosunda temsillere başlayacakken temsilleri yasak ediliyor, Bahr-i Sefid Kumandanı Âsaf Paşa'ya dilekçe ile başvuruyorlar, o izin veriyor, başlıyorlar. İlk oyunları **Kırmızı Köprü Vak'ası**'dır. Yasaklama böylece anlaşılıyor. Meğer orada bir köprü varmış, askerler köprüyü kırmıza boyamışlar, askerle sivil arasında bir anlaşmazlık varmış. Âsaf Paşa onlara yakınlık gösteriyor. Ahmed Fehim Efendi burada program düzenliyor, dekorları yapıyor, giyim kuşamı dikiyor. Ramazan bitince Çanakkale'de zengin Yahudi Hayimaçi'nin evinde bir sahne kuruyorlar ve bir sözleşme imzalıyorlar. Sözleşme sona erince burada Klüp denilen bir başka yerde temsil veriyorlar. Sonra Ezine'de gazino kiralayıp, oradan Bayramiç'e geçiyorlar. Ancak topluluktan dört kişi kalmıştır: Seferyan, Reçine, Ofelya ve Ahmed Fehim. Bayramiç'te kadınlar da seyretmeye geliyorlar. Bayramiç'te bir hanın avlusunda oynuyorlar. Bundan sonra Bahçe Adası'na yelkenli ile geçiyorlar. Bir kahveye sahneye kurup, dört temsil

laşmazlık çıkıyor, Külhanyan bir tulûat tıyatrosuna geçiyor, bu topluluğun başı Mehmed Cemil'dir. Zenne rolüne çıktığı için ona Lusika adını takmışlar. Külhanyan ve karısı yeniden geri dönüyorlar, ama Ahmed Fehim onları Istanbul'a gönderiyor. Ankara'da tek başına kalan Ahmed Fehim, tabelâ ressamlığı yapıyor, öğrenci yetiştiriyor, çevresini genişletiyor.

Bir gün Cenderecioğlu, Ahmed Fehim'e bir yer gösterip, buraya bir tiyatro yapıp yapamıyacağını soruyor. Ahmed Fehim 12 altına bir tiyatro planı çiziyor, ikinci ayın ortasında Balıkpazarı'nın sol alt başında beyaz, küçük bir tiyatro bitiyor. Gazinocu Kirkor'un verdiği para ile sanatçı bulmak için Istanbul'a giden Ahmed Fehim, burada bir Macar çingene orkestrası ile sözleşme yapıyor, hem Kocamanoğlu, hem Cenderecioğlu tiyatroları kiralanıyor, birincisinde konserler verilecek, ötekinde Pandomima tiyatrosu oynayacaktır. Bu sırada Ankara'ya demiryolu da döşenmektedir. Ahmed Fehim, Kocamanoğlu Tiyatrosu'nu Kirkor'a bırakıyor, kendisi Bardizbanyan adında bir varyete tiyatrosunu oynatıyor. Ancak Ankara'da 2,5 yıldır canı sıkılmıştır, dönüşte Sungurlu'da sahne kurup pantomimacılarla temsil veriyor. Ahmed Cemil kendisine yardım ediyor, Çarşamba'ya gidiyor, kaymakam tanıdık çıkıyor, burada tütün sandıklarından bir sahne kuruyor. Ahmed Cemil'in tulûat topluluğu ile temsiller veriyor. Burada Ahmed Cemil'den başka Süleyman Ali Efendi, karısı İpsomani, Katina, Kıbrıslı bir karı - koca vardır. Buradan Ünye'ye geçiyorlar, iskele yakınında bir taş binada temsiller veriyorlar. Nuri Paşa burayı tiyatro biçimine sokuyor, tiyatro tıklım tıklım doluyor. Buradan Giresun'a geçip ilk oyun olarak **Vazife Aşka Galibtir**'i oynuyorlar. Samsun'dan Nemlizâdeler'in yaptırdığı yeni tiyatroya dekor yapmak için çağrılıyor. Bir Rum kalfanın yapmış olduğu bu tiyatro, tütün merkezi karşısındadır. Buraya Kel Hasan'ın topluluğu geliyor.

(Devamı var)

Ahmed Fehim Efendi yönetiminde Osmanlı Tiyatrosu el ilânı.

Ölümünün 100. Yıldönümünde

ŞİNÂSÎ

Yazan: Şemsettin Kutlu

ÖNÜMÜZDEKİ eylül ayı yeni Türk edebiyatının kurucusu ve en büyük öncülerinden biri olan Şinâsî'nin ölümünün 100. yıldönümüdür. Başka ülkelerde olsaydı — hiç sanmayız ki — böylesine önemli bir yıldönümü bu kadar sessiz sadasız geçiştirilmez; çok öncelerden başlayarak böyle bir kişinin adına büyük törenler düzenlenir, onun şahsiyeti, hizmetleri ve eserleri hakkında geniş yayınlar yapılır, türlü saygı gösterileri hazırlanırdı.

Bu, bir unutma mıdır, üşengenlik midir, yahut böylesine bir adamı böyle bir külfete lâyık görmeme midir? Sebep bunlardan hangisi olursa olsun, gerçek şudur ki, netice acıdır. Bu noktaya bu kadarcık olsun sitemle dokunduktan sonra, biz burada Şinâsî'yi — kısa çizgilerle — anmak ve onun aziz hâtırasına saygılar sunmaktan kendimizi alamadık. Kendisini, ölmüş bulunduğu ay olan eylül sayımızda değil de, bu sayımızda anmamızın sebebi ise, önümüzdeki birkaç haftanın ilgililer için belki bir uyarma teşkil edeceği ümididir.

■

İbrahim Şinâsî, 1826 yılında Istanbul'da doğdu. Ailesi aslen Bolulu idi. Sülâlece Taşköprülü eski bir soya kadar uzanıyorlardı. Askerlik göreviyle Istanbul'a gelen Mehmed Ağa, topçu ocağına girmiş, kabiliyet göstererek topçu yüzbaşılığına kadar yükselmişti. Mehmed Ağa'nın evi Tophane yakınlarındaydı ve Şinâsî bu evde doğmuştu.

1826 yılı yeniçeri ocağının kaldırıldığı zamanlardı. Yeni bir askerî düzen kuruluyordu. Aradan çok geçmeden — küçük Şinâsî daha iki, iki buçuk yaşlarında iken — Ruslarla Türkiye arasında yeni bir savaş çıktı. Yüzbaşı Mehmed Ağa cepheye koştu ve bir daha da geri dönmedi. Şumnu muharebesinde şehid olmuş ve çok sevdiği oğlunu, daha pek küçükken, yetim bırakmıştı. Annesi Esmâ Hanım genç ve varlıksız bir kadındı. Biraz çalışıp çabalayarak, biraz da eşin dostun ve bazı akrabaların yardımı ile oğlunu büyütmeye başladı.

Şinâsî önce mahalle mektebini bitirdi. Çalışkan ve çok zeki bir çocuktu. Yakınlarının dikkatini çekmişti. Mahalle mektebini bitirince kendisini Tophane Kalemi'ne verdiler. O zamanlar, şimdikiler gibi, ortaokul - lise ve benzeri düzenli okullar henüz kurulmamıştı. Kabiliyetli görünen gençler devletin çeşitli daireleri-

ne bir mesleğe çırak verilir gibi veriliyorlar, öğrenim ve eğitimlerini buralarda tamamlıyorlardı. Kendisini çevresine çabucak tanıtan ve sevdiren Şinâsî, kalemin eski ve değerli memurlarından İbrahim Efendi ile tanıştı. İbrahim Efendi ona Arapça, Farsça ve bu iki dilin kültür ve edebiyatı hakkında geniş bilgiler verdi. Genç adam böylelikle, kısa zamanda, bu iki dili yeteri kadar öğrenmiş oldu.

O sıralarda, Fransa'dan topçuluk öğretmeni olarak getirilmiş, sonradan Türklüğü ve Müslümanlığı benimseyerek Türkiye'de kalmış, yine çok değerli bir adam daha Tophane'de vazife görmekteydi. Müslüman olduktan sonra Reşad adını alan bu eski Fransız subayı, hem eski, hem yeni adı ile anılıyor, kendisini herkes «Şatonöf Reşad Bey» diye çağırıyordu. Şinâsî, bu Şatonöf Reşad Bey'in de dikkatini çekti. İbrahim Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri alan Şinâsî, bu sefer Reşâd Bey'den de Fransızca dersleri aldı ve Batı bilgileri edindi.

Artık on dört, on beş yaşlarındaydı. Edebiyata hevesliydi. Önünde yeni ve Batılı hiçbir örnek bulunmadığı için Dîvân Edebiyatı tarzında birtakım manzumeler yazıyor, böylelikle de çevresinin sevgisini ve dikkatini üstüne çekiyordu.

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra ülkede çeşitli sahalarda yenilikler, yenileştirme hareketleri belirmeye başlamıştı. Bunların gereği olarak — yeni düzene eleman yetiştirmek üzere — ilk defa Avrupa'ya öğrenciler göndermek hareketine girişildi. Avrupa'ya öğrenci gönderileceği haberi, genç Şinâsî'yi adamakıllı heyecanlandırmıştı. İmtihana girmek için ilk başvuranlardan biri de o oldu. Zaten hocası Reşad Bey de onun Fransa'ya gidip Batı kültürü ile donanmasına çok taraftardı. Şinâsî'yi Tophane Müşiri Fethi Paşa'ya tanıttı. Genci bizzat görüp ona bazı sorular yönelten Fethi Paşa onu gerçekten zeki ve bilgili buldu. Durumu Reşid Paşa'ya bildirdi. Sadrâzam Reşid Paşa'nın da izni alınınca artık Şinâsî'ye Avrupa'nın yolları açılmış bulunuyordu. Batıya gönderilen askerî öğrenciler arasında tek sivil öğrenci olarak, o da Paris'in yolunu tuttu.

Tophane Müşirliğinde Şinâsî'nin kendisini sevdirmiş olduğu nüfuzlu kişilerden biri de müsteşar Ziver Efendi'ydi. Ziver Efendi, Şinâsî'yi âdetâ evlâd edinmişti. Paris'te maliye öğrenimine başlayan Şinâsî, kendisinden yardımını esirgemeyen bu vefakâr adama oradan sık sık mektuplar yazıyordu. Bu mektuplardaki fikirler kadar, dil ve ifadenin de düzgünlüğü Ziver Efendi'yi memnun bırakıyordu. Mektuplar Ziver Efendi'den Müşir Fethi Paşa'ya, ondan da Sadrâzam Reşid Paşa'ya kadar intikal etti. Kabiliyetli gençleri yetiştirip ileride devlete değerli elemanlar hazırlamaktan engin bir zevk duyan Reşid Paşa nihayet genç adama iltifat ve takdir dolu bir mektup yazdı. Bu mektupla, büyük Tanzimat kahramanının himayesini kazanmış olan Şinâsî, artık ölünceye kadar, ona olan bağlılığını, minnet ve şükranını sürdürecektir.

Şinâsî Paris'teki günlerini gerçekten kelimenin tam anlamı ile değerlendirdi. Devlet kendisinden böyle istediği için maliye öğrenimi yapıyordu ama, çok sevdiği edebiyata da geniş yer ayırıyordu. Dil çalışmalarına özel bir merakı vardı. Büyük şehirde kendisine belirli bir yer bile edinmişti. O zamanın en tanınmış oryantalistlerinden Sacy ile sık sık görüşüyor; vaktiyle Türkiye'yi ziyaret etmiş bulunan Lamartine'i görmeye gidiyordu.

Verimli geçen öğrenim yıllarından sonra, 1853'de, yurduna döndü.

Koruyucu Reşid Paşa o sıralarda sadrâzamlıktan çekilmiş bulunduğu için bir süre eski dairesinde pek de önemli olmayan görevlerde kullandırıldı. Fakat paşanın tekrar sadrâzam olması üzerine yıldızı parladı. Böylesine iyi yetişmiş bir gencin rastgele basit işlerde heder edilmesine aslâ razı olmayan Reşid Paşa, Şinâsî'ye «Meclis-i Maarif» veya «Meclis-i Maliye» âzâlıklarından birini teklif etti. Hattâ mümkünse, bu iki görevi de yüklenmesini istedi. Şinâsî, maliyeye pek ısınamamıştı. Meclis-i Maarif âzâlığını kabûl etti.

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ

1855'de, bir çeşit ilimler akademisi olan «Encümen-i Dâniş» âzâlığına da seçildi. Genç adam her iki görevinde de canla başla çalışıyor, yurduna elinden geldiğince hizmet ediyordu. Ama birden bu görevlerinden uzaklaştırıldı. Bu uzaklaştırmanın sebebi onun yetersizliği değil; Reşid Paşa ile, yine onun yetiştirdiği iki devlet adamı olan Âlî ve Fuad Paşalar arasındaki çekişmeler, birbirini çekememezliklerdi. Paşalar arasındaki bu antipati etkisini sık sık onların koruduklarını kimseler üzerinde de gösteriyordu. Reşid Paşa iktidara geçtiği zaman Âlî Paşa'nın koruduklarına gün batıyor, Âlî Paşa onun yerini aldığı zamanlarda ise onun korudukları kimseler işlerinden uzaklaştırılıyorlardı. Bu, o devirlerin ve daha birçok devirlerin değişmez kaderiydi.

İşte Şinâsî'nin işinden uzaklaştırılması

Şinâsî.

olayı da yine böyle bir kaderin eseriydi. Reşid Paşa'nın sevdiği ve koruduğu bir kimse olduğu için âdeta suçlu, hiç değilse kusurlu sayılan Şinâsî, tabiatiyle Âlî Paşa zamanında da önemli mevkilerde bulundurulamazdı.

Şinâsî'nin görevinden uzaklaştırılması için ileri sürülen gerekçe, gerçekten gülünç denecek kadar dar bir görüşün eseridir: Genç adam, daha Fransa'da iken, saçkıran hastalığına uğramıştı. Bu yüzden, doktorların tavsiyesiyle, sakalını uzatamıyordu. O zamanın geleneklerine göre, devlet memuriyetlerinin belli kademelerine yükselmiş bulunan kimselerin, sakallı olmaları gerekiyordu. Âlî Paşa, sadrâzam olduktan sonra, el altından Şinâsî'ye haber salınmış ve sakalını uzatması istenmişti. Şinâsî, hem sıhhî sebeplerle, hem bu teklifi pek abes bulduğu için, hem de — çok muhtemeldir ki — bu haberin altındaki gizli tehdidi sezip buna öfkelendiği için meseleyi umursamamıştı. Neticede azli kendisine bildirilmişti. Onu işinden uzaklaştıranların ne kadar kinci ve kızgın oldukları, azlini bildiren yazının sonundaki şu cümle ile de anlaşılmaktadır:

«Rütbesinin ref'i, memuriyetten def'i, maaşının kat'ı.»

Bu olay üzerine Şinâsî'nin, yakınlarına acı tebessümlerle: «Eğer sakalda mutlak bir kerâmet olsaydı, bütün keçilerin allâme ve rütbe sahibi olmaları lâzımgelirdi» dediği söylenir.

İLK TÜRKÇE GAZETE

Kısa bir zaman sonra yine nöbet değişmiş, Reşid Paşa yeniden sadrâzamlığa getirilmişti. Paşa, çok sevip takdir ettiği Şinâsî'yi eski görevine getirtti. Ancak Şinâsî bu vazifeyi, pek istekli olarak değil, sırf, son derece saydığı Paşasını gücendirmiş olmamak için kabûl etti. Devlet dairelerindeki bu türlü cilveler, onu resmî işlerden hayli soğutmuş bulunmaktaydı. Nitekim Reşid Paşa'nın ölümünden sonra, bu defa Âlî ve Fuad Paşalar'dan yakınlık gördüğü halde, memurluktan ayrıldı. Zaten gönlünde ve kafasında birtakım arzular vardı; onları gerçekleştirmek istiyordu. Bunun için de başına buyruk olması gerekliydi.

1860 yılında en büyük emellerinden birini gerçekleştirdi: Arkadaşı Âgâh Efendi ile birlikte Türkiye'de ilk hususî Türkçe gazeteyi kurdu. Gazetenin adı Tercüman-ı Ahvâl'di.

İki arkadaşın bu gazetedeki ortaklıkları uzun sürmedi. Şinâsî altı ay kadar sonra Tercümân-ı Ahvâl'den ayrıldı. Bir süre kendini dil ve sözlük çalışmalarına verdi. Sonra, 1862'de tamamen kendi hesabına Tasvir-i Efkâr-ı kurdu. Tasvir-i Efkâr, Türkiye'nin gazete denilmeye lâyık, ilk hususî gazetesidir. Aynı zamanda Şinâsî de hizmetlerinin en belirginlerini bu gazete ile yaptı. Bunun içindir ki kendisine sonraları, haklı olarak, «Türk gazeteciliğinin babası» unvanı verildi.

Tasvir-i Efkâr'ın çıkışı Abdülaziz'in ilk saltanat yıllarına rastlar. Padişah gazeteyi beğendiği için —belki bir yardım olsun, belki de sahibine biraz minnet borcu yüklesin diye— Şinâsî'ye 500 altınlık bir armağan yolladı. Kimbilir ne düşünmüş olmalı ki, o, bu büyük parayı kabûl etmedi. Padişahın ısrarlarına, nezaketle, fakat aynı ısrarlarla karşılık verdi: Minnet ve şükranı büyüktü, fakat şimdilik böyle bir paraya ihtiyacı yoktu.

Şinâsî gazetesini, elindeki imkânlarla, zamanının en ileri teknik şartlarına uydurmaya çalıştı. Onu yalnız bir haber, havadis organı olarak bırakmıyarak, fikir ve sanat konularına geniş oranda eğildi. Zamanının genç ve kabiliyetli kalemlerini çevresinde toplayıp, onlara yardım etti. Yol ve yön gösterdi. Batılı edebiyatın ve Batılı fikriyatın metodlarını hem kendi kalemiyle, hem de bu gençler yardımıyle Türkiye'ye aktarmaya uğraştı. Gazetesinde zaman zaman toplum ve şehir meselelerine de eğiliyor, halkın hakkını savunuyor, gerektiğinde bazı konularda hükümeti tenkid ediyordu. Başta Yusuf Kâmil Paşa olmak üzere, devletin bütün ilerigelenleri kendisini sevgi ve saygı çerçevesine almışlardı.

Büyük yenilikçinin en mutlu günleri herhalde Tasvir-i Efkâr'ın bu ilk yılları olsa gerektir. Bu arada zaman zaman Paris'in renkli günlerini hatırlayıp oranın özlemini çektiği de olmuştur. Bu konuyu o zamanların on beş, on altı yaşındaki çocuğu Abdülhak Hâmid, çok ileriki yıllarda şöyle anlatacaktır: «... Taksim'de Flam isminde bir kahve kâindi. Şinâsî merhum sık sık oraya çıkardı. Kahvenin orta yerinde çalgıcılara mahsus tümsekçe bir yer vardı. İki İtalyan kemancı kız orada hem çalar, hem söylerlerdi. İşte Şinâsî o tümsekçe yerin dibinde kendi kendine oturur idi. Bastonunu hafif hafif dudaklarına dokundurur, iştiyakını çektiği Avrupa âlemine dair tefekkür eder gibi dalgın dalgın durur idi. Bir akşam o kahvede görüşmüştük. Beni, Vefik Paşa'nın mahdumu Refik Bey takdim ettiydi. Şinâsî kırca sakallıydı. O meseleyi bilirsiniz ya; sakalını traş ettirdi diye biçare adamı azletmiştiler...»

Tasvir-i Efkâr yollu yolunca çıkıyor, büyük rağbet de görüyordu. Fakat birgün Şinâsî birden gazetesini genç arkadaşları Nâmık Kemal, Recaizâde Ekrem ve Ebuzziyâ Tevfik Beyler'e bıraktı; sanki kaçarmış gibi bir vapura binerek yeniden Fransa'ya yollandı. Bu gidişte belki Paris özleminin de rolü vardı; fakat siyasetten nefret eden Şinâsî'nin yersiz bir vehminin de payı bulunduğu muhakkaktır. O sırada, öğrencilik yıllarındaki yakın bir arkadaşının, Âlî Paşa'ya karşı bir sabotaj hazırladığı öğrenilmiş ve bu adam tutuklanmıştı. Olur ki kendisine de «Sen bu adamın gençlik arkadaşıydın, belki senin de bu işde parmağın vardır» diyebilirlerdi. Hâsılı, bir korku ile bir özlem birleşmiş ve Şinâsî kendini yeniden Paris'te bulmuştu.

Şinâsî Paris'te maddî zorluklar içinde yaşarken, kendini tamamen ilme verdi. Büyük bir Türkçe sözlük hazırlıyordu. Zamanının çok ünlü dilcisi Litre'den de yardım görüyordu. Siyasetten büsbütün kopmuştu. O kadar kopmuştu ki, bir, iki yıl sonra yurttan kaçarak Paris'e gelen Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemal'in kendisi ile görüşmek arzularını bile son derece soğuk karşıladı. Onlar ateşli bir ihtilâlci idiler; kendisinin ise bu tarakta bezi yoktu. Olanca gücüyle eserini tamamlamaya çalışıyordu.

Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemal'in Paris'e gelip, oradan Londra'ya geçişlerinden kısa bir süre sonra Sultan Abdülaziz bir Avrupa gezisine çıktı. İlk durak Paris'ti. Padişahın yanında bulunan Fuad Paşa, Şinâsî'yi çağırtıp, onunla uzun boylu görüştü. Memlekete dönmesi için ısrarlarda bulundu. Hariciye Nâzırı Fuad Paşa kendisine arzu edeceği herhangi bir vazifenin derhal verileceğini bildirdi. Şinâsî fiilî siyasetten şiddetle kaçınıyordu. Neticede Paşa onu İzmir Valiliğini kabûl etmeye razı etti. İzmir valiliği, o günlerin maddeten, mânen en itibarlı görevlerinden biriydi.

Şinâsî, birkaç ay sonra, Paris'teki işlerini tasfiye ettikten sonra geleceğini söylemişti. Fakat bu sözünü tutmadı. Paris'te kaldı. Yirmi cild kadar tutacak sözlüğü için geceli gündüzlü çalışıyordu. Bu çalışma ve geçim tarzının yeterli olmayışı sonucu, sağlık durumu hızla bozulmaya yüz tutmuştu. 1869 sonlarında yurda döndü. Şimdi artık en büyük arzusu eserini bastırmaktı.

Cihangir o zamanlar şimdiki kadar ev-

Âgâh Efendi.

ler, apartmanlarla dolu değildi. Burada eski ve harap bir evin geniş bir odasına yerleşti. Bâbıâlî'de de bir matbaa bulmuş, başta Yusuf Kâmil Paşa olmak üzere, sevenlerinin yardımıyle bunu satın almıştı. Eserini bastırmak için, fonetik için gerekli özel harfler döktürüyordu. Geceli gündüzlü çalışıyor, işinden başka şeyi gözü görmüyordu. Bu hâller onun sıhhatini büsbütün bozdu.

Ebuzziyâ Tevfik Bey «Şinâsî'nin Son Günleri ve Ölümü» başlıklı uzun yazısında onu şöyle anlatıyor:

«Uzun, han kadar geniş bir binanın yukarı katı boş bulunuyordu. Birinci katında uzunca bir odanın bir köşesine serdiği yatağı gündüz minder, gece yatak olarak kullanıyordu. Ona bitişik diğer büyük bir odada harf kasaları bulunuyor, mürettipler devamlı meşgul oluyordu. Odanın içinde hemen hemen eşyadan eser yoktu. Ortada toprak bir mangal vardı. Yanında tenekeden bir şamdanın mumları akıp birikmişti. Küçük bir tepside geceden kalma bir parça tahin helvasıyle, zeytin ve biraz ekmek bulunuyordu. Başucundaki çakılı çivide cep saati asılıydı...»

Eskilerin «merdüm-giriz» dedikleri tipten bir adam olan Şinâsî, insanlardan ve kalabalıktan hoşlanmıyordu. Bunun için, yukarıda Ebuzziyâ Tevfik Bey'in tarifini yaptığı odasında pek misafir de kabûl etmiyordu. Yusuf Ağa adında emektar bir uşağı vardı. Bolulu ve dolayısıyle biraz da hemşehrisi olan Yusuf Ağa, onun hemen bütün işlerini yürüten, zaman zaman da kendi evinde pişirttiği yemekleri getiren tek yakınıydı.

Bu çok aşırı yorucu hayat ve ona karşılık bakımsızlık ve konforsuzluk Şinâsî'yi kısa zamanda eritmiş, bitirmişti. Mısırlı Fâzıl Mustafa Paşa, âdetâ zor kullanarak, bir süre için Şinâsî'yi işinin başından ayırdı. Süleymaniye'de, kendi evinin hemen yakınında tutup dayayıp döşettiği bir eve naklettirdi. Burada ve daha sonra Çamlıca'da Yusuf Kâmil Paşa'nın yazlık köşkünde dinlenen Şinâsî kendisini oldukça toparladı. Şimdi bütün düşüncesi, yeniden bastırmak için uğraştığı eserine yönelmişti. Tekrar işinin başına döndü. Kendisini korumak isteyenlerin, sevenlerinin ve doktorların bütün rica ve minnetlerine rağmen dinlenmeyi kabûl etmiyor, varlığını kıyasıya harcarcasına sözlüğü ile meşgul oluyordu. Bu, onda tamamen sabit bir fikir hâline gelmiş gibiydi.

1871 ağustosu idi. Hastalığı son derece

ağır bir devreye girmişti. Yeniden yatağa düştüğü için Fâzıl Mustafa Paşa, emrine bir kadın ve bir erkek hizmetçi vermişti.

Ebuzziyâ Tevfik Bey yazısına şöyle devam ediyor:

«Bir sabah onun, âdeti hilâfına, yatağından çıkmadığını ve kendisini de çağırmadığını gören hizmetçi kadın, merak ederek kendiliğinden odasına girmiş. Onu hâlâ yatağında ve çok perişan bir hâlde görmüş:

— Rahatsız mısınız beyefendi?

Diye sorması üzerine Şinâsî, şikâyetli bakışlarla kendisine dönmüş, elini başına götürmüş:

— Burada; demiş ve gözlerini acı ile kapamış.

ŞİNÂSÎ'NİN ÖLÜMÜ

Hizmetçinin müracaatı üzerine kısa bir zamanda koşup gelen Fâzıl Paşa'nın doktoru, Şinâsî'nin tepesinde, sol kulağının yukarısında büyük bir tümör bulmuştu. Sonradan bu tümör kısa müddette büyümüş ve yumurta cesametini almıştı.

Şinâsî'nin komşularından Râşid Efendi bana şöyle anlatmıştı:

— Tophane Müftüsü Bekir Efendi ile birlikte yanına gittik. İçeri girince merhum gülerek yüzüme baktı. Ayak ucundaki mindere oturdum. Beş dakika kadar ses çıkarmadan öyle durduk. Merhum sadece bize bakıyordu.

— Rahatsız mısınız efendim? dedim.

— Vücudum rahat ama, başım pek rahatsız Râşid Efendi; beynim oyuluyor gibi geliyor, dedi. Ben de:

— Merak etmeyin efendim, vâlidem de tıpkı böyle olmuştu. Ensesinden iki boynuz çektiler, bir şeyi kalmadı. Ah siz razı olsanız da şimdi berber Hacı'yı çağırtıp iki boynuz çektirseydik.

Gülümsedi:

— Yok çocuğum, yok. Buna boynuz kâr etmez, bu başka hastalıktır, dedi.

Şinâsî, bu konuşmadan bir gece sonra vefat etmiş. O gece, başında tahammülsüz acılar duymuş. Sonra sabaha karşı âdetâ can havliyle yatağından sıçramış. İmam Bekir Efendi yanındaymış. Ona başını ovdurmuş. Biraz sonra sırtüstü yatağına düşerek uykuya dalar gibi olmuş, bir daha uyanmamış.

Ölümü, kendisini sevenler arasında âdetâ panik yaratmıştı. Bu arada Nâmık Kemal de bu haberi alınca hüngür hüngür ağlamış, «Ben, mümkün değil onun cenazesinde bulunamam, kendime hâkim olamam» demiş.

Ebuzziyâ Tevfik, Şinâsî hakkındaki sözlerini şu satırlarla bağlıyor:

«... Odasına girdim. Nâşının üstünde güvez bir yazma yorgan, üstâdın yüzünde de beyaz bir tülbend örtülü idi. Müftü Bekir Efendi başucunda Kur'ân okuyordu. Hürmetle yüzündeki örtüyü açtım. Çehresinde hiçbir değişme yoktu. Sağ gözü, solundan biraz aralık kalmıştı. Yüzünde hafif bir tebessüm vardı. Alt dudağı bu tebessümün ebedî bir şahidi olarak hafif surette kıvrılmıştı. Eğildim; dudaklarına kemâl-i teessürle bir vedâ busesi tevdî ettim. Bu hâli gören Bekir Efendi, gayrı ihtiyarî gözlerinden yaşlar akıtarak:

— Lâ havle ve lâkuvvete illâ billâh...

Diyerek gözlerinden yaşlar dökmeye başladı...

Türk kültürüne, Türk sanat ve edebiyatına Batı'nın ilk meşalesini tutan, Batılı örnekleri veren, yeni yetişen kabiliyetlere millî bir hümanizmanın yollarını gösteren Şinâsî, o zamanlar baştan başa mezarlık olan Gümüşsuyu - Ayaspaşa'da bir toprak parçasına gömülmüştü. Kısa bir zaman sonra bu mezarlığın yerini, topraktan mantar gibi biten dev misâli apartımanlar kapladı. Bugün onun aziz kemikleri kimbilir hangi büyük bir apartımanın temelleri altında sızım sızım sızlamaktadır?...

Kadirbilir Teknik Üniversite öğrencileri, günümüzden on, on beş yıl kadar önce bir Şinâsî büstü yaptırıp, Dolmabahçe stadına bakan kapılarının önüne diktirmişlerdi. Mütevazı yaşayan, mütevazı ölen Şinâsî'nin ruhu unutulmaktan hoşlanıyor olmalı ki, kısa bir süre sonra bu büst, bilinmez eller tarafından yerinden alındı veya çalındı. Yeri yine belli belirsiz kaldı.

Yeni edebiyatın, Batılı edebiyatın, Batılı düşünce sisteminin bizde ilk öncüsü ve uygulayıcısı, bu tarzda örnekler vereceklerin koruyucusu olan Şinâsî'nin nazım ve nesir alanında çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bizde ilk tiyatro denemesi de onundur. Şinâsî'ye «Büyük gazeteci» demek, çok haklı ve yerinde bir hükümdür ama, ona büyük şâir, büyük nâsir ve tiyatro yazarı diyebilmek elbette mümkün değildir. Zaten o, eserlerini bir sanat ürünü olarak değil, yeni sanatın birer örneği olsun diye vermişti. Amacı «sanatkâr» olarak anılmak değildi; yeni Türk sanatına bir yol çizmek, yön vermekti. Bunda da, hiç şüphesiz büyük başarıya ulaşmış; yaptığı büyük ve değerli hizmetlerle adını «gerçek Türk büyükleri» arasına katmıştır.

Ölümünün 100. yıldönümünde kendisini engin saygılarla anıyor, ölmez hâtırası önünde sevgi dolu duygularla eğiliyoruz.

XIX. Yüzyıl Amerika'sında Bir Türk

Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hâtıraları

Sadeleştiren: Kudret Sinan

II

KOLLARI sıvayan halk kısa zamanda gerçekten şehirlerini eskisinden çok daha güzel bir şekilde imar etmişler. Benim gittiğimde Fredrik Duglas hâlâ sağdı. Haiti cumhuriyeinin Amerika sefiri ve serginin de komiseri idi. Şikago halkı kendisine büyük hürmet gösteriyordu. İlerlemiş yaşı ile, sevgi hâlesi içinde, orada burada dolaşıyordu.

Sadedimizi elden çıkarmayalım:

Ben Şikago'da bulunduğum zaman şehirde bir buçuk milyonluk bina vardı. Lâkin yer olarak arsaları taksim olunmuş, caddeleri açılmış, hattâ tramvayları, gazları yapılmış, lâğımları inşa edilmiş olarak şehrin etrafı ormanlarla çevriliydi. Bu ormanlar, o her şeyi hazırlanmış müstakbel inşaat için arsa suretiyle taksim olunmuş yerleri süslüyordu. İşte Mis Meysin'in bulunduğu yer de, inşasına yeni başlanmış böyle bir mahaldeydi.

Kendisiyle buluşmamız pek samimî oldu. O bana işimi sordu. Yoluna girdiğini haber verdim. Memnun oldu. Ben de ona işini sordum. Daha başlamamış, fakat ücreti işlemekteymiş. Sergide birbirimizi nasıl bulacağımızı öğrendik. Sonra kendisini pazar günü için öğle yemeğine dâvet ettim. Yemekten sonra, arzu ederse, bir yere gezmeye gidebileceğimizi de ilâve ettim. Memnun oldu. Oradan sergiye gittim. Meccânî bir gazeteci duhuliyesi aldım. Yoksa her seferinde yarım dolar vermem lâzım gelecekti. Mürettip beni bekliyormuş. Bu, Mehmed adında on sekiz yaşlarında bir gençti. Bustânî Efendi'nin isteği üzerine kendisini Ebuzziyâ Tevfik Bey bulup göndermişti.

Bustânî Efendi, gazetemiz için Mister Kembel adında bir gazeteci ile anlaştı. Bir, iki günde yazıhanemiz hazırlandı. Mehmed Efendi ile bana «buyrun» dediler. Mürettip ve muharrir derhal işimizin başına geçtik. Benim işim sergiyi tetkik, münasip şeyleri yazmak, onunki de, dizmekti.

Altı ayda altı adet çıkardığım bu gazetelerden bugün maalesef elimde bir tane bile yoktur. Olsaydı, yapabilmiş miyim, yapamamış mıyım anlardım. Ben pek de yapamadım sanıyorum. Bugün o gazetelerin meydana çıkmasını da istemem. Maamafih, mârifetimi anlamak için bir kere görmek isterdim.

Meydana çıkmasını niçin istemem bilir misiniz? Amerika gibi hür bir memlekette, Sultan Hamid için gazetemde «Kalb-i ilhâm-celb-i Hümâyûn-ı hazret-i hilâfet - penâhî envâr-ı ilâhî olmağla...» gibi bu cumhuriyet devrinde hoşa gitmeyecek ibareler bulunduğu için. Düşününüz bir kere, ben ki, ömrümün en aziz aksamı derbederlik, serserilikle geçmiştir. Bir buçuk sene hapis, beş buçuk sene menfî, on sene

kaçak ömür geçirmişimdir. Sonra Amerika topraklarında böyle şeyler yazmaktayım. Meşrutiyet geldiğinde kırk dokuz, elli yaşlarında idim. Otuzundan ellisine kadar olan ömrüm bence hebâ olup gitmiştir.

Harb-i Umumî'de İran'da İngilizler'in esaretinden kaçırdığım bazı aşîret süvarileri ile çöllerde gezerken, beni aramakta olan yüz yirmi süvarinin anî bir hücumuna uğradık. Kaçmaya başladık. Bizim bir makineli tüfeğimiz vardı. Aşîret reisi bu tüfeği bize hücum edenlere doğru bir patlattı. Top gibi patlıyordu. Düşmanı şaşırtıp durdurdu. Biz bundan faydalanıp atları üzengledik. Dolu dizgin uçuyorduk. Arkamızdan da yeniden peşimize takılan düşman geliyordu. Kaçanların en önünde de ben bulunuyordum. Atılan kurşunlar yanımdan geçiyor, önüme düşüyordu. Ben korkacak yerde, elimde olmayarak durmadan gülüyordum. Aşîret reisi şaşkın şaşkın niçin güldüğümü sorduğunda: «Bir insanın böyle korku ile var gücüyle kaçmasından daha gülünç ne olabilir?» diyordum. Ara sırada kurşunların niçin şöyle can almayacak bir yerime, parmağıma, külâhıma değmediğine hayıflanıyordum. Öyle bir şey olsaydı, bugün onu kimbilir ne kadar mağrurâne yazacaktım. Bunlar da herkes üzerinde itibarımı arttıracaktı.

BİR ASANSÖR KAZASI

Her ne ise; galiba yine sadetten çıktık, dönelim:

Şikago sergisi görülecek bir âlemdi. Sergi için, muvakkat olduğu halde, öyle büyük binalar yapılmıştı ki, görülmeye cidden değerdi. Bunlardan birinin yüksekliği iki yüz elli kademdi. En yukarısına kadar yirmi, otuz kişilik asansörlerle çıkılıyor, oradan her taraf ayaklar altında seyrediliyordu. Birgün bu asansöre ben de binmiştim. Hamdolsun bana birşey olmadı ama, ertesi günü binenlerin başına öyle bir kaza geldi ki, ne siz sorun, ne de ben söyliyeyim: Asansör, aşağıda seyreden bizlerin gözü önünde yukarı hareket etti. Yolun beşte üçünü almıştı ki, birden durdu. Bire aman... Ne ileri gider ne geri. Çabala bire çabala. İmkânı yok. Şimdi herkeste bir korku var: Ya olduğu yerde tutunamaz da aşağı düşerse? Takriben yüz elli kadem kadar yüksekliktен içindeki otuz kişi ile bir düşecek olursa, maazallah, içindekiler hurdahaş olacaklar. Yukarıda bir feryattır başladı. Biz aşağıdan seyrediyoruz. Bire aman, imdad yahu! Ne mümkün? Aşağıdan seyredenler için heyecanlı, fakat ne latif, ne gülünç bir manzara. İnsanoğlu tuhaftır. Yukarıdakiler can havliyle acayip çığlıklar koparırken biz aşağıdakiler kendimizi tutamıyor, gülüyor da gülüyoruz.

İnanır mısınız? Bunlar orada yirmi dört saat öyle boşlukta asılı kaldılar. İlk düşünülen şey, onların bir âlet, halat kopmasıyle ansızın düşmelerine çare aramaktı. Telâşlı önce bunu temine çalışıyorlardı. Yirmi dört saat bu asansör halkı orada ne yiyip, ne içecekler diye mi soruyorsunuz? Mesele orada değil. Birkaç saat evvel yiyip içtiklerinin neticesini, kadın - erkek bir arada, ne suretle becerecekler? Mesele burada. İşte asansörün anî düşüşünü önlemeye çalıştıktan sonra alınacak ilk tedbir bu idi.

Kurtarmanın uzun süreceğini anlayınca aşağıdaki seyirciler dağıldılar. Ben de işime gittim. Saat on sekize, on dokuza doğru yine uğradım. Birçok gazeteciler bekleşiyorlardı. Ertesi günü saat onda geldiğimde kurtarma işi hâlâ halledilememişti. Tekrar ayrıldım. Saat on üç buçuğa doğru Mis Meysin'le birlikte tekrar geldim. Saat on dörde doğru idi ki, asansör, alkışlar içinde aşağı indirildi. Bu inişte sevinenler kadar utananlar da vardı. Amerikalılar tuhaftırlar: Yutmak, uyumak kadar, daha bilmem neler yapmak için nasıl davranıp, neler yaptıklarını asansördekilere açıkça soruyorlardı. Bunlara karşı ötekilerden de hiç çekinmeden, tafsilâtlı cevaplar verenler yok değildi.

İLÂN-I AŞK

Her ne ise. Gelelim şimdi biz mâ-nahnü-fihimize. Mâ-nahnü-fihimize geleceğiz. Fakat şimdilik kabak tadı vermemek için asıl mâ nahnü fihimiz olan Numan Efendi'den bahsedelim. Bir Arap şâirinin Numan adlı bir sevgilisi varmış, ikide birde ondan söz edilmesinden zevk alırmış. Bizim Numan'ımız da tabiî Mis Meysin'dir. Okuyuculardan gelen mektuplarda o kadar ondan bahsedilmesi isteniyor ki, biz de buna biraz mecbur kalıyoruz.

Gariptir: Şâir-i âzam Abdülhak Hâmid'den en sevdiği eserinin hangisi olduğunu sorduğum zaman, «Finten'dir» der. Satışı yerinde olanının hangisi olduğunu sorarım, yine onu söyler, halkın en çok hangisini sevdiğini sorarım, yine «Finten» diye tekrarlar. Sebebini sorduğum zaman:

— Ne olacak? Kadın meselesi, dedi.

Benim, yazılarımda sık sık adından bahsettiğim Mis Meysin de gerçi bir kadın ise de, daha aşk başlamadı. Ama kızcağızın kalbi pek rakikti ve bana tutkun görünüyordu. Bakalım ahval neye müncer olacak?

Şimdi biz sergideki işimizi yoluna koy-

Ubeydullah Efendi.

duk. Gazeteci vesikasını da aldık. Demek ki, Amerika'da bize kapalı kapı kalmadı. Paralı parasız, resmî olan olmayan her yere giriyoruz. Bizim diyorsam, yalnız ben mi? Hayır, Mis Meysin de beraber. Çünkü orada her yere yanında hanımı olduğu halde gidilir. Nerede bir ictima, bir eğlence, derhal «Mösye e madam Ubeydullah» şeklinde bilet yahut davetnâme gelir. Ben, bunu alır hemen ona koşarım. O, halecanlı bir surette:

— Size refakat edecek bir kimse var mı? diye sorar; ben ise:

— O lutfu sizden ricaya geldim, beni mahzun etmezsiniz diyerek, derim.

Hem ben arkadaş temin ederim, hem de kendisini halecandan kurtarırım.

Mis Meysin ile biz nerede mi buluşurduk? Ben onun bulunduğu yere giderdim. Orası, çalıştığı yerin makinalar dairesi idi. Patronları beni görünce herhalde kızcağıza «Seninki geliyor» derlerdi ki, bunu, onun utanıp kızarışından anlardım. Sonra buluşup nereye çağrılmışsak oraya giderdik.

Şimdi siz: «Canım biraz daha açıl» diyeceksiniz değil mi? Açılayım: Meselâ şöyle konuşurduk:

Ben — Bugünlerde canım bir konser dinlemek istiyor.

O — Sizin için güçlük mü var? İstediğiniz zaman, istediğiniz yere gidebilirsiniz.

— Evet, gazeteciliğin en büyük imtiyazı bu.

— Yoksa yeni bir dâvetiye mi aldınız?

— Evet. Hem yine çift bilet göndermişler.

— .....

— Bakalım bu sefer kime zahmet vereceğim?

— Herhalde bir hanım arkadaşınız olacak?

— Olmasını isterdim.

— .....

— Sustunuz?

— Acaba refakatinizle kimi şereflendireceksiniz? Onu düşünüyordum.

— Zaten pek sevdiğim bir varlığın refakatinde olmakla bahtiyarım.

Mis Meysin, sözlerimden anladıkları ile gâh mahçup mahçup tebessüm ediyor, gâh anlatılması zor halecanlara tutuluyordu. Nihayet dayanamadı, şu suali sordu:

— Affedersiniz Mister Ubeyd, şimdiye kadar başınızdan hiç aşk ve alâka gibi şeyler geçti mi?

— Otuz beş yaşımdayım Mis Meysin, hiç geçmesin olur mu?

— Sevdiğiniz kimdi? Kendisini unuttunuz mu, yoksa hâlâ sever misiniz?

— Unutmak kabil mi? Çıldırasiye severim.

— Yaa... Peki sizde bir yadigârı, bir nişânesi falan yok mu?

— Olmaz olur mu? Resmi var, hem hiç

koynumdan çıkarmam.

Mis Meysin düşünceliydi:

— Bana onu göstermek istemez misiniz?

— Sizden mahremim kim var? Elbette gösteririm.

Şiddetli bir halecanla:

— O halde veriniz de bakayım.

Ben cüzdanımdan kartvizit kadar bir şeyi çıkarıp avucumun içinde sakladım. Mis Meysin'in gözleri ateş gibi kızarmıştı. İki elini birden uzatıp aldı. Bunun bir ayna olduğunu ve içinde kendisinin bulunduğunu görünce «Ayyy...» diye sol koluma yaslanıp kaldı. Bir taraftan halecanı sükûnet buluyordu, bir taraftan heyecan başlıyordu. Çünkü kendisiyle dostluğumuz üzerinden haftalar geçiyordu; ben gerçi kendisini aramakta ihmal etmiyordum; fakat son derece de temkinli idim.

Temkinli idim, bu işin sonu yoktu. Gerçi onlar evlenmek için arada din, diyânet aramazlardı. Mis Meysin, kendi itirafına göre, yirmi sekiz yaşında bir kızdı. Ben otuz beşinde idim. O, kendi fikrince beni kendisine çok münasip buluyordu. Benim ise evlenmek hususunda bir kararım yoktu. Çünkü ben garîb-üd diyâr bir serseriydim, o, İngiltere diyârına mensup bir periydi. Ben «Erenlerin sağı solu olmaz» diyen bir derbeder; o, sanat ve hüner sahibi bir kimse. Ben, o memleketlerin her türlü yaşayışına yabancı ve kimsesiz bir adam, o, konuşması ve terbiyesi çok ölçülü bir genç kız. Hâsılı ben, Ubeyd nâmında bir miskin, o, mis gibi Mis Meysin. Ben bu kıza nasıl evlenmek için ümit verebilirdim?

Şikago sergisi ve Mis Meysin hakkında daha çok çook şeyler yazmak mümkün ama, bilmem bu bahisler artık kabak tadı vermedi mi? Vermesine verdi ama, hele biraz daha konuşalım:

30 METRELİK FISKIYE

Şikago sergisinin açılış tarihi 1893 senesinin mayısının birinci günüydü. Kristof Kolomb 1493 senesinde, yani serginin açılışından tam 400 sene evvel Amerika'yı keşfetmiş (Ubeydullah Efendi, 1492 yerine, aynen böyle yazıyor). İşte sergi bu büyük kâşifin adını tebcil için tesis ve küşad olunmuştu.

Gerçi sergi resmen mayısın birinci günü açılmıştı ama, hakikatte daha birçok binaların ve teşhir salonlarının inşaatı devam ediyordu. Bu inşaat iki ay daha sürdü. Serginin alış veriş itibarıyle en işlek zamanı, son iki aydı. Son haftanın günlerinde günlük ziyaretçi sayısı 800.000'i geçiyordu.

Burada, serginin açılış günü geçen bir vak'ayı anlatmadan geçemiyeceğim: Reisicumhur açış nutkunu vermiş, elinin altındaki bir düğmeye basmıştı. Bunun üzerine bir metre kutrunda, otuz metre yüksekliğinde bir su sütunu da göklere yükselmişti. Bu sırada nutku ve fıskıyeyi alkışlayanların izdihamı ve hareketiyle pek çok kimse ayaklar altında kalmış; yaralı ve baygınlardan otuz kişi, sıhhıye ekipleri tarafından toplanmıştı. Bunların bir kısmı kadındı. Hele bunların içinde ellilik, çirkin, musibet bir kadın vardı ki, bağır bağır şöyle diyordu:

— Eğer kocam yanımda olsaydı, beni yere düşürenin beynini bir anda kurşunla doldururdu.

Bu sırada orada bulunan adamlardan biri şöyle cevap verdi:

— Eğer ben senin kocan olsaydım, şu kalabalık içinde hazır fırsat varken seni tam mânâsıyle ezmeyen adamın beynini patlatırdım.

Derken, arkadan altmışlık bir adam zuhur etti. Meğer kadının kocasıymış, hüngür hüngür ağlıyordu. Etraftakiler kendisini:

— Efendi, merak etme, karın kurtuldu, birşey olmadı. Allah'a şükür sağ salim, al da götür, diye teselli edecek oldular. O ise:

— Ya beni ağlatan da bu değil mi? Bütün çabalamalarım boşa gitti. Ben, altmış dolar sarfederek onu taa nerelerden getirmiştim ki, bu kalabalıkta başına bir kaza gelsin diye. İş tam kıvamına gelmişken bunu hangi uğursuz kurtardı? Şimdi ben ne halt edeyim? diye yırtınıyordu.

■

Teşrîn-i evvelin otuz birinci günü akşamı gurubdan evvel serginin gazinolarından birinde oturuyordum. Serginin bir ay, hiç olmazsa on beş gün daha uzatılacağından söz ediliyordu. Herkes de bunu istiyordu. Ben ise, ömrümün en renkli bir parçasını burada geçirmiştim ve bütün halkın isteği bir araya toplansa, benimki kadar olamazdı. Yüreğim hasretle titriyordu. Hele son hafta, her gece gelip buraya oturdukça, bu gecelerin son bulmak üzere olduğunu düşünerek çıldıracağım geliyordu. O gün de, gurubu bekliyorduk ki, elektrikler açılsın ve serginin devamını haber versin diye. Birden bir top gümlemesi oldu. Bu top, serginin kapanmış olduğunu haber veriyordu. O anda meydan öldü.

Eee sonra ne oldu?

Sonrası kaldı mı ya? Ortalık öldü, ben de öldüm. Sonrası yok. Ben o dakikada

Bugünkü Şikago'dan bir görünüş.

hüzünlere müstağrak iken, Mis Meysin çıkageldi. Bereket versin ki geldi. Yoksa ben gidip kendimi Mişigan gölüne atmayı düşünüyordum.

■

Müjde...

Ne için mi Müjde? Şunun için ki, şimdi artık sıra keten helvası bahsine geldi demektir. Okuyucuların bekledikleri esasen budur.

Sergiye birçok kimseler kendilerine mahsus türlü maksatlarla gelmişlerdi. Tabiî benim de bir maksadım vardı: Ben, Amerika toprağına ayak bastığım gün orada kalmayı düşünmeye başlamıştım. Altı aydır geceli gündüzlü zihnimde aradığım bunun yolunun ne olacağı idi. «Ne yapmalıyım ki burada kalayım, kalırsam ne ile geçineyim?» Aklıma gelen, alış - veriş yolu idi.

Serginin «Midvey Plezans» denilen gayri resmî bir kısmı vardı. Bu kısımda muhtelif milletlere mahsus mahalleler, köyler bulunmaktaydı. Bu köy ve mahalleler hangi millete, memlekete mahsussa, o memleketlere ait çeşitli eşyalar bulunduruluyor ve satılıyordu. Burada bir Türk köyü, bir Mısır mahallesi, bir İran sîne-zen meydanı, Cezâyir adına bir Alhamra Sarayı parçası, bir Çin kasabası gibi şeyler vardı. Çin kasabasında Çin diliyle oyunlar verilirdi. İran meydanında sîne-zenler sîne döverler, Mısır - Kahire sokağında göbekler atılırdı.

Türk köyünde, Türk mimarî tarzında bir cami, Mısırçarşısı'nın küçük bir modeli, on, on beş kadar ev, dükkân, şekerleme satan birkaç köşk vardı. Ama bunların hemen hepsi Suriyeli Hıristiyanlar'ın elindeydi. Çarşıda Kuyumcuyan adlı bir Ermeni, Sultanahmet çeşmesinin gümüşten büyücek bir modelini yapmıştı. Aslına son derece benziyordu. En ince teferruatına kadar işlemişti. Sonradan pek büyük bir fiyatla satıldı.

İşte bu Türk köyünde benim gözüme iki şey çarpıyordu: Birisi, halka seyrettirilen bir panorama idi. Ayasofya'nın içini, Şehzâdebaşı'nda bir mahalleyi, Tophane 'caddesini, Köprü'yü, Dolmabahçe Sarayı'nın sahilini ve daha birkaç manzarayı ihtiva ediyordu. Filistin'den, Suriye'den de bazı manzaralar vardı. On sekiz parça idi ve takriben 15 - 20 cm. mikyasındaydı. Muhaddeb camlarla, arkadan da ışık vurulunca bu resimler, temâşâya şâyân şeyler oluyordu. Sergi bittiğinde ben bunları seksen dolara satın aldım. Keten helvacıların sergiden sonra New York'a gidip, orada dükkân açacaklarını duydum; onlar gitmeden, ustalardan ke-

ten helvasının nasıl yapıldığı hakkında mâlûmat edindim. Bu iki sermayeden biriyle Amerika'da geçinebileceğimi hesap ediyordum.

Acaba geçinebildim mi? Geçinebilip geçinemediğimi sonra söylerim, ancak şimdiden şunu söyliyeyim ki, ben Şikago sergisi kapandıktan sonra Amerika'da daha iki sene oturdum ve bu iki sene zarfında Amerika'nın ortasını, şimalini, şarkını, Meksika'yı ve Küba adasını da gördüm. Belli bir gelirim de yoktu. Panorama ile keten helvasının benim geçimimi temin edemediği yerlerde başka tedbirlere başvurmaktan da geri kalmadım. Yalnız şunu öğrendim ki, dünyada insanların bulunduğu yerde birşey alıp satmak elinden geliyorsa, bir köyde bile olsa kimse aç kalmayacaktır. Ancak bunun pek zor bir tarafı var; o da, bu yoldaki işlerle meşgul olanlar sınıfına mensup olmayan bir adamın, bu sınıfın içinde kendisini yabancı bulması ve bu yabancılıktan rahatsız olmasıdır. İşte bu hâl beni de cidden rahatsız ediyordu ve mesleği benim için çekilmez hâle getiriyordu. Bundan evvel yazdığım fasılların birinde, Küba'da bir pazar yerinde çürük sebze yağmuruna tutulduğuma işaret etmiştim. O faslı burada biraz tafsilâtlandırırsam, insanın böyle şeylerde uğrayacağı rahatsızlığı daha iyi anlatmış olurum.

Amerika'da keten helvasıyle panoramanın beni pek güçlükle geçindirdiği zamanlardan birinde bir genci, yaldızlı bakır tellerle, kadınlara yarayacak birtakım süs eşyası yapmakla meşgul gördüm. Bu altın yaldızlı teller, ince kibrit çöpleri kalınlığında idi. Yapan genç, elinde uçları sivrili, yassılı, keskinli, keskinsiz birtakım saatçi kıskaçlarıyla bu tellerden birbirine bitişik olarak, devamlı, Latin harflerinden mürekkep bir kelime yapıyordu. Bu kelimenin başlangıcında yaptığı bir ilmiğe, sonundaki bir uzantıyı, ucunu eğe ile biledikten sonra, iğne şeklinde geçiriyordu. Bu suretle bir genç kızın göğsünde, gerdanında bir süs iğnesi meydana gelmiş oluyordu. Böyle bir iğne en aşağı bir şiline, en yukarı bir dolara satılabiliyordu. Sermayesi ise ancak on para, bilemedik yirmi para tutuyordu. Ben, bu gencin başında durup, o iğneleri nasıl yaptığını saatlerce seyretmiştim. Delikanlı bana, istersem, bu sanatı öğreteceğini söyledi. Kabûl ettim. Benim ilk zamanlardaki cesaretsizliğimi gidermek için, çok kolay öğreneceğimi söyleyip beni teşci ediyor, meharet kazanmam için sık sık yol gösteriyordu. Önce, delikanlının elindeki âletlerin ne biçim şeyler olduğuna dikkat ettim. Sonra bu âletleri çarşıdan satın aldım. Yaldızsız bakır tel yumakları da aldım. Gittim, kendi evimde üç gün, üç gece çalıştım, çabaladım. Üçüncü gün yaptıklarım az çok bir şeye benziyor gibiydi. Bunların içinden beğendiklerimi ertesi gün beraberimde götürdüm. Bana ustalık yapan genç bu eserlerimi pek beğendi; bazı yerlerinde düzeltmeler yapmak istedi. Bunları yerinde buluyor göründüm, memnun oldu. Birgün sonra başka bir yerde işi bulunduğunu söyleyerek beni kendi masasına vekil bıraktı. Ben de o gün kendi sanatımla piyasaya çıktım. Ustamın hesabına olarak birçok da iş yaptım. Bunlar hep (Cincinati) şehrinde, bizim Kâğıthane gibi bir mesire yerinde oluyordu. Mevsim yazdı. Bir sene evvelki yaz Şikago sergisinde idim. Bir sene sonraki yazda ise, Küba adasında bulunmaktaydım.

Küba adasında sadece bu işimle geçinmeye çalışıyordum. Orada Havana'da büyük bir hal vardı. Benim dükkânım, ayakları bükülüp açılır bir masadan ibaretti. Malımı, sermayemi bir çantanın içine doldurur, elime alırdım. Masanın ayaklarını bükerek koltuğuma kıstırır, münasip gördüğüm yere giderdim. Orada dükkânımı açardım.

Havana'daki bu hal çok büyüktü ve işim için son derece elverişliydi. Böyle yerlerin idaresine memur birtakım komiserler bulunmaktadır; onlara müracaat ettim. Beni günde bir şilin ücret vermeye mecbur tuttular ve sonra halin içinde, istediğim yerde sanatımı icraya, alış verişimi yapmama izin verdiler. Ben de kendime münasip bulduğum bir yerde dükkânımı açtım. Ama iyi alış veriş edemedim. İkindi üzeri komiserlerden biri geldi, hâlimi sordu. Çarşının kesad olduğunu söyledim. «Yarın ben size daha iyi bir yer bulurum, orada alış olur» dedi.

Ertesi gün hale gider gitmez kendisini gördüm. Beni aldı, kendisince münasip gördüğü bir yere götürdü. «Zannederim buradan memnun kalırsınız, gelen giden çok olur» dedi. Gerçekten de herkesin günlük öte berisini en çok temin ettikleri bir yer olduğundan gelen giden çoktu. Efendi de geliyordu, uşak da. Kadın da geliyordu, erkek de. Çocuk da geliyordu, adam da. Beyazı da, siyahı da geliyordu. Çünkü burası zerzevatçılar içiydi. Bu yeni yerimden memnundum. Borçlu olduğum bir şilini, komisere peşinen verdim, teşekkür ettim. Masamın ayaklarını açtım, çantamdan öte beri çıkardım, masamın üstüne serdim, düzelttim.

(Devamı var)

Merhum Kâmil Akdik'in, oğlu Ressam Şeref Akdik tarafından yapılan tablosu.

Ölümünün 30. Yıldönümünde

Reîs-ül Hattâtîn Kâmil Akdik

Yazan: Ecz. Uğur Derman
Fotoğraflar: Kutlu Ertuna

EĞER, postaya verirken, mektuplara yapıştırdığınız pullara bakmak âdetiniz varsa, son yıllarda, yerinde bir kararla çıkartılan «Türk Büyükleri» serisi pullardan biri üzerinde, ciddî — hattâ sert — bakışlı, kısa ve beyaz sakallı bir pîr-i fânînin resmiyle, yanında dikine yazılı şu satırı görmüşsünüzdür: Kâmil Akdik (1862 - 1941).

İşte, otuz yıl önce 24 temmuz 1941'de hayata gözlerini yuman Kâmil Akdik, pulu basılan yegâne hat sanatkârımızdır.

Millî olmayan bir kültür politikasının neticesi, kendi sanat büyüklerini Avrupa'nınkiler kadar öğrenemiyen gençlerimize mekteplerde okutulan sanat tarihi kitaplarında, her nasılsa, ismi bulunan üç, beş hat üstâdından biri de, Kâmil Efendi'dir. Değer hükümlerinin çok değişikliğe uğradığı devrimiz için bu, büyük bahtiyarlık doğrusu!

Dahası var: Hayatta iken, nefis bir baskı ile, hakkında müstakil eser neşredilen tek hattatımız yine Akdik'dir: «Reîsülhattatîn Kâmil Akdik. Yazan: Melek Celâl, Istanbul - 1938».

■

Merhum hakkında şimdiye kadar neşrolunan yazılarda, doğum yılı 1862 olarak gösterilegelmiştir. Ancak, kendi ifadesiyle Akdik, 26 Cemâziyelevvel 1278'de doğduğuna göre, bunun milâdî karşılığı olan tarih 29 kasım 1861'dir. Fındıklı'da, Güzel Sanatlar Akademisi'nin bulunduğu binanın tam karşısında, sonradan yanan küçük bir evde doğan sanatkârımıza, kader, ne hoş bir oyun hazırlamıştı, bakınız: Aradan seneler geçecek ve o, ömrünün son beş yılını, hüsnühat (= güzel yazı) hocası olarak sürdüreceği Güzel Sanatlar Akademisi'nde verdiği eserlerle sanat dünyamıza her gün yeniden doğacaktı!

Birkaç yıl sonra, Fatih'e taşındıkları için, ilk tahsilini Zeyrek'te Sâliha Sultan Mektebi'nde yaparken, oranın yazı hocası Hacı Süleyman Efendi'den hüsnühat öğrenmeye başladı. İsminden başka, hayatı hakkında birşey bilmediğimiz bu zat, onun kalbinde yazı sanatına olan alâkayı arttırdı. Zaten, eski hattatlarımız içinde, iptidaî mekteplerin meşk hocalarını ayrı mütalâa etmek lâzım gelir. Zira, onların, sanat kıymetini haiz eserleri hemen hemen yok gibidir. Hattâ, sanat güçleri de çok değildir. Ancak, talim (= öğretme) kabiliyetine fazlaca mâlik bulunduklarından, yazı hususunda talebenin elinin alışmasına yardımcı olurlar; istidâd sahiplerine, ilerde büyük bir hat hocasından meşk almak imkânını hazırlarlar.

Fatih Rüşdiyesini bitirip, Dahiliye Muhasebesine memuriyetle girdiğinde, genç hattat namzedimiz, kalem efendilerinin mahlâs kullanmaları usûlünden dolayı, asıl ismi olan Ahmed'in yanına Kâmil mahlâsını aldı.

Bu sırada meşhur hattat Sâmi Efendi (1838 - 1912)ye devama başladı (Üstad Sâmi Efendi hakkında mufassal bir yazı, Tarih Mecmuası'nın haziran 1969 sayısında neşrolunmuştur). Ahmed Kâmil Efendi, yazıda ilk hocasının attığı temeller üstüne, yeni ve büyük üstadının kâşâne-

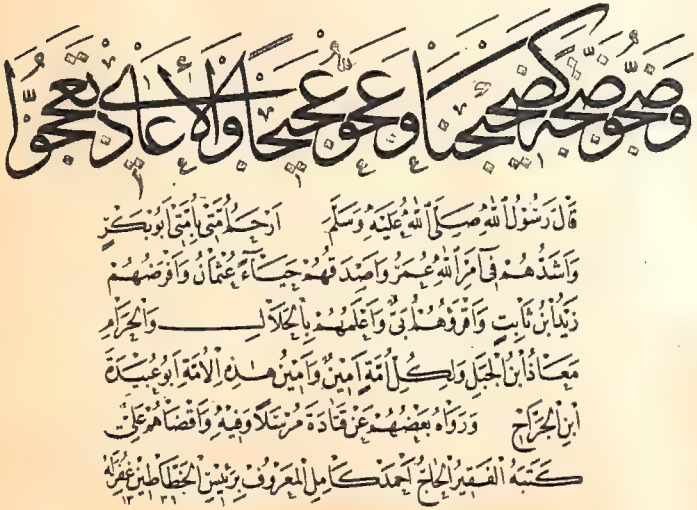

Kâmil Akdik için çıkartılan pul (altta), bir sülüs - nesih kıt'ası (solda).

Kâmil Akdik, 1932 yılında hattat arkadaşlarıyla beraber. Oturanlar (soldan): Necmeddin Okyay, Kâmil Akdik, Tuğrakeş Hakkı Bey. Ayakta duranlar (soldan): Hâmid Bey, Halil ve Halim Efendiler.

ler kurmasını derin bir dikkat ve alâka içinde takib ediyordu. Dört sene kadar süren bu devamlı çalışma sonunda, 23 yaşındaki hattatımız, bir Hilye-i Saadet (= Peygamberimizin zâhirî ve ahlâkî vasıflarından bahseden bir levha şekli) yazarak, hocasından sülüs-nesih yazı icâzetnâme (= diploma) si aldı. Bunu, usûlü vechile, devrin sayılılarından hattat Şevki Efendi (1829 - 1887) de tasdik etti. 1884 (1301 H.) tarihli bu icâzetnâme, hâlen, Topkapı Sarayı Müzesi kitaplığında, G. Y. 325 numaralı yazı albümünde mahfuzdur.

DÎVÂN-I HÜMÂYÛN'A NAKİL...

1894'te memuriyeti, Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi'ne nakledilen Kâmil Efendi, arada, hocasının arzusuyla, Kâmil mahlâsını Hâşim'e çevirdi. Bu devre ait (1304 - 1307 Hicrî yılları), Haşim imzalı yazılarına biz de rastladığımız için, hat meraklılarının yanılmasını önlemek maksadıyle bu hususu kaydediyoruz. Nitekim, İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, «Son Hattatlar» isimli eserinde, bu Ahmed Haşim'i ayrı bir hattat olarak zikretmektedir. Sonra tekrar Kâmil mahlâsına dönen sanatkârımız, yazılarında Ahmed Kâmil veya Kâmil imzalarını kullanmaya başlamıştır.

Dîvân-ı Hümâyûn'a girdikten sonra, bu dairede kullanılması âdet olan, tuğra, dîvânî ve celî dîvânî yazılarını da üstâdından öğrenen hattatımız, ertesi yıl, aynı kalemin Nâmenüvisliğine getirildi. Bu işte vazifeli olan kimse, muahedenâmeden menşur'a, berat'a kadar bütün resmî yazıları hazırlardı.

1909'da, üstadı Sâmi Efendi'nin Nişân-ı Hümâyûn Kalemi Mümeyyizliği ve Hutut-ı mütenevvia (= çeşitli yazılar) muallimliğinden emekliye ayrılması üzerine, bu vazifeye, Nâmenüvislik uhdesinde kalmak üzere Kâmil Efendi tayin edildi.

YAZI MUALLİMLİĞİ...

İcâzetnâme alışından itibaren, gerek Fatih'teki evinde, gerekse resmî vazifesi icabı Dîvân-ı Hümâyûn'da hüsnühat öğretmeye başlayan hattatımız, eski Türk sanatlarının ihyâsı maksadıyle 1914'de açılan Medreset-ül Hattatîn'e sülüs - nesih yazıları için muallim tayin olundu. 1918'den sonra, Galatasaray Sultanîsi'nde de, hat derslerine başladı. Lâkin, şunu belirtmekte fayda vardır ki, evde verilen hususî hat dersleri bir ücret karşılığı değildir. Sanatın zekâtı kabûl edilen ve hasbî olarak yapılan bu öğretim, kanaat sahibi sanatkârlarımızca asırlardır yürütülmüş, köklü bir gelenektir.

Kâmil Efendi, Millî Hükümet'in teş-

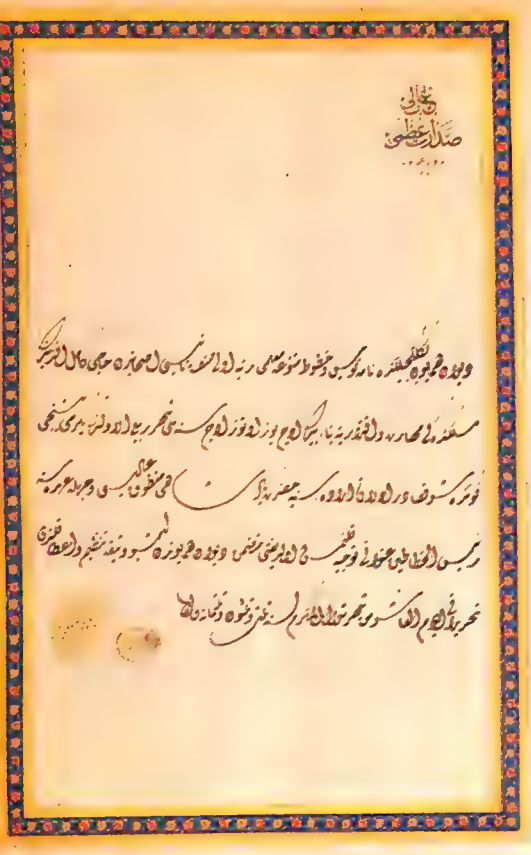

Kâmil Efendi'nin Reîsülhattatîn'lik vesikası.

kil olunmasıyle lağvedilen Bâbıâlî'den emekliye ayrıldı. Ancak, medreselerin kapatılmasından sonra, Hattat Mektebi ismini alan Hattatlar Medresesi'nde hocalığına devam etti. Yeni harflerin kabûlünde faaliyetine ara verip, sonra Şark Tezyînî Sanatlar Mektebi ismiyle tekrar açılan bu müessesede yazı öğretilmediği için, idareci olarak vazife aldı. Nihayet bu mektep de, 1936 yılında bir şube hâlinde Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanınca, hüsnühat öğretilmesine tekrar müsaade verildi. Kâmil Akdik, vefatına kadar, sanat hayatının en velûd ve mütekâmil devrini burada yaşamıştır.

Biri 1933'de, diğeri 1940'da olmak üzere, Prens Mehmed Ali Paşa'nın dâvetiyle Mısır'a giden Akdik, bu memlekete birçok sanat eseri kazandırdı.

1941 yılı temmuzunun 24'üncü gecesi, seksen yaşında iken Fatih'deki evinde vefat eden hattatımız, ertesi gün, Eyüp'teki Gümüşsuyu kabristanına defnolundu. Kabir kitâbesini, celî sülüsle, oğlu Ressam Şeref Akdik yazmıştır.

REÎSÜLHATTATÎN UNVANI

Kâmil Efendi, 1915'den sonra Reîsülhattatîn unvanıyle anılmaya başladı. Neydi bu Reîsülhattatînlik? Şimdi ondan bahsedelim:

Eskiden beri, yaşayan hattatların içinde kıdemi ve dirâyeti ile ön sırayı işgal eden hangisi ise, onun hakkında, «Hattatlar Reisi» mânâsına gelen bu tâbir kullanılırdı. Tarihte, resmen tevcih olunup olunmadığı ve ilk defa ne zaman çıktığı hususunda şimdiye kadar bir vesikaya rastlamadık. Bugünkü bilgilerimize göre, hattatlar arasında hürmet nişânesi olarak kurulan bir töredir. Bir de «Şeyhulhattatîn» unvanı vardır ki, bu da, yaşayan en yaşlı hattat için kullanılmakta idi.

II. Sultan Bâyezid (Velî) devrinin namlı hat üstadı ve okçusu Şeyh Hamdullah (1429 - 1520)ın, Okmeydanı'nda, Vakıflar İdaresi'nin kasdî alâkasızlığı ile hâlâ yerlerde sürünen 911 H. (1505) tarihli menzil taşı üzerinde «Reîsülhattâtîn ve Şeyh ür râmiyân (Bugünkü mânâsıyle Ok Federasyonu Reisi) Hamdullah'a ait olduğu» yazılıdır. Rastladığımız şu en eski vesikadan bu yana, basılmış veya basılmamış hat tarihi kaynaklarında, zamanın üstadları için kullanıldığı görülüyor.

Geçen asrın hat ve musikî dehâsı Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801 - 1877) ye bu unvanın resmen tevcih olunduğu söylenir. Nitekim, Kadirîhâne'de bulunan kabrinin kitâbesinde, Reîsül-ulemâ vel hattâtîn (= Âlimlerin ve hattatların reisi) olarak tanıtılmaktadır. Onun talebesinden meşhur hat üstadı Muhsin-zâde Abdullah Bey (1832 - 1899), vefat eden Şevkî Efendi'nin yerine, 1304 H. (1887) de «Menşe-i Küttâb-ı Askerî» (= Askerî kâtiplerin yetiştirildiği müessese)ye, II. Sultan Abdülhamid tarafından yazı hocalığına tayin olunduğu vakit, kendisine padişah tarafından ayrıca «Reîsülhattatîn» unvanı verildi. Bunun yazılı vesikası var mı ve nerede, bilmiyoruz.

Muhsin-zâde'nin vefatıyle boş kalan «Reîsülhattatîn»lik mevkii, Sultan Reşad'ın

Kâmil Akdik tarafından yazılan «En'âm» sûresinin baş sahifesi (Merhum Sâmi Okyay'ın tezhibiyle)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِىْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ
الظُّلُمٰتِ وَالنُّوْرَ ثُمَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ
يَعْدِلُوْنَ ۝ هُوَ الَّذِىْ خَلَقَكُمْ مِّنْ طِيْنٍ ثُمَّ قَضٰٓى
اَجَلًا وَاَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهٗ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُوْنَ ۝
وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوٰتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ

arzusu üzerine, eskiden bu unvan sahiplerine verilmekte olan beş yüz kuruş aylığı ile, 10 şubat 1915'te Hacı Kâmil Efendi'ye tevcih olundu.

Vakî olan ricamız üzerine, merhumun oğlu Ressam Şeref Akdik tarafından, geçen ay, Topkapı Sarayı Müzesi'ne, yazı salonunda teşhir olunmak için hediye edilen, sanat tarihimizin, elde mevcut bu yegâne «Reîsülhattatîn'lik vesikası» okuyucularımıza sunulmaktadır:

BÂB-I ÂLÎ SADÂRET-İ UZMÂ
DÎVÂN-I HÜMÂYÛN
25

«Dîvân-ı Hümâyûn Beylikçiliğinde nâmenüvis ve hutut-ı mütenevvia muallimi, rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânisi ashâbından Hacı Kâmil Efendi'nin, meslegindeki meharet ve iktidarına binaen, 1333 senesi şehr-i rebiulevvelinin 25'inci gününde (10.2.1915), şeref-sâdir olan irâde-i seniyye-i Hazret-i Padişâhî mantuk-ı âlîsi vechile, uhdesine Reîsülhattatîn unvanı tevcih kılınmış olduğunu mutazammın Dîvân-ı Hümâyûn'dan işbu vesika tanzim ve î'ta kılındı. Tahrîren fî'l yevm il âşir min şehr-i şevval il mükerrem lisene selâse ve selâsune ve selâsemie ve elf» (10 şevval 1333 - 21 ağustos 1915).

Dîvân-ı Hümâyûn Beylikçiliği
(mühür)
Ahmed Cevdet
(mühür)

Deri üzerine, dîvânî hattı ile bizzat Reîsülhattatîn tarafından yazılan bu vesika 1340 H. (1921) de Doktor Süheyl Bey (Ünver) tarafından tezhib olunmuştur.

ESERLERİ

Bir hat sanatkârı için en mühim iki uzuv gözler ve ellerdir. İşte Kâmil Akdik, ömrünün sonlarında bile, perhizkâr geçen bir hayatın mükâfatı olarak, ellerinin titremesi veya görme zorluğu gibi bir sıkıntı çekmeden güzîde eserler bırakmıştır. Resmî vazifesinde, Dîvân-ı Hümâyûn protokoluna göre, dîvânî, celî dîvânî veya rık'a ile yazdığı menşur, berat, muahedenâme, tasdiknâme, mektup gibi resmî evraktan başka, hüsnühat muallimi olarak hazırladığı yazı meşkleri pek çoktur.

Sülüs-nesih kıt'aları, hilye-i saadet'leri, murakka' (= yazı albümü) ları, Kur'ân-ı Kerîm'den bazı sûre veya cüz'ler (En'am, Amme, Yâsîn...) ve celî levhaları, meraklıları arasında revacta olup, bunlara müze ve hususî koleksiyonlarda rastlanmaktadır. Yazdığı tek Mushaf, şimdi Pakistan'dadır. Altmış seneden fazla süren bir sanat hayatı olan Akdik'e, son zamanlarında, hiç dinlenip dinlenmediği sorulduğunda, verdiği cevaba bakınız: «Evlâdım, bunu bana bizim hanım da söylerdi. Elimden gelse, uykumda da yazacağım. Bu yazının âşıkıyım. Azrâil, Allah'ın bende olan emanetini almaya geldiği zaman, elimde şu kamış kalemi bulsa, bütün bir fânî ömrün veremediği mânevî ve ilâhî zevkı tadarım!»

Hastalığı sırasında da, «Öleceğime gam yemiyorum, lâkin şu yazıyı öğrenemeden gidiyorum!» diyen merhumun bu sözleri,

Kâmil Efendi'nin «Çifte Hû» celî sülüsü (altta). Merhum, defnedildiği sırada baş ucunda dua eden arkadaşları: Necmeddin Okyay, Nuri Korman, Hakkı Altunbezer (solda).

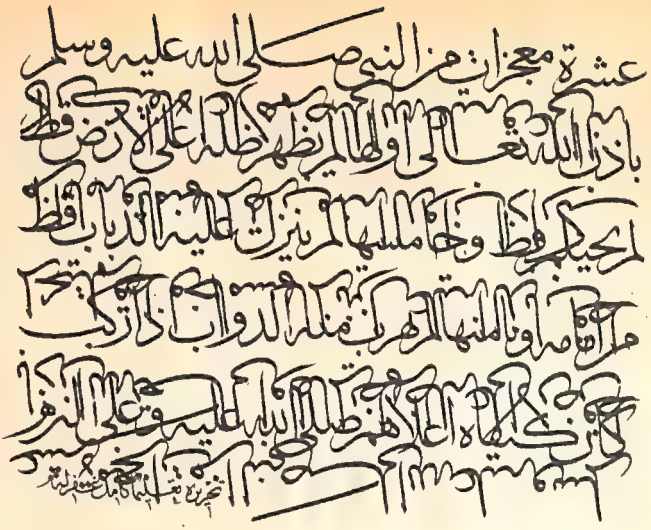

Üstte, Kâmil Akdik'in bir sülüs karalaması (1) Altta: Sanatkârımızın bir başka sülüs - nesih kıt'ası.

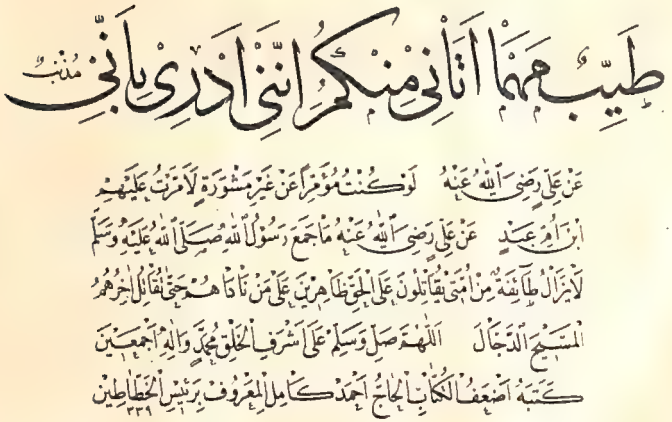

onun mahviyetkârlığından mı, yoksa hâdimi bulunduğu sanatın nihayetsizliğini anladığından mı söylenmiştir, bilmem ne demeli?

En fazla hoşlandığı yazı nevileri olan sülüs - nesihle üstâdâne eserler veren Kâmil Efendi'nin celî (iri) sülüsle hazırladığı, yeri sabit yazılarına gelince; Fatih Camii hazîresinde hocası Sâmi Efendi'nin ve hareminin, ayrıca Ahmed Midhat Efendi'nin, Maçka mezarlığında da Şeyh Cemâleddin-i Efganî'nin kabir kitâbeleri, Topkapı Sarayı'nda taşa mahkûk iki kitâbe, ilk akla gelenlerdir.

Abdülhak Hamid'in «Türbe-i Fâtih'i Ziyaret» manzumesi de, Kâmil Efendi'ye sülüsle yazdırılıp, 1916'da Fâtih'in türbesine konulmuştur.

Akdik, dâvet üzerine gittiği Mısır'da, Prens Mehmed Ali'nin yaptırdığı cami ve türbenin, Mahmud Muhtar Paşa ve Hıdiv İsmail Paşa ailesi türbelerinin celîlerini de yazmıştır.

YAZI TOPLAMA MERAKI

Eski hat üstadlarının eserlerini toplayarak, onları tetkike çok meraklı olan sanatkârımızın, Sâmi Efendi'den sonra, «ikinci hoca ve mektep» olarak vasıflandırdığı bu koleksiyon, vefatını müteakip, Topkapı Sarayı Müzesi'ne mal edilmiştir.

Merhumun topladıkları arasında, Yâkut ül Musta'simî (XIII. asır) den bu yana yetişen üstadların eserlerinden başka Sâmi Efendi'nin, celî sülüste devrin hattatlarına gıyabî hoca olan, Yenicami Sebili kitâbesi kalıpları da mevcuttur.

Beğendiği yazıları evinde, geceleri, uzun uzun tetkik ederek görgüsünü arttırmaktan hoşlanan merhum, bu merakını şu nükteyle izah ediyor: «Yazının zevkine varmak için, ben onunla yatmalıyım!»

Nur içinde yatsın, Reîsülhattâtînimiz!

---

(1) Karalama, hattatların ellerinin durmaması için ve güzeli aramak gayesiyle yaptıkları çalışmalara denir.

Ümmügülsüm Sultan'ın Düğünü Ve Sonu

Yazan: Nigâr Anafarta

1723 YILININ sonlarına doğru, III. Sultan Ahmed, 17 yaşındaki kızı Ümmügülsüm, 14 yaşındaki kızı Hatice ve 12 yaşındaki kızı Atike Sultanları evlendirmeye karar vermişti. Padişah, dâmadı olmakla şımarmayacak, bu unvandan yararlanmayacak ve bunu suiistimâl etmeyecek vezirler arıyordu. Yapılan araştırmada, istenilen nitelikte vezirler bulunamadığından, uzun uzun düşünüldükten sonra, dâmad namzetliğine uygun görülen kimselerin hemen vezirlik rütbesine yükseltilmesine karar verilmiş ve düğün hazırlıklarına başlanmıştı. III. Sultan Ahmed'in sadrâzamı ve kıdemli dâmadı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yeğeni Genç Ali Paşa'nın Ümmügülsüm Sultan'la, padişahın, çocukluğundan beri yakından tanıdığı, Sadrâzam Dâmad İbrahim Paşa'nın oğlu Genç Mehmed Paşa'nın Atike Sultan'la, Çerkes Osman Paşa'nın oğlu Sayda Valisi Hâfız Ahmed Paşa'nın da Hadice Sultan'la evlendirilmeleri uygun görülmüştü. Istanbul'da bulunan Mehmed ve Ali Paşalar'a hemen vezirlik rütbesi verilmiş ve samur kürkler giydirilmiş, Sayda Valisi Hâfız Osman Paşa ise Istanbul'a dâvet edilmiş ve kapı kethudâsı Mehter Yusuf Ağa'ya hıl'at giydirilmişti. Ertesi gün de, dâmad adaylarından, bir gün önce vezir olan Ali Paşa, bir de nişancılığa terfi ettirilmişti.

Hükümdar, kızlarının düğününün bir an önce yapılmasını arzu ettiğinden hemen hazırlıklara başlanmıştı. Zamanın âdeti gereğince dâmadların, sultanlara sunacakları nişan hediyeleri hazırlanmış ve zifaf gecesine kadar gelin ve dâmadların birbirlerini görmeleri asla mümkün olmadığından, Ümmügülsüm Sultanla evlenecek Ali Paşa tarafından, Kapdân-ı Deryâ Mustafa Paşa, Hadice Sultan'la evlenecek Osman Paşazâde Ahmed Paşa tarafından, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın dâmadı ve kethudâsı Mehmed Paşa, Atike Sultan'a namzet olan üçüncü dâmad Mehmed Paşa tarafından da diğer bir Mehmed Paşa vekil tayin edilmişlerdi. Dâmadların nişan hediyeleri, önce sadrâzamın sarayında toplanmış ve her biri tarafından hazırlanan çok değerli mücevherler dörder tepsiye ve nişan ağırlığı olan her sultan için iki bin tuğralı altun ikişer tepsiye ve âdet üzere nebat şekerleri ile türlü şekerlemeler gümüş kaplı otuz kutuya konulduktan sonra, 20 şubat 1724

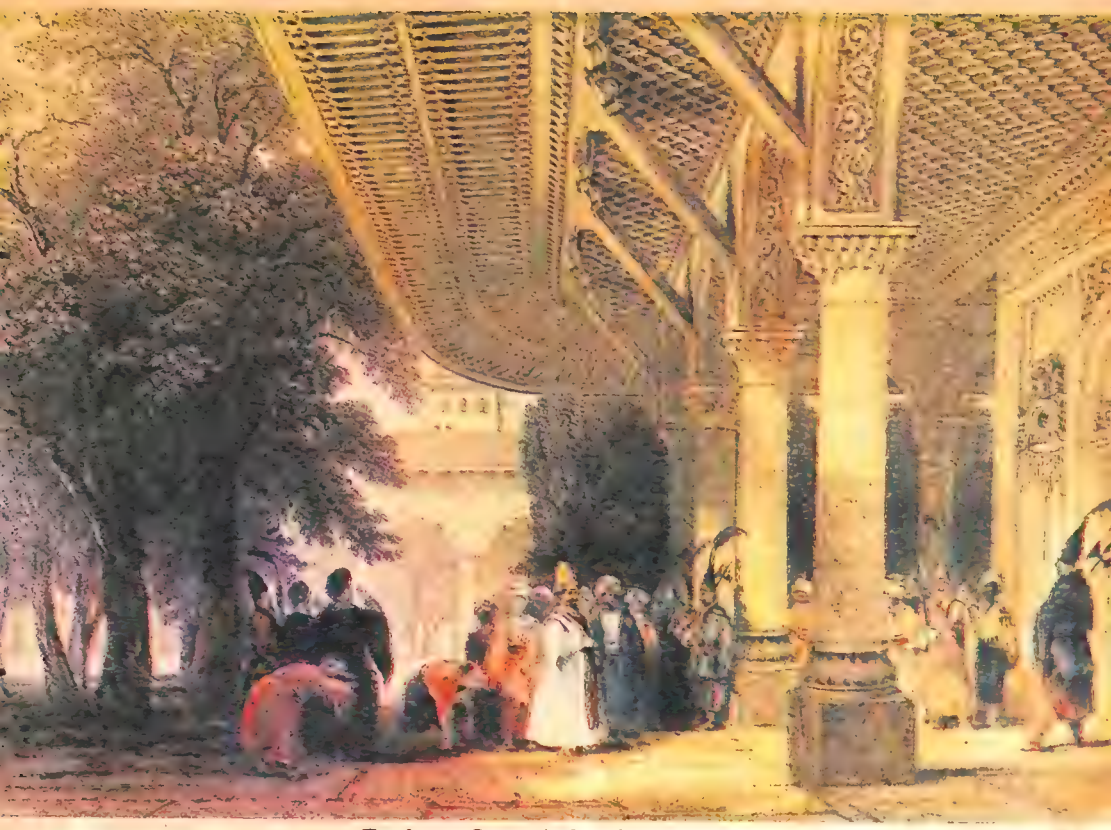

Topkapı Sarayı'nda bir merasim.

günü, bu şeker kutularından her biri bir ağanın eline verilmiş, cevahir ve altın tepsileri de, sadrâzamın başağalarından, sırtlarında samur kürkler bulunan ağalara teslim edilmiş, yanlarına, koruyucu olarak, ikişer ağa daha katılmış ve alay, seher vakti, en önde üç gümüş nahıl bulunduğu halde, Topkapı Sarayı'na doğru yola çıkmıştı. Ortakapı'da atlarından inen paşalar, Harem kapısına kadar ilerlemişler, burada evvelâ Kapdan Paşa, Ali Paşa'nın nişanlarını, Kızlar - Ağası Beşir Ağa'ya teslim etmiş ve Ümmügülsüm Sultan'dan, hediyelerin alındığına işaret olarak, nişan makraması gönderilmişti. Diğer dâmadların nişanları da, vekilleri tarafından aynı şekilde hareme gönderilmiş, karşılığında nişan makramaları alınmış ve nişan merasimi böylece tamamlanmıştı.

Daha sonra, ikindi vakti, Sadrâzam Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa, Şeyhulislâm Abdullah Efendi ile saraya gelmiş ve o gün yapılacak nikâh töreni münasebetiyle, kıymetli halı ve kilimlerle tefriş edilmiş Kubbealtı'na girmiş, dâmadların vekilleri ve devlet büyükleri sıra ile yerlerini almışlardı. Evvelâ, Ümmügülsüm Sultan'ın, on sekiz bin tuğralı altın ağırlık (mihr-i müeccel) ile Ali Paşa'ya, daha sonra da diğer sultanların, onar bin tuğralı altın ağırlık ile Ahmed ve Mehmed Paşalar'la, Şeyhulislâm tarafından nikâhları kıyılmış, dualar okunduktan sonra, padişah tarafından sadrâzama, şeyhulislâma, kapdan - paşaya, kızlar - ağasına, kethudâ paşaya ve törende hazır bulunan devlet büyüklerine, ağalara, şanlarına lâyık kürkler ihsan olunmuştu. Nikâh merasiminden sonra sıra evlenme ve ziyafete gelmişti. Bu kadar büyük bir düğüne dâvet olunmaları gereken pek çok kimse vardı. Padişah ise, ziyafetin on gün içinde bitirilmesini ferman buyurmuştu. Bunun için, bir günde iki ziyafet verilmesi kararlaştırıldı. İlk ziyafeti, Ümmügülsüm Sultan'la evlenecek olan Tevkiî Ali Paşa verdi ve önce Sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa, şeyhulislâm, kapdan - paşa ve Mehmed Paşa dâvet olundu. Daha sonraki günler, sıra ile bütün devlet büyükleri ağırlandı ve onuncu gün düğün ziyafeti tamamlandı.

Bundan sonra, sultanları cihazları, kendilerine tahsis olunan saraylarına nakledilecek ve evlenme töreni tamamlanacak-

tı. Sarayda hazırlanan cihaz takımı arasında üzerleri gümüş pullarla işlenmiş atlas perdeler, değerli kumaşlardan üzerleri yakut, zümrüt ile süslü ocak yaşmakları, rengârenk atlas üzerine sırma, zümrüt, inci, yakut ile işlenmiş yastıklar, atlas ve serâser üzerine zümrüt ve inci ile bezenmiş yorgan ve nihâlîler, zamanın çok pahalı kumaşları olan telli potadârî, çiçekli kadife, elvan kanaviz, elvan hindî atlas, telli hatâyî, taraklı atlas gibi top top kumaşlar ve kürkler vardı. Minakârî elmas ve laalle bezenmiş sorguçlar, aynı tarzda yapılmış kuşaklar, sultanların başını ve belini süsleyecekti. Alabildiğine gümüş ve altın harcanmış, gümüş yemek iskemleleri, mum sofraları, kâseler, araba merdivenleri, tepsiler, kahve askıları, ibrikler, şamdanlar ve mum makasları, sahanlar, buhurdan ve gülâbdanlar, leğen ve ibrikler, taslar, tuzluklar, tuz kutuları, gül vazoları, tabaklar, şeker kutuları, kahve tepsileri, büyüklü küçüklü lengerler, kavanozlar yaptırılmıştı. Som altın gülâbdan ve buhurdanlar, yakut, inci, fîrûze, zümrüt gibi değerli taşlarla süslenmişti.

1724 yılının 28 şubat çarşamba günü, Ümmügülsüm Sultan'ın cihazının, Kadırga limanındaki yeni sahil sarayına nakli kararlaştırıldı. O gün, seher vakti, yine Topkapı Sarayı'nda toplanıldı. Ziynet ve cevahirleri iki tane tel kafese, altın ve gümüş kap kacağı beş siniye, elbiseleri ve mefruşatı sandık ve büyük çuvallara doldurulduktan sonra, katırlara yüklendi. En önde kılavuz çavuş, onun ardında subaşı ve asesbaşı ile çeşitli ağalar ve çavuşlar, sırasıyla top arabacıları, topçu ve cebeci ocakları ağaları, yeniçeri efendisi, sekbanbaşı ve başkaları, kapıcı ağalar, defterdarlar, yeniçeri ağası, sırtlarında kürkleri, başlarında çeşitli kavukları olduğu halde alay halinde yürüyüşe geçmişlerdi. Dâmad Ali Paşa'nın sağdıcı Kapdan Mustafa Paşa, at üzerinde, arkasında Ümmügülsüm Sultan'ın ve kendisinin kethudâları yer almıştı. Bunları cevahir kafesleri ve evânî ve daha sonra, katar katar cihaz katarları izliyordu. Bunların ardından mehter takımı geliyor ve bütün Istanbul halkı, gözleri kamaşarak bu muhteşem alayı seyrediyordu. Ağır ağır ilerleyen alay, sultan sarayına ulaşınca, cihaz yerine teslim edildi, alay dağıldı, kapdan-paşa ise, dâmat paşa ile biraz sohbet ettikten sonra evine döndü.

Ertesi gün, yine seher vakti, devlet ricali, Ümmügülsüm Sultan'ı, yeni sarayına götürmek üzere Topkapı Sarayı'nda top-

III. Sultan Ahmed

lanmıştı. Sultan arabasına binince, cihaz alayındaki gibi tertiplenmiş olan gelin alayı hareket etti. Bu sefer alaya bazı yeniçeri subayları ve solakbaşılar da katılmıştı. Devlet erkânı arkasında dâmad namzedi iki paşa ve onlardan sonra da, mükellef şekilde donanmış atlar üzerinde sadrâzam ve şeyhulislâm yerlerini aldılar. Sadrâzamı, mühürdarı ve silâhdarı hemen arkasından izliyor, daha sonra da sultanın kethudâsı ile Mimar Ağa yürüyorlardı. Bunların arkasında, rengârenk elbiseleri içinde, uzun boylu ve mütenasip endamlı denizcilerden dört yüz çavuş, tamamıyle beyaz ve sarı ve ham gümüşten yapılmış, tellerle süslü büyük nahılları taşıyorlardı. Bunlardan sonra, Tersâne Kethudâsı Musa Paşa, Mirahur ağalar geliyorlardı. Daha sonra, başlarında mücevher sorguçları ve sarıkları, sırtlarında kürkleri ile baştan başa mücevherle donanmış atları üzerinde III. Ahmed'in şehzâdeleri Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bâyezid yerlerini almıştı. Şehzâdeleri, Kızlar-Ağası Beşir Ağa izliyor, onun ardından da, yine tersâne neferlerinin taşıdığı gümüşten altı nahıl geliyordu. Bunların arkasında, göz alıcı şekilde sırmalı, al çuha örtüler ve kıymetli taşlarla donanmış altı atın çektiği gümüş gelin arabası yürüyordu. Daha sonra da Sancak beyi ve mehterbaşısı ağa ve yeri göğü inleten nağmeleriyle mehterler, en sonra, süslü arabaları içinde sultanlar olmak üzere alay, Ümmügülsüm Sultan'ın sarayına ulaşmıştı. Padişah, bu muhteşem alayı, Alay Köşkü'nden seyretmiş, öğleden sonra kızının yeni sarayına gitmiş, sarayın içini ve dışını gezmiş ve akşam namazını orada kıldıktan sonra Topkapı Sarayı'na dönmüştü. Sadrâzam, şeyhulislâm ve vezirler, yatsıya kadar dâmad paşa ile beraber kalmışlar, yatsı namazını kıldıktan sonra dâmad paşayı, sultanın dairesine kadar götürmüşler, sonra şeyhulislâm dua etmiş, müezzinler ilâhîler okumuş ve herkes yerli yerine dağılmıştı.

Ertesi gün padişah, cuma namazından sonra, tekrar kızını ve dâmadını ziyarete gitmiş ve iltifatta bulunmuştu.

On yedi yaşında evlenen Ümmügülsüm Sultan, III. Sultan Ahmed'in ikiz çocuklarından biri idi. İkiz kardeşi Zeyneb Sultan, on aylıkken ölmüş, Ümmügülsüm Sultan ise yirmi altı yaşına kadar yaşamıştı. Babası saltanatta kaldığı kadar, yedi yıl, paşası ile mesut bir hayat süren sultanın, Hâfız Mehmed Bey ve Hacı Mustafa Bey isimlerinde iki oğlu olmuştu. Yukarıda anlattığımız mükellef düğünle evlenen Ümmügülsüm Sultan'ın,

Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa.

ömrünün sonlarına doğru, büyük bir maddî sıkıntı içinde olduğu, devrin sadrâzamına yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır.

27 eylül 1730'da Patrona ayaklanması olmuş, üç, dört gün sonra da III. Sultan Ahmed tahtından feragat etmişti. Bu arada, III. Ahmed'in çok sevdiği sadrâzamı ve dâmadı Nevşehirli İbrahim Paşa ve diğer iki dâmadı öldürülmüş, bazıları da Istanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Ümmügülsüm Sultan'ın yedi yıllık eşi Ali Paşa da Istanbul'dan uzaklaştırılanlar arasında idi. İşte bu tarihten iki yıl sonra 1732'de ölen Ümmügülsüm Sultan, sadrâzama yazdığı mektupta, paşasının pek çok borçlu olduğunu, alacaklıların gece, gündüz kendilerini rahatsız ettiklerini, mücevherlerini rehine koyduğunu ve kurtaramadığını anlattıktan sonra, paşasına münasip bir iş verilmesini ve hâllerinin padişaha arzolunmasını rica ediyor ve mektubunu şöyle bitiriyordu:

«... Paşam kulunuzu birgün evvel bir mansıb ile behremend ve bermurad buyurmağa lutfedesiz. Bundan sonra dahi yiyecek ekmeği kalmayub, hâli ziyade mükedder ve diğergûndur. Bâkî ferman sultanım hazretlerinindir. Bende Ümmügülsüm Sultan».

YENİÇERİLİĞİN KALDIRILMASI VE AĞA HÜSEYİN PAŞA

Çeviren: A. Zeki Ökmen

Aşağıdaki yazı, 1835 yılında, UZUN BİR SÜRE ISTANBUL'DA OTURMUŞ BİR AMERİKALI imzasiyle New York'ta yayınlanmış «ISTANBUL ve ÇEVRESİ» adlı kitabın (1) II. cildinden alınmıştır. Mektuplar halinde kaleme alınmış olan kitabın II. cildi 22 mektupla başlamış olup, ilk mektubun tarihi, 27 temmuz 1832 Kadıköy'dür. Son mektup ise 6 ocak 1834 Pera «Beyoğlu» olup 39. mektuptur. Yazar, mektuplarında Kapdân-ı Deryâ Halil Rifat, Varna'nın düşüşünden sonra Sadrâzam olmuş Darende'li İzzet Mehmet, o sıralarda sadrâzam bulunan Reşid Mehmed ve eski sadrâzamlardan Selim Mehmed Paşalarla, Yeniçeriliğin kaldırılmasında baş rolü oynamış bulunan Ağa Hüseyin Paşa'nın hayat hikâyeleri üzerinde durmuş ve özel olarak Ağa Hüseyin Paşa ve Yeniçeriliğin kaldırılmasıyle ilgili olaylara geniş yer verilmiştir.

HÜSEYİN, aslen Benderli olup, yoksul bir aile çocuğudur. Çok genç yaşta Istanbul'a gelmiş ve burada iş hayatına, ayak takımının devam ettiği bir kahvehanede çırak olarak atılmış, çok kısa zamanda, bu çevreye uyarak, bu adamlar arasında en tanınmış kabadayılardan biri olmuştur. 16 - 17 yaşlarında iken de yeniçeri ocağına girmiştir.

Tehdit yoluyla para koparmakta çok becerikli olduğu gibi, herhangi bir yolla bir şeyler elde ettiği zamanda onları arkadaşlarıyla paylaşmada da eli açık bir kişi olarak tanınmıştı. Bu suretle, kısa bir zamanda, kendisini tanıtmış, gerek davranışları, gerekse gözü pekliği ve sertliği ile, içinde bulunduğu ortanın başçavuşunun dikkatini çekmiş ve rütbeler alarak yükselme imkânını sağlamıştır.

Kavgası, gürültülü hareketleri ve korku saçan davranışlarıyla tanınan bu adam, nasıl oldu da, çok eski ve köklü bir askerlik kuruluşunun yıkılması ve kaldırılması işinde çalıştı? Bunu incelemek gerekir. Gerçekten, içine girdiği yeniçerilik kuruluşu, onu kendi düşünce ve inanışlarına bağlı bir kişi olarak görecek, o da, kısa bir süre içinde, sanki temizleyici bir süpürge ile bu kuruluşu yeryüzünden silip atacaktır. Bu arada binlerce, onbinlerce başsız insan gövdesi Istanbul körfezini günlerce tıkayacak ve hattâ cesetlerin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından sürüklenip Akdeniz'e aktığı görülecektir.

Zaten çok cesur ve enerjik bir kimse olan Hüseyin, yeniçeri birliklerinin özelliklerini tanımış, o teşkilât içinde çalışmış, onların planlarında, projelerinde, ayaklanışlarında ve çeşitli toplantılarında bir sırdaş ve yol göstericisi olarak görevler almış, bu arada padişahın arzusuna uyularak, kuruluşun başkomutanlığı sayılan yeniçeri ağalığına getirilmiş, sonra da bu teşkilâtın kaldırılması görevi kendisine verilmişti.

---

(1) Sözü edilen kitap: Constantinople and its enviros, in a series of letters, by an American, long resident at Constantinople, in two volumes, vol. II. New-York, Published by Harper and Brothers No. 82 Cliff-Street 1835.

Planın uygulanmasına, bu atama ile başlanmıştır, denilebilir. Padişah onu, geceleri gizlice saraya dâvet ederdi. Belki bu konuşmalarla, gerçekten zeki bir devlet adamı olan II. Mahmud, bu şefin, kendisine hiçbir hususu saklamaksızın günü gününe bildirdiği raporlardan son derece faydalanıyordu.

Hüseyin, ilk iş olarak subaylarla işe başlamayı uygun buldu ve topluluk içinde, tutumlarını beğenmediği ve gerçekten zararlı gördüğü subayların bazılarından kurtulma kararını verdi. Bunun için de, bir gün, bunlardan 9 tanesini bir bahane ile yakalattı ve derhal gözünün önünde boğdurttu. Böylece maskesini çıkarmış oluyordu. Artık, her gün bunlardan yana olanların bir çoğunu yakalatıyor ve ipe çekmeden önce, usûlen kendi yanında bulunan başların yardımı ile yargılama yolunu tutuyordu. Bu yargılamalar sırasında, kendisiyle işbirliği edebileceklerin listelerini elde ediyor ve yine bu yolla, kendisine karşı bulunanların planlarını, gizli işlerini en ince teferruatına kadar öğrenme imkânını sağladığı gibi, kendisine yardım edebilecekleri de öğreniyordu. Bu yargılama oyunu, yalnız İstanbul'da olmuyor, taşrada da mahkemeler kuruluyordu. Hüseyin, bu yolla açıkça bir sebep göstermeksizin, teşkilâtın başkan ve ileri gelenlerini yok ederek, kuruluşu içinden zayıflatıyordu.

Hüseyin'in planının bir bölümü, yeniçerileri kendiliklerinden düzenli birlikler olarak kayıt altına almaya eğilmekti. Bu plandan padişah da memnun olmuş ve onu üç tuğlu vezirliğe yükseltmekle, bu hoşnutluğunu açıklamıştı. Böyle bir görevle, Hüseyin Paşa'yı, teşkilâtın içinden almış ve ona Boğaz'ın Yeniköy'ünde Danoğlu adında zengin bir Ermeni bankere ait muhteşem yalıyı oturması için ayırmış ve aynı zamanda, Karadeniz Boğazı'nda, Bursa ve yöresinin gelirlerini karşılık göstererek, Avrupa ve Asya yakalarındaki askerî üslerinin hem sivil ve hem de askerî genel valiliğini vermiş ve böylece buralardaki ayaklanmaya eğilimli askerî birliklerde bulunan yeniçerileri gözetlemek bakımından denetleme yetkilerini ona tanımıştı. Bu suretle Hüseyin Paşa'ya bağlı birlikler, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e kadar boğazın her iki yakasındaki bütün köyleri elde bulunduruyordu.

Hüseyin Paşa, bu sayısız düzenli askerî birlikleriyle boğazın Asya yakasının ve düzensiz piyade birliklerinin denetleme işini iki tuğlu vezir İzzet Mehmed Paşa'ya vermişti.

İzzet Mehmed Paşa'ya komuta yönünden yardım etmek üzere, eski bir yeniçeri ve aynı zamanda Hüseyin'in bendesi, yakın arkadaşı İbrahim Paşa verilmişti.

Hüseyin Paşa'nın verdiği emirler çok kesindi. Bu üslerde ve garnizonlarda neler olup bittiğinin, ister plan, tasarı ve faaliyetlerle, isterse sözlerle nelerin yapıldığının saati saatine kendisine ulaştırılmasını istemişti. Istanbul'un her semtinde ve şehri çevreleyen geniş banliyö bölgesindeki yeniçeriler göz hapsine alınmış, böylece hem onlar şaşkına çevrilmiş ve hem de etrafları askerî birliklerce tutulmuştu.

Öte yandan, 1825 yılı eylülünde ağalığa yükseltilen ateşli ve gözü pek bir yeniçeri olan Deli Mehmed Ağa'nın kendi yanında yer alması için bütün gücünü kullandı. Bundan beklediği de, ilk önce onu kendi görüşlerine alıştırmak ve bu yolla da Avrupa biçimi eğitim ve öğretime ve bunun sağlayacağı disipline uyması ve katılmasını sağlamaktı. Bu sayede onunla çalışmış ikinci derecedeki yeniçerileri de kazanmış olacaktı. Bu işte özellikle dağıtılan paraların etkisi çok olmuştu.

Hüseyin Paşa, bir yandan devletin sözü geçer kişilerini kendinden yana çekmek için uğraşırken, bir yandan da, düzenlediği birliklerin yaptıkları tutuklamalar sayesinde şehirde gözle görülür bir düzen ve huzur kurmuştu. Böylece, kendisini tutmayan ve durumdan memnunluk duymayanların sayısı gittikçe azalmakta, yanında bulunanların sayısı da çoğalmaktaydı. Bunun sonucu olarak da çeşitli topçu birliklerinin de güvenini kazanmış bulunuyordu.

Hüseyin Paşa, yeniçerilerce çok sevilen, Kara Cehennem lakablı yeniçeriyi de kendi tarafına katmış, onun birliklerini de Tophane'nin bakımlı kışlalarından birisine yerleştirmişti.

Deniz tersanelerinin yöneticisi olan Pabuççu Mehmed de, İzzet Paşa ile düşünce birliği içinde, Hüseyin Paşa'nın emirleriyle yeniçeriler arasına katışmış ve yeniçeriliği arsız ve yüzsüz duruma sokmuş birçok kayıkçı birliklerini felce uğratmaya çalışıyordu. Pabuççu Mehmed bunların komutanıydı. Bir gün onları gemilere, görev başına çağırdı. Gelen bütün gemicileri tutukladı ve gemi direklerine sallandırdı. Birçoklarını sürgüne gönderdi ve yeniliği benimseyeceklerine inandıklarını ise alıkoydu.

Diğer taraftan, padişahtan yenilik hakkında bir ferman aldı. Ferman ve yeni eğitim ve öğretim usullerinin hiçbir vakit Kur'ân'a aykırı bulunmadığı hususun-

da Şeyhulislâm'dan alınan fetva, büyük bir yeniçeri kalabalığı önünde okundu. Toplantıda önce, sadrâzam bir konuşma yaparak, uzun bir süreden beri savsaklanmış askerî eğitim ve öğretimin yeni yönetmelikler gereğince hemen başlaması lüzumunu önemle belirtti. Bu arada pratik giyimin bir asker için çok faydalı olduğunu, bu sebeple yeni kıyafetlerin çok sade olacağını, kolların serbestçe ve rahatlıkla kullanılacağını söyledi.

Yeniçeri askerî kıyafeti, arkaya doğru düşen bir ipek püsküllü yeşil kumaştan bir başlık ile, ince kumaştan bir yelek ve ceket, aba denilen yerli dokuma kalın ve tok kumaştan yapılmış kışlık palto veya ceket ile aynı kumaştan pantolondan ibaretti. Yün bir kuşak ve kırmızı deri ayakkabılar da bu kıyafeti tamamlıyordu. Yeniliği benimseyen yeniçerilere, hergün için bir miktar pirinç, 750 gram kadar iyi et, 250 gr. tereyağı ve büyük bir somun ekmek taylni verilecekti. Ücretler de yeniden düzenlenmişti.

Aynı yılın 4 haziranında, Şeyhulislâm dairesinde, bir genel toplantı yapıldı; bu toplantıda Hüseyin Paşa, meclise, yeniçerilerin yeni eğitim ve öğretim usullerini isteyerek benimsedikleri başarısını belirtirken, yeniçeri kuruluşunu kaldırmak suretiyle imparatorluğun güç kazanacağı üzerinde durmuş ve çıkarılacak bir kanunun hazırlanması ve yazılması hususunda, yeni sistemin benimsenmesinde büyük bir dikkat ve titizlik gösterilmesini ısrarla istemişti.

Yeniçeriler ise, bütün bu tatlılıkla kandırma ve söz vermelerin, temelde, kendi kuruluşlarının kaldırılmasına doğru bir adımdan başka bir şey olmadığını kısa bir süre içinde anlamaktan geri kalmadılar. Teşkilâtın kaldırılması, dîvânca sultana sunulmuş ve bir yandan da bütün ulemâ ve kadılara da durum imzalatılmıştı. Artık kanunun uygulanmasına sıra gelmişti. Bunun yapılması padişahca Hüseyin Paşa'ya verildiği zaman, paşa, tahtın ayaklarına kapanarak bu konuda bir miktar kan akıtmak zorunda kalınacağından üzüntü duyduğunu söyledi ve durumu açıkladı. Yeniçeri ocağından gelişigüzel para alma yolunun kapatılması, onları tekrar zorbalığa sürükleyebilirdi. Ölü yeniçeriler ölmemiş olarak gösterilmekteydi. Yeniçeri olarak yazılmış beşikteki çocuklar, hısım ve akrabalar, yeğenler hep bundan yararlanıyorlardı. Verilen paralar gerçek bir ordu için değil, hayalî bir ordu içindi ve bunun da miktar ve sayısı hesap edilemiyordu. Genel para ödeme günleri olan dîvân gününde, imparatorluk yeniçeri aylıkları için ayrılan para keselerinden dağlar yığılır ve ödenen kimseler arasında yarım yüzyıl önce ölmesi gereken kimselerin isimleri göze çarpardı. Bu yağmanın kesilmesi ve devlet için yeni bir maliye sisteminin kurulması mecburiyeti, bu konuda yüksek kârlar kazanarak ziftlenen para oyuncularını üzüntüye ve acıya düşürüyordu.

Hüseyin Paşa, onların planlarını, bütün şüpheli kişileri tutuklamak ve gizlice öldürtmekle felce uğratmanın en iyi bir yol olacağına karar verdi. Alınan bu tedbir, yeniçerileri âdeta kudurtmuş ve onları küstahça hareketlerde bulunmaya itmişti. Bu ise, ertesi günü için genel ve geniş sayıda idamların yapılmasına sebep oldu. Bunu da, huzursuzluk ve düzensizlikten sonra gelen korkunç bir ayaklanma duygusu içinde dehşetli bir sessizlik kovaladı.

Yeniçeriler 12 haziranda, sadrâzamın emriyle Sultanahmet'te toplantıya çağrıldı. Büyük sayıda yeniçeriler, bu çağrıya uydular. Hiçbir formaliteye baş vurmaksızın, yeniçerilerin bundan böyle bağlı kalmaları gerekli yeni askerî düzen kendilerine duyuruldu. Padişahın buyruklarına boyun eğmeye hazır bulunan paşalar ve komutanlar, yeniçerilerden, Mısır Genel Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından görevlendirilmiş dört Mısırlı subayın yönetiminde, süngüsüz tüfek talimlerine gitmelerini istediler. Başta şeyhulislâm ve ulemâ olmak üzere bir dua okundu ve Tanrı'dan yardım dileğinde bulunuldu. Bu hususta gerekli yemin ve andlar alındı. Gün iyi ve hiçbir huzursuzluk görülmeden geçti. Yeniçeriler de kendi kışlalarına sessiz ve sakin bir durumda çekildiler.

Haziranın 13'ünde beklenmedik bir olay kendisini gösterdi. Bu olaya, Mısır'dan gelen dört subaydan birisinin tedbirsizliği sebep olmuştu. Avrupa biçimi eğitim ve öğretim sisteminin öğretmeni olan bu subay, yeni silâhların kullanılmasını öğretmek üzere kendisine verilen 10 erden birine, beceriksizliğine dayanamıyarak bir yumruk indirmişti. Bu, hakaret edici bir hareketti. Er, kışlasına döndüğü zaman, olayın oluşunu arkadaşlarına anlatınca hepsi birlikte bu eğitim ve öğretimi öğrenmemekte direneceklerine and içmişlerdi.

Hakarete uğrayan adam, arkadaşlarından 60 kişinin başında olarak ve hemen hepsi silâhlı bir durumda, 14 haziran 1826 gece yarısı kışladan dışarı fırladılar ve yeniçeri ağasının muhteşem ve iyi döşenmiş konağına saldırıya geçtiler. Tam vaktinde kapılar kapanmıştı, fakat bun-

II. Sultan Mahmud.

lar kapıları kırarak içeriye öfkeyle saldırmış ve rastladıklarını öldürmeye, ağayı da parçalamak için aramaya başlamışlardı. Fakat bu araştırma boşuna olmuştu, zira Yeniçeri Ağası Deli Mehmed Ağa, özel bir kapıdan ve bir merdivenle dışarıya kaçma fırsatını bulmuş, Boğaziçi'ndeki yazlığında bulunan Sadrâzam Selim Mehmed Paşa'nın sarayına kaçmıştı. Ertesi sabah erken saatlerden itibaren sarayda, bu konuda görüşmeler başladı.

Birkaç saat içinde bu çapulcu ve âsî adamlar o kadar bir artış gösterdiler ki, artık Bâbıâlî'ye bile saldırabilirlerdi. Nitekim, sadrâzamın sarayına yürüdüler. Burada görevli olup da, kendilerine katılmayan asker ve nöbetçileri kılıçtan geçirdiler, sarayı soyup soğana çevirdiler. Hükümetten böylece bir anda öç aldıktan sonra, Et Meydanı'na geldiler. Öğleden sonra saat 1 sıralarında isyancı ve onlardan yana olanların sayısı 30 000'i geçmişti.

Elebaşıları, sarayın kapısına dayanmış, isteklerde bulunuyordu. Bu sırada iyi silâhlarla donatılmış bir topçu birliği ve piyade bölüğüne komuta etmekte bulunan Karacehennem, saray kapısı önlerine gelmişti. Ayaklananların delegelerini görünce, hemen saldırıya geçti. Bu arada Hüseyin Paşa da, eşine pek az rastlanan bir yiğitlik örneği göstermekteydi. Her yerde görünüyor ve adının her yerde duyulması ise âsîlerin cesaretlerinin kırılmasına yol açıyordu.

Öte yandan, liman ağası ve topçu başısı, Tophane'den sayısız topçu cephanesiyle saraya gelmişti. Padişah, derhal olağan üstü bir meclis topladı. Bu mecliste yeniçeri teşkilâtını kökten ve zaman kaybetmeden kaldırma kararına varıldı. İlk iş olarak, ateş altında ve tehlikede bulunan Karacehennem'in komutasındaki birliklere topçu ve askerî malzeme gönderilmesi hususu ele alındı. Sancak-ı Şerîf de Sultanahmet Camii önüne çıkarıldı. Bir yığın insan çevrede toplanmış, ilâhîler okumaya ve tekbirler getirmeye başlamışlardı. Bu topluluk, kutsal sancağın yanında yer almış bulunan Sultan Mahmud'un güçlü fermanını saygı ile dinliyorlardı. Bu fermanda, bu eşkıyâlık ve ayaklanma hareketinden önce, yeminle ve açıkca hükümete karşı verdikleri mühürlü sözlerinden döndüklerini ve kutsal anlaşmanın kısa bir süre içinde onlar tarafından bozulduğu ileri sürülmekteydi.

Öğleden sonra, saat 3 sıralarında, Sultan Mahmud'un çevresinde 60.000'den fazla insan toplanmış ve Sancak-ı Şerîf'in yanında yer almış bulunuyordu. Sultan, hâlâ insanlık duygularının etkisi altında idi; bu bakımdan kötü hâllerinden vazgeçmeleri ve kendiliklerinden teslim olmaları için âsîlere haber üstüne haber gönderiyor, böyle yaptıklarında canlarının bağışlanacağını bildiriyordu; bununla beraber, çılgına dönmüş isyancılar, bütün uyarmalara karşı geliyorlardı. Bunun üzerine içi şarapnel tanecikleri doldurulmuş topların kullanılmasına karar verildi. Bu korkunç irâdenin yerine getirilmesi hususu, Sultanahmet Camii'nin kapısındaki Sancak-ı Şerîf'in korunmasına görevli kılınan Ağa Hüseyin Paşa'ya, sadrâzam tarafından yazılı olarak duyuruldu. Bu arada kendisine, âsîlere karşı her türlü harekette bulunma yetkisi de verilmişti. Bu

II. SULTAN MAHMUD TARAFINDAN BOĞ

İÇİ'NDE YAPTIRILAN YENİ SARAY.

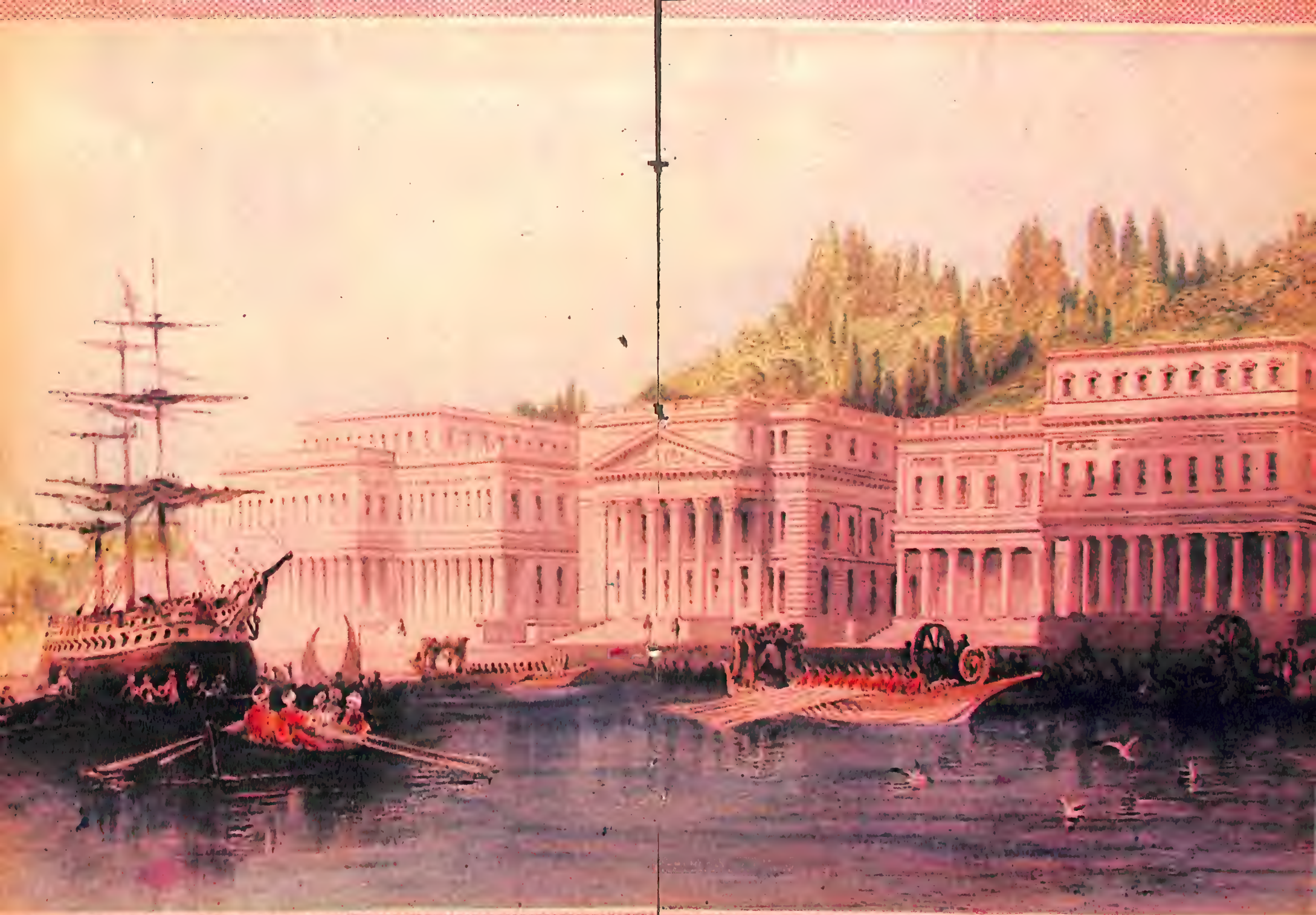

II. SULTAN MAHMUD TARAFINDAN BOĞAZİÇİ'NDE YAPTIRILAN YENİ SARAY.

ferman ve irâde, ayrıca şeyhulislâm tarafından yazılmış bir dinî fetva ile de belgelendiği gibi, saraydan yazılan bir Hatt-ı Şerîf'le de onaylanarak ilân olundu.

Serasker unvanını alan Hüseyin Paşa, isyancıları önlemek üzere derhal bir askerî birlikle harekete geçti. Kendisini, güçlü ve hızla hareket eden bir topçu birliği izliyordu. Yeniçeriler, bu kuvvete karşı koyacaklarını sanıyorlardı; oysa, toplar ateşlenmeye başlayınca, aralarında panik başladı ve şaşkınlık içinde kaçarak kışlalarına sığınmaya çalıştılar.

Hâlâ bir acıma duygusu içinde bulunan Serasker Hüseyin Paşa, olayların o andaki durumunu bir raporla padişaha acele olarak bildirmiş ve emir ve irâdelerini istemişti. Padişah, kendisine yeniden tam bir yetki vermiş, birlikleriyle kışlaların çevresinin tutulması, kışlaların ateşe verilmesi, içindekilerle birlikte, topçular tarafından yıkılması gibi talimatı veren bir hatt-ı şerîf gönderdi.

Bu unutulmaz günde, Serasker Hüseyin ve İzzet Mehmed Paşalar da üstün bir yiğitlik göstererek, isyancılara sığınacak yer bırakmamışlardı. Yeniçerilerden birçokları süngülenmiş, kışlaları ateşe verilmiş ve yıkılmış, 6.000'den çok insan öldürülmüştü. Çok çabuk ve ânî alınan tedbirlerle, şehrin muhtelif kapıları da tutulmuş ve şehrin dışarı ile bağlantısı kesilmişti. Surlara tırmanıp kaçmaya çalışanlar, tutulup hemen öldürülmüşler ve o civarda bulunan bütün evler birer birer aranarak, buralarda bulunanlar da yok edilmişlerdi.

Aynı gün, yine askerî birliklerce kılıçtan geçirilen veya kışlalarının yakılmasıyle yokolan bu 6.000 kişiye ek olarak, yazlıklarda ve şehir içinde, Boğaz'da oturan yeniçeriler de hesaba katılırsa, ölü sayısı 10.000'i aşmaktaydı.

Yeniçeriler böylece sindirildikten sonra, hükümet bir tebliğ yayınladı. Bunda, huzur ve düzenin geri getirilmesi ve halkın, padişah otoritesine tam anlamıyle bağlanması belirtiliyordu. Hüseyin ve İzzet Mehmed Paşalar, Sultanahmet Camii'nde, dîvâna başkanlık eden, Sancak-ı şerîf'i koruyan ve emri altında 60.000'i aşkın silâhlı ve imânlı Müslüman'ı, sultanı desteklemeye hazır durumda tutan Sadrâzam Selim Mehmed Paşa ile buluşmak üzere camiye gittiler.

Bir yandan Serasker Hüseyin Paşa'nın, öte yandan onun yardımcısı hareketli ve ateşli komutan İzzet Mehmed Paşa'nın yiğitçe davranışlarından olağanüstü memnunluk duyan Sadrâzam Selim Mehmed Paşa, Hüseyin Paşa'ya, Ağakapısı'na yerleşmesini, oradaki daireleri ele geçirmesini, eşkıyâlık yapacak bütün şahısların ortaya çıkarılarak öldürülmesini bildirdi.

Aynı gün, Serasker, komutası altına 30.000 kişiyi alarak, 4.000'i ile İzzet Mehmed Paşa'ya, şehir içinde sayısız devriyeler çıkartmasını, bütün şehirde düzen ve

Sultanahmet Camii ve meydanının eski bir gravürü.

disiplinin sağlanmasını buyurdu. Yine bu arada, bütün suçluların tutularak yargılanmasını, sığındıkları yerlerin ortaya çıkarılmasını ve sadrâzamın bu konudaki emirlerine göre hareket olunmasını da bildirdi. Bu emirlere o kadar titizlikle boyun eğildi ki, şehrin içinde hemen ertesi günü sükûnet ve huzur sağlanmış oldu. Fakat bu arada sayısız idamlar da yapıldı. Yeniçerilerin cesetlerini denize atmak için geceleri, hayatta kalan diğer yeniçeriler görevlendirilmişlerdi. Böylece deniz kıyıları kan deryâsına dönmüş ve cesetlerle doldurulmuştu.

Sultanahmet Camii'nden ayrılmayan sadrâzam, her an şehrin her yönünden getirilen isyancıların yargılanmalarıyle meşgul oluyor; yüksek rütbeli isyancılar, yargılanmalarından sonra, yakın bir yerde boğduruluyor ve cesetleri meydanda üst üste yığılıyordu. Er durumundaki yeniçeriler ise, Ağakapısı'na gönderiliyorlar ve kısa bir yargılamadan sonra, idam edilerek, cesetleri arabalara konuluyor ve denize atılıyordu. Bu arada, şehrin çeşitli yönlerinden tutulup getirilmiş esirler yargılanırken, yeniçeri elbisesi içinde 70 kadar Rum da yargılanmıştır. Bunlar arasında, adı Karakuleci olan yeniçeri giyimli subayın, gençlik arkadaşı olduğunu farkeden Serasker Hüseyin Paşa, onun canını, halen ele geçirilmemiş 71. bölük elebaşılarından biri olan Mustafa Nakilci'nin ortaya çıkarılması şartıyle bağışlamıştı.

Nakilci Mustafa, ayaklanma sırasında 27 kişilik çetesinin başında olarak Samatya, Yenikapı, Kumkapı, Altımermer vesaire gibi semtlerdeki zengin ve varlıklı Ermeniler'in evlerini yağmalamış, sahiplerini ve hizmetkârlarını öldürmüş, kadın ve kızlarına tecavüz ederek kirletmişlerdi. Bundan başka bu çetenin bir planı da, reayânın güzel konak ve evlerini, bu arada özellikle sarayın baş kuyumcusu Kazas Artin'in konağına saldırmaktı.

Karakuleci, bu planları bütün teferruatıyla ortaya koyunca, Serasker Hüseyin Paşa, eski dost ve arkadaşını mükâfatlandırarak, yanına verdiği 60 kişilik bir devriye ile, Nakilci ve arkadaşlarını ve elebaşlarını ölü veya diri bulup getirmesini emretmişti. Karakuleci, Nakilci'yi ve 21 arkadaşını bulmayı başardı. Geri kalan isyancılar da birkaç saat önce, diğer bir âsî grubunca yok edilmişlerdi. Huzura getirilen 21 kişilik elebaşı grubu derhal idam olundular, fakat Nakilci'nin ne olduğu bilinmedi. Karakuleci ise, Hüseyin Paşa tarafından kendi hizmetine alındı ve iyi bir muamele gördü.

1826 yılının 17 haziranında, Sultan Mahmud, bir hatt-ı şerîf yayınladı; bunda, yapılan işin büyüklüğü açıklanarak, bu hususta yardımda bulunan Tanrı'ya ve Peygamber'e şükürler olunduktan sonra, Sultanahmet Camii'nde bulunan Sancak-ı şerîf'in dîvâna götürülmesi ve büyük bir saygı ve ihtişam gösterisi içinde sarayın ikinci avlusuna yerleştirilmesi bildirilmekteydi. Bunun üzerine Sancak-ı şerîf, camiden çıkarıldı ve büyük bir törenle Topkapı Sarayı'na getirilerek, iç avluya kondu. Sultan, sadrâzam, dîvân üyeleri ve diğer devlet kuruluşlarında görevli bulunanların oturmaları ve buna karşılık dışarıda bulunan subayların hükümet binalarında görev almaları için sarayda bir kamp kurulması emrini verdi. Sarayın birinci avlusunda, zarif pavyonların yapılması ve devlet işlerinin bir süre burada yürütülmesini emretti.

Bu arada padişah, şeyhulislâmın düşünüş ve davranışlarından, bu temizleme işinde gösterdiği hizmetlerden çok memnunluk duymuştu. Aynı gün ona ve yanındaki din adamlarına Ağakapısı Sarayı'nı bağışladı. Aynı zamanda Eski Saray'ın da seraskerlik dairesi için Ağa Hüseyin Paşa ve kendisinden sonra geleceklere ait olacağını bildirdi.

Artık kan dökmekten yorgun ve bezgin bir duruma gelen Hüseyin Paşa, sadece suçları yeniçeri teşkilâtında görev almak olan çeşitli halk sınıflarından birçoğuna kıymamayı gerekli bulmuştu. Bundan böyle hükümet daha yumuşak bir politika izliyor, yüzlerce serseriyi, yeniçeri ocağına kapılanmış işsiz, güçsüz kimseleri Anadolu'ya sürüyordu. Bunlar arasında hamallar, tulumbacılar ve kayıkçılar da vardı ve bunlar daima ayaklanmalarda yardakçılık eden kimselerdi. Bunlara Arnavut ekmekçileri, hamamlarda çalışanları da katmak gerekirdi. Bu çok hayırlı tedbirle, 100.000'den fazla insan tekrar yurtlarına döndüler. Bunlardan önemli bir kısmı da öldürülmüştü. Altı haftadan daha az bir süre içinde Istanbul, bütün şüpheli, işsiz ve güçsüz kişilerden temizlendi; onların herhangi bir izin veya tezkere ile tekrar başşehre dönmelerinin önüne geçildi.

Serasker Hüseyin Paşa, üzerine aldığı yüksek mevki ve görevden alınmasını diledi ve bu işlerde değerli bir vekil olarak, cesur ve atik Husrev Mehmed Paşa'nın yerini alabileceğini, bağışlanması dileğiyle ileri sürdü. Hüseyin Paşa'nın bu arzusu, derhal kabûl edildi ve daha önce görevli bulunduğu Boğaz Nâzırlığı'na getirildi.

Fuarların Tarihi ve İzmir Fuarı

Yazan: Erman Şener

FUAR kelimesinin kökü Latince'de «bayram» mânâsına gelen «feria»dır. Bu kelime Fransızca'ya «foire» şeklinde geçmiş, oradan dilimize «fuar» şeklinde aktarılmıştır. Bir Türkçe sözlükte fuarla «panayır» eş anlamlı tutulmakta ve şu tarif verilmektedir:

«Belli zamanlarda birkaç gün veya hafta sürmek üzere kurulan, sergi niteliğini de taşınyan büyük pazar. İzmir'de her yaz uluslararası bir panayır kurulur».

Halbuki panayırla fuar arasında bazı anlam farkları vardır. Panayırlarda umumîyetle sadece bir bölgenin mal ve hayvanları teşhir edilip satılır. Fuar çok daha geniş anlamlıdır. Burada bir «bölge» yerine bir «ülke» hattâ daha çok «ülkeler» bahis konusudur. Bir başka fark «nitelik»te kendini belli ediyor. Panayırda satış ve alış - veriş ön plandadır. Buna mukabil fuarda satış yerine «teşhir» birinci plana geçer. Bu farklardan ötürü özellikle uluslararası büyük sergiler, «panayır»dan çok, «sergi» veya «fuar» olarak adlandırılırlar.

İLK MODERN FUAR

Dünyadaki ilk modern fuar, 1851 yılında açılan Crystal Palace Fuar'ıdır. Fuarın düzenleyicisi Kraliçe Victoria'nın Alman asıllı eşi Prens Albert'dir.

Bu fuarın özelliği sadece dünyanın ilk modern fuarı oluşu değildir. İngiliz sanayiinin bu fuarla su yüzüne çıkışı ve bu sanayiin bütün dünya tarafından tanınmasını sağlayışı bu fuarın en belli başlı özelliğini teşkil eder. Bütün dünyada geniş yankılar uyandıran fuara Crystal Palace (Billur Köşk) denmesinin sebebi de şudur: Fuar, ünlü Hyde Park'ta açılmış ve parkın uygun bir yerinde, demir çubuklara istinat eden tamamen yeşil camdan büyük bir bina yapılmıştır.

Yeşil camdan yapılan bir binanın bütün dünyada ilgi uyandırması mimarlara, mühendislere yeni bir fikir ilham etti. Hyde Park'ta açılan ilk fuardan sonra bütün fuarlar, mimarînin yenilik araştırmaları yaptığı yerlerde oldu. Mimarlar, mühendisler her fuarda «inşaat», «yapı» ve «biçim» konusunda yenilikler yaptılar. Fuarların muvakkat bir zaman için kurulması, onlara bu konuda büyük bir rahatlık sağlıyordu. Yapmak istedikleri yenilikleri, değişiklikleri fuarlarda deniyorlar, halk tarafından tutulanları sonraki yıllarda «iskân» işlerinde, nâzım planlarda

İzmir Fuarı'ndan bir görünüş.

ve şehircilikte uygulama alanına geçiriyorlardı.

EYFEL KULESİ...

1889 yılında Paris'te «Paris Sergisi» adını taşıyan bir fuar açıldı. Sanat ve endüstri alanında bomba gibi patlayan bu fuar için Fransızlar Gustave Eiffel'e fuar sahası içinde çelikten, 320 metre yüksekliğinde bir kule yaptırdılar. Mimarına izafeten «Eiffel Kulesi» adını alan bu kule, sonraki yıllarda Paris şehrinin senbolü oldu. Günümüzde televizyon yayınları için yararlanılan; dükkânları, gazinoları ve restoranlarıyla tanınan Eiffel Kulesi de 1889'da ünlü «Paris Sergisi» için kurulmuştu.

1889'da açılan Paris sergisinde Eiffel kulesi kadar ilgi toplayan bir de «makine galerisi» vardı. 33 milyondan fazla insanın gezdiği, toplam olarak 960 bin kilometre kare bir sahayı kaplayan Paris sergisinin ünlü makine galerisi 420×115 metre genişliğinde ve 300 metre yüksekliğinde bir dev binaydı. Burada sanayi dalındaki en son gelişmeler sergileniyor, tekniğin en mükemmel makineleri teşhir ediliyordu.

VE AMERİKA...

İşe İngiltere başlamış, Fransa devam etmişti. Köşesinde bekleyen Amerika da, Fransa'dan 4 yıl sonra bu alana el attı ve 1893 yılında Amerika'nın ilk büyük fuarı Chicago'da, «Chicago Sergisi» adıyla açıldı. Bu fuar, kendisinden öncekilerle kıyaslanmayacak kadar büyük bir rağbetle karşılandı, sergiyi gezenler, Amerikan sanayii hakkında olumlu fikirler edindiler. Tutulan resmî kayıtlara göre Chicago sergisini tam 26.784.673 kişi gezmişti.

Chicago sergisi «fuar» anlayışına yeni-

likler getirmiş, sergi, canlı bir borsa gibi faaliyet göstermişti. Ayrıca katılma nisbeti bakımından da Chicago sergisinin ulaştığı rekor uzun yıllar kırılamadı.

İzmir Ticaret Odası ve Ticaret Borsası şehirde — gelecek yerli ve yabancı turistlere yerli mâmûllerini göstermek üzere — daimî bir sergi kurmak istiyordu. Bu bakımdan İzmirliler, devrin İzmir Valisi Kâzım Dirik Paşa'nın Karantina semtinde bulunan «Sanatlar Mektebi» binasında açmak istediği «İzmir Panayırı»nı desteklediler. Böylece 1927 yılında Dirik'in teşebbüsüyle mahallî «İzmir Panayırı» fikri kuvveden fiile geçti.

9 EYLÜL PANAYIRINDAN İZMİR ENTERNASYONAL FUARINA

İzmir'in kurtuluşuna izafeten «9 Eylül Panayırı» adı verilen bu panayırı, İzmir Enternasyonal Fuarı'nın başlangıcı saymak pek yanlış olmasa gerektir. Çünkü bu panayır, çeşitli devrelerden sonra, günümüzdeki enternasyonal fuar hâline geldi.

1928 yılında «9 Eylül Panayırı» birkaç yerli firmanın daha katılmasıyla yeniden açıldı, ayrıca sergi sahasında küçük eğlence yerleri de açıldı. Daha sonraki yıllarda yabancı firmalar da bu panayıra ilgi göstermeye başladılar. Öyle ki, 1933 yılı başlarında o yıl için daha geniş bir sahaya ihtiyaç olduğu meydana çıktı. Katılmak istediklerini belirten firmaların sayısı, panayırın o yıl Sanatlar Mektebi'nde açılamıyacağı gerçeğini ortaya çıkarınca ilgililer, panayırı şimdiki Kültürpark'ın yanında bulunan geniş sahaya getirmeyi düşündüler.

Bir yıl sonra konuya İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz el attı. Panayırın getirildiği yerin hemen yanıbaşında İzmir'in kurtuluşu sırasında Yunanlılar'ın kaçarken yaktıkları evlerin kalıntısı vardı. Bu saha sıkı bir çalışmayla temizlendi ve yerine, şimdiki «Kültürkpark» kuruldu, «fuar» sahası da yeni yapılan bu parka aktarıldı.

Kültürpark, fuar için ve zamanının en ileri anlayışına uygun olarak kurulmuştu. İçinde eğlence yerleri için bloklar ayrılmış, hayvanat bahçeleri, perakende satış mahalleri, çocuk bahçeleri, çiçek tarhları, sergiyi gezenlerin dinlenmesi için mahaller gibi bir «fuar» için ne gerekliyse hepsi düşünülüp yeri ayrılmıştı. 430 bin metre karelik bahçenin fuar için düşünülen kısımlarında da iki ayrı düşünüşe göre hareket edilmişti. Buraların bir kısmında «kiraya verilmek üzere» inşa edilen binalar ve pavyonlar vardı. Bir kısım yer ise, pavyonlarını kendi arzularına göre inşa etmeyi arzulayanlar için, arsa şeklinde muhafaza edilmişti.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İZMİR ENTERNASYONAL FUARI

Milletlerarası İzmir Fuarı'nın Kültürpark'ta açılmaya başlanmasından bir müddet sonra, İkinci Dünya Savaşı dünyayı kan ve ateşe boğdu. Savaş, tabiî ki «fuar» üzerinde de etkili oldu, alınan bütün tedbirlere ve (meselâ karartma sırasında fuarın «hafifçe aydınlatılması» gibi) kolaylaştırıcı tedbirlere rağmen, savaş yıllarında fuar, diğer yıllara nisbeten sönük geçti. Bu durumu aşağıdaki listeden de müşahede etmek mümkün.

1942 — Fuar açılmadı, buna mukabil fuar eğlencelerine devam edildi.

1943 — Savaş yüzünden katılma nisbeti çok düştü... Fuara ancak 8 devlet iştirak etti.

1944 — Enternasyonal fuar, ulusal bir fuar hâline geldi. O yıl hiç bir yabancı ülke fuara katılmadı.

1944 yılındaki durum 1945 ve 1946 yıllarında da aynen devam etti. Durum 1947 yılından itibaren normale döndü.

SAĞLANAN KOLAYLIKLAR

Hükümet de İzmir Enternasyonal fuarının gelişmesi için yardımcı oluyor, fuara katılmak isteyen yabancı ülkelerle yerli firmalara büyük kolaylıklar sağlıyordu. Meselâ, 1940 yılında bir İktisadî Devlet Teşekkülü olan Devlet Demiryolları İşletmesi, fuar zamanında İzmir'e gidiş - dönüş bileti alan her yolcuya % 75 tenzilât yapmayı kararlaştırdı. Denizyolları'nın aynı konudaki tenzilâtı ise % 50'yi buluyordu. Ayrıca hariçten fuar zamanında İzmir'e gelecek yabancıların pasaportları Türk sefaret ve konsolosluklarında parasız vize edilmekteydi. Fuara katılan firmalarla, bunlar nâmına hareket eden tüccarlara 2000 liraya kadar (tabiî, o yılların 2000 lirası) serbest döviz verilmekte, fuar sahası transit depo addedilerek vergiden muaf tutulmaktaydı... Sağlanan kolaylıklar bu kadarla da kalmıyordu. Meselâ, fuar sahası içinde, fuar süresince yapılan bilcümle faaliyetler (alım - satım işleri, eğlence yerlerinin hasılâtı, fuar sahası içindeki pavyonlarda ve eğlence yerlerinde çalışan müstahdemin vergisi vs...) belediye rüsumundan tamamen muaf tutulmuş, devlet aynı konularda birçok vergi muafiyeti koymuştu.

Eyfel Kulesi, 1889'da «Paris Sergisi» için kurulmuştu.

1940 yılında fuar konusunda araştırma yapmak için İzmir'e giden bir gazeteci, orada, Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz'la bir mülâkat yapmıştı. «... Fuarı şahsî enerjisiyle beynelmilel bir hâle getiren güzel İzmir'in gayyur Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz'la yapılan mülâkatı» yayınlayan dergi satırları arasında, belediye başkanının aşağıya aldığımız sözlerine de yer veriyordu:

— «Bu sene iştirak arzusuna gösteren ecnebî devletler, yerli ve yabancı ticaret firmaları, daha şimdiden mühim bir yekûn tutmaktadırlar. Bu durum, ileriye ait tahminlerimizi ve ümitlerimizi arttırmıştır. İzmir Enternasyonal Fuarı her yıl biraz daha gelişecek ve dünya ticaret hayatında önemli bir mevki kazanacaktır».

GÜNÜMÜZDE İZMİR ENTERNASYONAL FUARI

Fuarın temelinde harcı olan, fuarın fuar hâline gelişinde büyük hissesi ve gayreti olan Dr. Behçet Uz'un bundan tam 31 yıl önce söyledikleri bugün tamamen gerçekleşmiş durumdadır. İstikrarı ve ciddiyetiyle dünyanın en ünlü fuarları arasına giren İzmir Fuarı, her yıl 20 ağustos tarihinde törenle açılır ve 20 eylüle kadar tam bir ay devam eder. Dünyanın dört bir yanından fuara katılmak için İzmir'e gelenler burada çift yönlü faaliyet gösterirler. Bir yandan kendi mâmûllerini «teşhir» eder, diğer yandan teşhir edilen diğer malları tetkik edip, bilgi ve fikir sahibi olurlar. Bu arada, ticari hayat da çok yoğunlaşır, fuar süresince büyük çapta alım satım işlerinin anlaşmaları yapılır.

İZMİR ENTERNASYONAL FUARI'NA KARŞI İLGİ

Yine fuar sırasında, dünyanın en ünlü sirkleri, Türkiye'nin meşhur sanatkârları da akın akın İzmir'e gelirler, fuar sahası içindeki eğlence yerlerini doldururlar. Bütün bu durumu gözönüne alarak şöyle söylemek, herhalde pek yanlış olmasa gerektir: «Fuar süresince ticaret ve eğlence âleminin kalbi İzmir'de atar».

Bugünlerde, sadece Türkiye'nin değil, dünya ticaret âleminin de gözü İzmir'de açılmış bulunan İzmir Enternasyonal Fuarı'ndadır. İzmir fuarının önemi, her yıl katılma nisbetinin artışıyla da belli olmaktadır.

İzmir fuar sahasının genel görünüşü.

İzmir fuar sahasının genel görünüşü.

Bir Yedek Subayın
I. Dünya Harbi Hâtıraları: 1

«Bölük Mahvolmuştu»

Yazan: Rifat Erdal

1914 YILI temmuzunda seferberlik ilân edilmiş ve kasım ayı başlarında da İttifak Devletleri safında Birinci Dünya Harbi'ne girilmişti. Ben, o yıl liseyi bitirmiş, yüksek tahsile başlamak üzereyken vatan hizmetine çağrılarak Erzincan'da açılmış olan yedeksubay talimgâhına sevkedilmiştim.

Mıntaka itibarıyle Sıvas, Erzurum, Trabzon ve Malatya illerinden gelen 81 arkadaşla teşkil edilen I. bölükte 6 ay tâlim ve terbiyeden sonra, zâbit namzedi olarak Erzurum'da bulunan 3. ordu emrine verilmiştik. Sarıkamış muharebesinde ordu büyük zayiat vermiş, ordu mevcudu yarıdan çok aşağı düşerek Hasankale önlerine çekilmiş bulunuyordu. Erzurum'un 5 kilometre civarında bulunan «Kân» köyü er eğitim merkezi hâline getirilmiş olup, orduya asker yetiştiriyordu. O sırada Kırşehir'deki Hacı Bektaş-ı Velî dergâhı postnişînî Cemâleddin Efendi hükümete bir cemile olmak üzere müritlerinden 1500 kişi ile Erzurum'a gelerek orduya iltihak etmişti.

Cephe durumu, hatırladığıma göre şöyle idi: 3. ordunun üç kolordusundan 9. kolordu sağda, 10. kolordu solda ve 11. kolordu merkezde Hasankale önlerinde idi. Ruslar daha ziyade merkeze yüklendikleri ve Erzurum'u bir an evvel işgal etmek istedikleri için Abdülkerim Paşa'nın kumanda ettiği II. kolordu müşkül durumda idi. Cemâleddin Efendi'nin 1500 kişilik kuvvetinden «Bektaşî Alayı» nâmı altında bir alay teşkil edilip, biz yedek subaylardan bir kısmımızı da bu alayın tabur ve bölüklerine vererek 1915 yılı aralık ayı ortalarında Hasankale'ye hareket emrini aldık.

Erzurum ve havalisi çok karlıydı. Teşekkül eden bu alayın I. taburunun I. bölüğünde Istanbul talimgâhının birinci devresini bitirmiş ve yedek mülâzım (teğmen) olmuş, Çorum'un Osmancık kazasından Abdülkadir Efendi bölük kumandanı, Sıvas lisesinden sınıf arkadaşım Hakkı Efendi ile ben de takım subayı olarak, sıfırın altı 30 derece ayaz ve 30 santim kar yığınları içinde (Kân)dan hareket ettik. Alayı, 3. ordunun bandosu yolcu ediyordu.

19 yaşında idim. Ayağımda çarık,kaputum simit yapılıp omuzundan asılmış, bir torba içinde bir kilo kadar kavurma, 10 adet küflü peksimet ve elimde uzunca bir sopa vardı. Erzurum'un içinden geçiyor, Hasankale istikametinde yürüyorduk. Bandonun heyecanlı havaları ve Erzurum'un içinden geçerken hastane hâline getirilmiş birçok evlerin pencerelerinden başlarını uzatıp: «Aman kardaşlar, bizleri Moskof'un ayakları altında çiğnetmeyiniz» diyen hasta ve yaralıların feryadını işittikçe gözlerimiz yaşarıyor; akan yaşlar ayazın tesiriyle yanaklarımız-

da donup kalıyordu.

Bando, alayımızı Kars kapısında selâmlayıp yolcu etti. Deveboynu denilen yeri geçip, Pasin ovasına doğru bir kar deryâsı içinde yolumuza devam ettik. Hasankale'ye 15 kilometre mesafede bulunan Korucuk köyüne geldiğimiz zaman alayın derinliği 3 - 4 kilometreyi bulmuştu, geride kalanları toplamak için burada alaya bir saatlik mola verildi.

Hasankale halkından birçokları kızak, at, eşek gibi vasıtalarla, birçokları da yaya olarak, çocukları kucaklarında kadınlar, ihtiyarlar perişan durumda Erzurum'a gidiyorlardı.

Yürüyüşe devamla gece yarısına doğru Hasankale'ye girdik. Biz takım subayları da askerin yanında yaya yürüyorduk. Hasankale'ye bir saat mesafede ayaklarım tutuldu. Arkadaşım Hakkı ile birbirimizi sürükleyerek Hasankale'ye girip, bölüğümüzle birlikte bir ahır köşesine sığındık.

Sabaha iki saat varken, taburumuza silâhbaşı emri verildi, tabur Hasankale meydanında toplandı. Hasankale'nin ilerisinde Serçe ve Aha boğazında yürüyüşe geçtik, ileride Badıcivan sırtlarında mevzi almış olan II. kolordunun bir birliğini takviyeye gidiyorduk. Şiddetli bir ayaz vardı, yıldızların ışığında Ruslar bu takviye kıtasını görüp, şiddetli bir topçu ateşine başladılar. Takviye edeceğimiz kıtanın siperlerine 500 metre kadar yaklaşmıştık. Bu sırada tam başımızın üstünde patlayan bir şarapnelle ben sol kolumdan yaralandım, taburda doktor yoktu, yaram nisbeten hafifti, sargı paketini çıkarıp yaramı sardım ve siperlere ulaşıp, takviye ettiğimiz kıt'a ile birlikte o gün akşama kadar Ruslar'ın ilerlemesini durdurduk.

Gece yarısı bizim bölüğün Hasankale'ye avdet ederek cephane ikmalinden sonra yeni bir vazife alacağımıza dair emir verildi, Hasankale'ye döndük. Bölük emrine 25 süvari asker ve 6 sandık cephane verilerek Hasankale'nin batısında ve II. kolordunun solunda bulunan «Ziyarettepe» ye hareket edip, 10. kolordu ile irtibat tesis etmemiz emredildi.

Her ere 200 mermi dağıtıp, sabahın erken saatinde hareket ederek Hasankale'ye 5 kilometre mesafede bulunan Müceldi köyüne geldik. Köy halkı muhacir olmuş, köyde 5 - 6 ihtiyar erkek kalmıştı. İki kılavuz alarak yürüyüşe devam ettik, karın kalınlığı 50 santimi geçiyordu. Bir manga askerin silâh ve çantalarını arkadaşlarına verdirip, kolkola tutturarak, ka-

Hâtıraların yazarı Rif'at Erdal I. Dünya Harbi'nde subay üniformasıyla.

rı göğüsleyerek yol açtırıyor, 50 - 60 metre kadar yürüdükten sonra, yorulan mangayı alıp yol açma işini diğer mangalara veriyorduk. Gideceğimiz Ziyarettepe 10-12 kilometre olmasına rağmen biz bu mesafeyi ancak 8 saatte alabilmiştik.

Nihayet 2300 râkımında bulunan tepeye ulaştık, bu tepe aşağı ve yukarı Pasin ovasına hâkimdi. Gözün görebildiği bütün saha karla örtülü olup, ne bir canlı mahlûk ve ne de bir köy görünüyordu. Akşam olmak üzere idi, soğuk sıfırın altında 30 dereceyi buluyor, şiddetli bir poyraz karşısında askerin bazılarında donma alâmetleri beliriyordu. Bölük komutanı, geceyi üçe bölüp, birer takımla tepede beşer saat nöbet tutmamızı ve kendisinin de bir takımla sabah nöbetini alacağını, akşam ve gece yarısı nöbetlerini arkadaşım Hakkı ile aramızda kararlaştırmamızı söyledi. Bir gün evvel aldığım yara, pansuman yapılmadığı için sızlamaya başlamış ve parmaklarım morarmıştı. İlk nöbeti almak için Hakkı benim yüzüme, ben Hakkı'nın yüzüne bakıyorduk. Nihayet bu asîl ruhlu arkadaşım (Bir ay sonra Kopdağı'nda şehid olmuştur) «Rif'at, sen yaralısın, ilk nöbeti ben alıyorum, siz köye gidiniz, biraz istirahat eder sonra beni değiştirirsin» dedi.

Biz, Hakkı'yı takımı ile tepede bırakıp dere içinde bulunan (Malikom) köyüne gittik. Köy 15 hane kadardı. Halk tamamen muhacir olup gitmiş, köyde 75 yaşlarında bir ihtiyar erkek kalmıştı, bu ihtiyar elinde bir balta ile kapısının önünde oturuyordu. Bütün köy halkı muhacir olup gittiği halde, kendisinin niçin köyde kaldığını sorduğumuz zaman, baba yurdunu terketmiyeceğini, bu balta ile bir Moskof öldüreceğini, onların da kendisini öldürüp bu topraklarda yatacağını söylüyor ve ağlıyordu, ihtiyarın şu'uru bozulmuştu.

Köyde insan olmamakla beraber, yiyecek, içecek herşey vardı. Evlerde birçok dağınık eşya ve ahırlarda sığır, koyun ve keçi meleşiyordu, çuvallar dolusu un, buğday ve arpa vardı. Mehmetcikler derhal birkaç semiz koyun kestiler, bir kısmı kavurma yaparken, bir kısmı da hamur yoğurup, yufka yapıyorlardı. Birkaç saat içinde hazırlanan kavurma ve ekmeklerden, arkadaşım Hakkı'ya bir hayli kavurma ve ekmek gönderdik. Ben de temiz bir kap içinde su kaynatıp, yaramı temizleyerek yeniden sardım, karnımı doyurup biraz da istirahat ettikten sonra, takımımla gidip Hakkı'yı değiştirdim. Sabaha beş saat varken bölük komutanı da gelip beni değiştirdi.

Ertesi gün askerleri köyde bırakıp, üç subay ve iki manga askerle Ziyarettepe'de durumu tetkike başladık. Aynı zamanda 5 süvari ve bir manga piyade askeri çıkarıp, 10. kolordu kıt'alarıyle irtibat kurmaya gönderdik, bu müfreze bir daha geri dönmediği gibi, ertesi sabah yola çıkardığımız posta da avdet etmemiştir.

Ziyarettepe'ye çıktığımız gün top, tüfek sesleri cephemizden geliyor, ertesi gün bu sesler sağımıza ve Hasankale önlerine gelmişti, üçüncü gün top ve tüfek sesleri gerilere geçmekle beraber, Hasankale'nin üzerinden duman çıkmaya başladı; Hasankale'nin düştüğünü ve yanmakta olduğunu anladık. 10. kolordu ile irtibat temini mümkün olmadığından burada daha fazla kalırsak esir olacağımızı düşünerek, Erzurum istikametinde geri çekilmeye karar verdik. Köye geldiğimiz zaman kapısının önünde elinde balta ile oturan ihtiyar da köyde kalmanın mânâsız olduğunu anlayıp, bize katılarak yürümeye başladı; bu defa da, belinden kuşağını çıkarıp, büyük bir bakır kazanı sırtına yüklenmişti, baltası da elindeydi. Bu kazanı niçin taşıdığını sorduğumuz zaman: «Ecdat yâdigârıdır, götürebildiğim yere kadar taşıyacağım» dedi.

Kargapazarı denilen ve 3000 râkımında bulunan dağın Pasin ovasına bakan yüzünde tek kolda yürüyorduk. Top, tüfek ve makineli tüfek sesleri Korucuk köyü civarında bütün şiddetiyle devam ediyordu. Kargapazarı eteklerinde bulunan Çöğender köyünden piyade ve bir makineli tüfek ateşine mârûz kaldık. Köye epeyce yaklaşmıştık, köyün bizim tarafımızdaki mezarlığının taşlarından istifade ederek biz de ateşe başladıksa da, gerimizden gelmekte olan süvari kuvvetinden başka solumuzdaki dere içinden bir bölük Rus süvarisinin kılıç çekmiş vaziyette bize hücum ettiğini gördük, aramızda 500 metre kadar mesafe vardı, ateşimizin bir kısmını bu süvariye tevcih edip zayiat verdirmeye başlayınca, yaya cengine inip onlar da bize ateş açtılar.

İki ateş arasında kalmıştık. Bu durumda köyün Karapazarı tarafında bulunan kayalığını tutmak için askere emir verdik. Köyle bulunduğumuz mezarlık arasında bir dere akıyor ve bir ahşap köprü köyü mezarlığa bağlıyordu. Asker, üçer beşer köprüden sıçrayıp, kayalığa doğru koşarken köydeki Rus kuvveti makineli tüfek ateşini köprüye tesbit ettiler, köprüden geçmek isteyen asker vuruluyordu. Bu sırada arkamızdan gelmekte olan süvari kıt'asının etrafımızı sarmaya başladığını: «Osman teslim, Osman teslim» di-

Rif'at Erdal, silâh arkadaşlarıyla beraber (× işaretli).

ye bağırdıklarını işitip artık bulunduğumuz yerde tutunmak imkânı olmadığına kanaat getirerek dereye dalıp karşıya geçmeleri için askere emir verdik. Biz üç subay da öyle yaptık.

Kayalığa 3 subay ve 27 er ulaşabilmiştik. Etrafımızın tamamen sarılmış olduğunu, artık kurtuluş çaresi bulunmadığını anlayınca, üç subay başbaşa verip, teslim olup olmamayı konuştuk, sonunda, şehid oluncaya kadar müdafaaya karar verdik.

Muharebe öğle zamanı başlamış olmasına rağmen, akşam karanlık basıncaya kadar müdafaaya devam edip teslim olmadık. Karanlık basarken hava yumuşamış ve lapa lapa kar yağmaya başlamıştı, biz bu fırsattan istifade ederek Kargapazarı dağına çıkmaya başladık.

27 erden ikisi ve ben yaralı idim. Üç gün evvel kolumdan aldığım yara pansuman yapılmadığı için parmaklarım morarmaya başlamıştı, yaram sızlıyordu. Kolumu bir pez parçasıyle boynumdan asmış olduğum halde yürüyordum. Erlerden biri başından bir kılıç yarası almıştı. Durumu ağırdı, bir müddet sonra bu yavrucak karlar içine oturup Kelime-i şehâdet getirerek Allah'ına kavuştu. Silâh ve cephanesini alıp, bu mübarek şehidi karlar içine gömerek yolumuza devam ettik.

Bizimle beraber köyünden sırtında ecdat yadigârı kazanı ile gelmekte olan ihtiyarı o günkü muharebede kaybettik; ya bir kurşun isabetiyle şehit olmuş veya esir edilen askerler arasında o ihtiyarı da esir alıp götürmüşlerdi.

Nihayet bir Türk nöbetçi hattına geldik. Ancak bizi farkedip ateş açtılar. Bu ateşe karşı biz ateş açmayıp karların içine gömülerek Türk ordusuna mensup olduğumuzu anlatmaya çalışıyorduk. Bu arada bize ateş edilen taraftan Ahmed Onbaşı, Hasan, Mehmed gibi sesler duyup, bunların Türk askeri olduklarını kat'î olarak anlamış olduğumuzdan ateş etmemelerini rica ediyorduk. Ateş 8 - 10 dakika kadar devam ettiği hâlde, bizim taraftan ateş edilmeyince, karşı taraftan «ateş kes, ateş kes» diye bir ses duyduk. Ateş yine tek tük devam etmekle beraber «Kimsiniz? Hangi kıt'adansınız?» diye sorular başladı. Bektaşî alayından olduğumuzu ve müfrez kaldığımızı söyledik. Beştaşî alayı nâmıyle bir teşekkül bulunduğunu bilmedikleri için bizim Ermeni kuvveti olduğumuz, hile ile kendilerine yaklaşmak istediğimiz münakaşa ediliyordu. Nihayet içlerinden bir ses duyduk: «Bunlar Ermeni olsa, ya ateş ederler veya bizim ateşimiz karşısında kaçarlar» diyordu.

Sonunda: «Kollarınızı yukarı kaldırıp geliniz» dediler. Bölük komutanı ile ben kollarımızı kaldırıp ilerledik, bizi, elinde tabancası olan bir subay ve süngülerini uzatmış askerler karşıladı. Eli tabancalı subayın benim tâlimgâh arkadaşım Mar-

Rif'at Erdal'ın bugünkü bir resmi.

dinli Osman Efendi olduğunu tanıdım, o da beni tanıdı.

Sabah olunca bizi geride Yukarı Tuylar köyünde bulunan tabur merkezine gönderdiler. Bu tabur II. kolorduya bağlı birliklerdendi, tabur komutanı bizim Bektaşî alayının Toparlak tabyesinde olduğunu söyledi, oraya gittik. Alay komutanı bizi görünce nerede kaldığımızı ve bölüğün nerede olduğunu sordu. Biz, geçirdiğimiz felâketi anlatınca, başka bir zeminlikte bulunan tabur komutanını çağırıp bizi göstererek: «İşte geldiler, ama bölük mahvolmuş» dedi.

Ben ve arkadaşlarım bitkin durumdaydık. Yaram üç günden beri pansuman yapılmadığı için sol kolum ve parmaklarım şişmişti. Bir doktor bulup, yaramı pansuman yaptırma telâşına düştüm. Doktor beni zeminliğine alıp, yaramı temizledi ve biraz tentirdiyot sürüp sardı ve Erzurum hastanelerinde tedavi edilmem için yakama bir yaralı kâğıdı taktı. Bu sırada Sıvaslı lise ve talimgâh arkadaşım Bekir Efendi ile karşılaştık, elleri donmuş, tırnakları kararmıştı. Iztırap içinde idi. Bana yaralı kâğıdı veren doktor onun da yakasına bir kâğıt takarak derhal Erzurum'a gitmemizi söyledi.

Karlar içinde düşe kalka Erzurum'a girdik; nerede beyaz bayrak gördükse oranın hastane olduğunu tahmin ederek içeri dalıyorduk; bizi kapıda karşılayan hastane personeli, hastanede yer olmadığını söylüyor, bizi kovuyorlardı. Nereye gittikse aynı muamele ile karşılaştık, bu arada arkadaşım Bekir'i de kaybettim.

Çok miskin kıyafette idim, sırtımdaki kaputum birçok yerlerinden yanmış, saç ve sakalım uzamış, yüzüm soğuktan yanmış, Sudanlı bir Arap gibi olmuştum. Hele bit, bütün vücudumu sarmış, saç ve sakallarım arasında, koltuk altlarında yuva yapmıştı. Hastane personelinin bu miskin kıyafetli bir askeri hastane kapısından kovmaya hakları vardı, çünkü beni bu hâlimle hastaneye almış olsalar, hastaneyi bit yuvası hâline getirecektim.

Hastanelere girmek imkânı bulamayınca, Erzurum'a ilk defa geldiğimiz zaman fırsat buldukça kahvesine uğrayıp, çay içtiğimiz gölbaşındaki Şaban Ağa'nın kahvesini hatırlıyarak, oraya gittim. Kahvede 8 - 10 kadar ihtiyar oturuyordu. Kahveci Şaban Ağa beni tanımadı ve miskin kıyafetime ters ters bakmaya başladı. Ben bir tahta iskemleye ilişip, Şaban Ağa bana bir çay veriniz, beni tanımadınız, ihtiyat zâbiti filânım deyince, adamın gözleri yaşardı ve: «Efendi, ne hâle düşmüşsün?» dedi. Ben, geçirdiğim felâketi kısaca anlattım ve yaralı olduğumu söyleyin-

ce, kahvenin müşterileri olan ihtiyarlar göz ve kulak kesilip beni dinlemeye ve hâlime acımaya başladılar.

Şaban Ağa'ya, bana bir şilte ve bir yorgan tedarik edip, birkaç gün kahvesinde yatmama müsaade etmesini ve eczaneden ufak bir şişe tentürdiyot ve biraz pamuk almasını rica ettim ve belimdeki kemerimden çıkarıp Şaban Ağa'ya bir gümüş Mecidiye verdim. Üzerimde iki altın lira, dört gümüş Mecidiye ve bir hayli de gümüş ufak param vardı.

Şaban Ağa tentürdiyot ve pamuğu getirdi, evinden de bir yatak getirip, kahvenin köşesindeki peykeye serdi, ben, elbise ve çamaşırlarımı çıkarıp, çıplak olarak yatağa girdim. Bunları evine götürüp bir kazan kaynar su ile haşlayarak bit ve kirini temizledikten sonra, kurutup getirmesini ve biraz da yemek tedarik etmesini, bunların parasını fazlasıyle ödeyeceğimi söyledim.

Bir hafta kadar Şaban Ağa'nın kahvesinde yatıp, yaramı tedavi ettim ve biraz da kendime geldim. Şaban Ağa'ya bu iyiliklerine mukabil bir altın lira ve bir gümüş Mecidiye ödeyerek kahveden çıkıp, Kân er eğitim merkezine gidip, talimgâh kumandanı Binbaşı Âsım Bey'e müracaat ederek, bir kıt'aya verilmemi istedim.

Yaverini çağırıp beni 9. kolordu emrine göndermelerini söyledi. Yâver, benimle beraber iki arkadaşın daha isimlerimizi hâvi bir yazı yazıp, kumandana imza ettirerek elimize verdi.

9. kolordu, Erzurum'a 15 kilometre uzaklıkta Palandöken dağının eteklerinde Nebîköy'de idi.

Buraya gidecek bir deve kervanına katıldık. Ortalık kararırken Nebîköy'e geldik. Her üçümüzü de 28. tümen emrine verdiler. Ben 83., iki arkadaşım da 82. alaya ayrıldık. 83. alay 5 kilometre ileride Yıkılhan köyünde idi. Karanlıkta bu köye gitmeye cesaret edemiyerek arkadaşlarımdan ayrılıp bir ahır köşesine sığındım. İki arkadaşımın o civarda bulunan alaylarına iltihak etmek üzere yola çıkıp, karanlıkta yollarını şaşırarak Rus siperlerine düşüp esir olduklarını sonra öğrendim. Sabahleyin alayın bulunduğu Yıkılhan köyüne gittim. Beni birinci tabura verdiler. Bir onbaşı ile yola çıkıp, Palandöken dağındaki tabur ordugâhına gittik.

Birinci bölük emrine verildim. Bölük kumandanı olan yüzbaşı, beni bir küçük kardeş gibi kabûl etti.

Yüzbaşının kaldığı zeminlikte bir ocak, ocağın iki tarafında toprak setler vardı; bu setlerin birinde altına ot serilmiş, üzerine iki beylik yayılmış bir yatak üzerinde yüzbaşı oturuyordu, karşısındaki set boştu. Bir onbaşı çağırdı, mangasını çıkarıp biraz ot toplayıp getirmesini emretti. Erzurum havalisinde çok ot yetişir ve bu otlar buğday tarlası gibi bir metreden fazla yükselir, karın üzerinde her zaman ot bulmak mümkündür. Biraz sonra onbaşı iki portatif çadır dolusu ot getirdi, bu otları boş toprak sedire döşetti, bölük emînini çağırıp, iki beylik (ufak battaniye) getirtti, bana hitaben, bunun birini otların üzerine seriniz, bu size yatak vazifesi yapar, birini de kabutunuzla birlikte üzerinize örter, yatarsınız dedi.

Ertesi sabah yüzbaşı beni bölüğe takdim etti. Birinci takım komutanı olmuştum. Gündüzleri askere tâlim yaptırıyor, geceleri de birer, ikişer saat zeminliklerde nazarî bilgilerle beraber askerliğin çok büyük bir vazife olduğunu, bir askerin düşman karşısında bir saat nöbet beklemesinin sevabını ve Allah'ın o kuluna Cennet'i vaaddettiğini anlatıyor ve askerin mâneviyatını takviyeye çalışıyordum.

ERZURUM'UN SUKUTU

Kıt'aya gelişimden 15 gün sonra, 31 ocak'ı, 1 şubat 1915'e bağlayan gece yarısı sol tarafımızdan ve 10. kolordu cephesinden şiddetli ateş sesleri gelmeye başladı. Bizim cephemizden de Rus taarruzunu bekliyorduk. Bizim cephemizde sükûnet vardı. Kısa bir süre sonra, alayımızla beraber yürüyüşe geçtik. Güneş doğarken alayımız Erzurum'un Kars kapısına yaklaşmıştı, kalelerden top sesleri susmuş, şiddetli piyade ve makineli tüfek ateşleri işitiyor ve Erzurum ovasına doğru birçok süvarinin ilerlemekte olduğu dürbünle görülüyordu.

10. Kolordu cephesi bozulmuş, Karagöbek tabyası düşmüş, Ruslar ilerlemeye başlamıştı. Bizim kolordu ricat ediyordu. Bizim tümene, Haydarı boğazından ricat etme emri verilmişti. Hemen istikametini değiştirip, bütün bağlı birlikleri ve üç alayı ile birlikte Haydarı boğazına girdik, Bağırsak deresi denilen dar bir vâdinin içinde yürüyorduk.

Vâdinin iki tarafı yüksek dağlarla çevrilmiş olduğundan çığlar uçuyor, büyük bir bina kadar kar kitleleri, düştüğü yerdeki asker ve hayvanları öldürüyordu. Bu gibi tehlikeli yerlere yaklaşmadan evvel bir manga askere havaya yaylım ateş yaptırıyor, hava ihtizazından bu kar kitleleri düşüyor, tehlikeyi bu suretle önlemeye çalışıyorduk. Tabiatla mücadele ederek akşam üzeri Sakalıkesik köyüne ulaştık.

FETHULLAH EFENDİ'NİN OĞLU

Bu köy, 50 - 60 evli bir köydü. Erzurum kalelerine güvenerek halkı hicret etmemişti; taburumuzun bölükleri evlere ve ahırlara yerleşmeye çalışıyordu; bütün tabur zâbitanı bir ahır köşesine sığındık. Taburumuzun ikinci bölüğünde Erzurumlu ihtiyat zâbit vekili (asteğmen) Fethullah Efendi isminde bir arkadaşımız vardı. Fethullah Efendi'nin evi, cephane deposuna yakınmış, cephanelik düşman eline geçmesin diye berhava edilince, Fethullah Efendi'nin evi de yıkılmış; karısı, iki çocuğu ile ortada kalmıştı. Kaldırım taşları üzerinde iki çocuğu ile oturan karısı; o, birliğiyle ayrılırken: «Fethullah, bizi bırakıp nereye gidiyorsun?» diye inliyordu. Ama Fethullah Efendi bu sese şöyle cevap vermişti: «Ben askerim, vazifem vatan müdafaasıdır, sizi Allah'a emanet ediyorum».

Sakalıkesik köyünde sığındığımız ahır köşesinde, Fethullah Efendi bir kenarda ağlıyordu. Biz onu teselliye çalışırken, taburun ağırlığını taşıyan mekârecilerin yanında Fethullah Efendi'nin 7 - 8 yaşlarında bulunan oğlu Kerim içeri girmez mi?

Mekâri çavuşu, Fethullah Efendi'ye: «Oğlunuzu getirdik» dedi. Baba - oğul birbirine sarıldılar. Daha sonra Fethullah Efendi, mekâri çavuşuna bu çocuğu niçin getirdiğini sordu. Çavuş, Erzurum'dan çıkınca çocuğu yolda bulup taşıyarak hayvana bindirdiklerini ve Erzurum'a Rus askeri girmiş olduğundan çocuğu Erzurum'a götürüp anasına teslim etmek mümkün olmadığından, beraberlerinde getirdiğini söyledi. Yaptığımız incelemeye göre, bizim tabur Erzurum'dan ayrıldıktan sonra, anasının yanında oturan küçük Kerim, babamı bulacağım diye, anasının yanından ayrılıp askerler arasında dolaşırken, taburun mekâri çavuşu, çocuğu tanıyıp, bir hayvana bindirerek almış, getirmiş...

Fethullah Efendi bu durum karşısında çok müteessir olup tekrar ağlamaya ve: «Çocuğum, anandan niçin ayrıldın, ben harp hâlinde seni nasıl taşıyabilirim?» diye feryad etmeye başladı. Biz, çocuğun tekrar Erzurum'a anasının yanına gönderilmesi mümkün olmadığı için tabur ağırlığında taşınmasını ve müsait bir zamanda Erzincan veya Sıvas'a gönderilip bir aile nezdine veya yatılı bir okula yerleştirilmesinin mümkün olacağını söyleyerek Fethullah Efendi'yi teselliye çalıştık.

Bu şekilde günlerce yürüdük. Bir akşam vakti, Tercan ovasına nâzır bir tepeye geldik, tepenin altında bir köy vardı. Her bölükten birer takıma ileri karakol tertibatı aldırarak taburun bu köye girmesine karar verildi. Bizim bölükten o günkü ileri karakol sırası benim takımda idi, yüzbaşı tertibat alınması gereken sahayı bana gösterdi ve gece yarısı beni değiştireceğini söyledi. Tabur köye indi; ben de çifte nöbetçileri yerlerine koyup takımın yarısıyle birlikte bir kayanın koltuğuna sığındım. Şiddetli bir fırtına hüküm sürüyordu, bir taraftan ben, bir taraftan da takım çavuşum Sungurlu ilçesinden pehlivan yapılı 1,85 boyunda cesur İbrahim Çavuş, çifte nöbetçileri kontrol ediyor ve yarım saatte bir nöbetçileri değiştiriyorduk.

Bu faaliyet esnasında vücudumda bir gevşeme hissettim, karın üzerine oturup biraz dinlenmek istedim. Uyumak lüzumunu duydum, gözlerim kapanıyor, vücudumdaki gevşeme gittikçe artıyordu. Bu sırada İbrahim Çavuş'u karşımda gördüm. «Ne oturuyorsun?» diye sordu. «Aman İbrahim Çavuş bana müthiş bir uyku galebe ediyor» dedim. Bunun üzerine İbrahim Çavuş beni kollarımdan tutup kaldırdı ve birkaç defa sarstı ve yüzüme iki tokat vurarak, beni sağa, sola koşturmaya başladı. «Bu tokatları hakaret sanmayınız, siz donuyorsunuz, hareket ettirmek ve donmaktan kurtarmak istiyorum,» dedi.

Daha sonra beni köye indirip bir ahıra götürerek hayvan gübresine gömdü, biraz sonra uyumuşum. Gözümü açtığım zaman bölüğümüzün başçavuşu Erzincanlı Mahmud Çavuş'u gördüm, bana «geçmiş olsun, donmaktan kurtuldun» dedi. İbrahim Çavuş'u sordum. Beni ahırda gübreye gömdükten sonra, takımın başına gittiğini söyledi. Hayatımı, bu kahraman İbrahim Çavuş'a borçluyum.

Sabah ışırken, taburumuz Tercan ovasında Fırat nehri (o zaman Karasu diyorlardı) üzerinde bulunan Kütür köprüsü istikametinde yürüyor, köprüden geçip karşı tarafta bir müdafaa hattı kurmak istiyorduk. Tercan ovasında birçok birlikler de bizim gibi yürüyüş hâlinde idi. Öğleye doğru Kütür köprüsüne geldik, ancak, geride kıt'a kalmadığı mülâhazasıyle köprünün tahrip edilmiş olduğunu gördük. Fırat tuğyan hâlinde akıyor ve manda gövdesi gibi buz kitlelerini sürülüyordu, biz geçit yeri aramakla meşgulken, Mamahatun kasabası istikametinden birçok Rus süvari kuvvetinin bize doğru ilerlemekte olduğunu gördük; süvari ile aramızda 4 - 5 kilometrelik bir mesafe vardı.

(Devamı var)

Kanunî'den Günümüze Kadar

Kıbrıs Meselesi

I

Yazan: Bahri Noyan

KANUNÎ Sultan Süleyman zamanında Akdeniz'de stratejik yönden önemli bulunan bazı adalar ve ülkeler fetholunmuş ve bu deniz tamamıyle Türkler'in hâkimiyeti altına girmişti. Fakat; Kıbrıs adası henüz Venedikliler'in elinde bulunuyor ve burada barınan korsan tekneleri, Mısır'a sefer yapan ticaret gemilerimize zararlar veriyordu.

Kanunî; coğrafî önemini pek iyi takdir ettiği Kıbrıs'ı zaptetmeyi tasarlamış, lâkin ölümü, bu isteğini yerine getirmesine engel olmuştu. Oğlu II. Selim, veliahdlığı zamanından beri adanın fethini düşünmüş ve hükümdarlığının ilk yıllarında Kıbrıs'a sefer açmak istemişse de, bu teşebbüs, Macaristan ve Arabistan meselelerinin hallinden sonraya bırakılmıştı.

1569 sonbaharında Venedik tersanesinin fecî şekilde yanması, hareket zamanının geldiğine işaret sayılmıştı. Kıbrıs'a sefer açılmadan evvel, Venedik cumhuriyetinden, adanın Osmanlı İmparatorluğu'na verilmesi istenmiş ve bunun reddi üzerine harp hazırlıklarına başlanmıştı.

Lala Mustafa Paşa komutasındaki 60.000 kişiden ziyade Türk ordusu, Donanma Komutanlığını Piyâle Paşa'nın ve filo komutanlıklarını Müezzinzâde Ali Paşa ile Murad Reis'in yapmakta oldukları 360 kadar savaş ve nakliye gemisiyle, 1570 yılı mart, nisan ve mayıs aylarında ayrı filolar hâlinde Istanbul sularını terketmişti. Bu filolar, Türk adalarında birleşmiş ve donanmamız 1 temmuz 1570'de Limasol limanına demirlemişti. Ertesi gün karaya asker çıkarılarak burası zaptedilmiş, daha sonra Larnaka'ya ağır toplar ve asker çıkarılmış, buradan Lefkoşa üzerine yürünmüştü. 9 eylül 1570'de Lefkoşa fetholundu. 18 eylül 1570'de Magosa kuşatılmış ve 1 ağustos 1571'de burası da teslim olarak Kıbrıs'ın fethi tamamlanmıştı.

Kıbrıs'ın Türkler'in eline geçmesiyle adada sükûn ve güvenlik sağlanmış, Müslüman olmayan halk; din, kültür ve ekonomik yönlerden tamamıyle serbest bırakılmıştı. Üç asır boyunca bu âdil idare devam etmiş ve zamanla adaya sızmış bulunan Yunanlı din adamları, Rum topluluklarını Türkler'e karşı kışkırtmaya başlamıştı. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devrinden XIX. asır sonlarına kadar devam eden bu durum, Yunanistan lehine fazlaca gelişmişti.

3 mart 1878'de Ruslar'la Ayastefanos andlaşması imzalanmış ve Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da büyük toprak parçalarını kaybetmişti. Bu andlaşmanın ağır hükümleri, imparatorluğu, Rusya'nın tehdit edici hâkimiyeti altında bırakmış ve Avrupa'da geniş etkiler yaratan bu durum, bilhassa İngiltere'yi kendi çıkarlarını korumak endişe ve çabalarına sürüklemişti. İngiliz hükümeti, Ruslar'a karşı yardım teklifinde bulunarak, 4 haziran 1878'de Istanbul'da imzalanan bir andlaşma ile Kıbrıs'ta üslenme fırsatını elde etmişti. Bu anlaşmaya göre; Kıbrıs, huku-

Kıbrıs'ın fethini düşünen Kanunî.

kan Türkiye'ye ait bulunuyor, adamın yönetimi geçici ve şartlı olarak İngiltere'ye bırakılıyordu. İlerde Türkler'le Ruslar arasında çıkabilecek bir harpte Türkiye'ye yardım etmek üzere İngiltere adada önemli miktarda ordu bulunduracak ve bu süre zarfında idarî sorumluluk kendisine ait olacaktı. 1 temmuz 1878'de imzalanan ek anlaşma gereğince de, ada varidâtının masraflar çıktıktan sonra kalan kısmı Türkiye'ye verilecekti. Rusya; Kars vesair sancakları Türkiye'ye geri verdiği takdirde, İngiltere de Kıbrıs'ı boşaltacaktı.

Kıbrıs İngiltere'nin yönetimi altına girdikten sonra, adadaki Rum topluluk derhal enosisi (1) kurmak çabasına kapıldı. Adada Yunan okullarının açılmasına ve Rumlar'a ders vermek, Yunan kültürünü aşılamak üzere Yunanistan'dan öğretmenler ve çok sayıda din adamlarının getirilcesine İngilizler'ce izin verildi. Esasen İngiltere'nin politikası bunu icap ettiriyordu. Az zamanda adada Türkler'e karşı bir Rum topluluğu yaratılmış oldu.

Birinci Dünya Harbi'nde, Almanya'nın yanında İngilizler'e karşı harbe girişimiz, Kıbrıs'la olan bağlantımızın kesilmesine yol açtı. O tarihten itibaren ada, İngiliz imparatorluğuna bağlanmış ve ödenmekte olan kira da verilmez olmuştu. İngilizler, harbin sonunda adayı derhal kendilerine verecekleri vaadiyle Yunanistan'ı Birinci Dünya Harbi'ne sokmak istemişlerse de, Yunanlılar buna yanaşmamışlardı. Ancak bir süre sonra, Batı Anadolu'da büyük toprak parçalarının kendilerine bırakılacağı teklifi üzerine Yunanlılar İngiltere blokunda harbe katılmıştı.

Birinci Dünya Harbi'yle beraber Kıbrıs'taki Türkler'e karşı baskı hareketleri de pek ziyade artmış ve adadan Türkiye'ye göçler başlamıştı. 1923 Lozan barış andlaşmasıyle Kıbrıs adası resmen İngiltere'ye verilmiş ve bundan sonra göçler daha çok artarak; adadaki nüfus dengesi aleyhimize olarak bozulmuştu.

1948 yılından itibaren Kıbrıslı Rumlar, adayı Yunanistan'a ilhak için tedhiş hareketlerine ve kanlı olaylara girişmişti. Kıbrıs Piskoposu Makarios ile, Grivas adındaki emekli bir Yunan albayı, yapılmakta olan çete savaşlarını yönetiyordu. Bu çete savaşları, Rum gerillaları tarafından sürdürülmekte olup, bunların en kuvvetli ve önemlisi Grivas'ın yönettiği EOKA teşkilâtı idi. Bu savaşlar yıllarca sürmüş ve İngiltere devleti bütün kudretine rağmen bunları bastırmaka acze düşmüştü.

1956 yılı başlarından beri İngiliz Genel Valisi Mareşal Harding ile Makarios arasında devam eden Kıbrıs görüşmeleri bir sonuç vermemiş ve tahrikât yaptıkları anlaşılan Başpapaz ile Ortodoks kilisesinin diğer üç papazı 9 mart 1956'da tutuklanarak Hind okyanusundaki Seychelles takım adalarına sürülmüştü. Makarios, Ma-

(1) Her ne kadar lûgat mânâsı ilhak etmek ise de, Rumlar'ın öteden beri kasdettiği hakikî mânâ Bizans İmparatorluğu'nun ihyasını ifade etmektedir.

hé adasındaki bir senelik sürgün hayatından sonra, İngiliz hükümetinin almış olduğu bir kararla, Kıbrıs'tan başka istedikleri memlekette yaşayabilecekleri şartıyla ve diğer üç papazla birlikte 28 mart 1957'de serbest bırakılarak 12 nisan 1957'de Atina'ya ve 1 mart 1959 tarihinde de Lefkoşa'ya döndü.

Adadaki kötü durumu önlemek üzere uzun yıllar çeşitli seviyelerde diplomatik çabalar harcanmıştı. 11 şubat 1959'da Zürih, 19 şubat 1959'da Londra andlaşmaları imzalanmış ve 16 ağustos 1960'da Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyet ilân edilmekle (2) yeni bir dönem başlamıştı. Bu suretle; Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve adadaki Türk ve Rum cemaatlerinin temsilcileri, karşılıklı olarak birtakım taahhütler ve sorumluluklar yükleniyordu. Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasına göre, cumhurbaşkanlığı Rumlar'a verilerek Makarios cumhurbaşkanı olmuş ve cumhurbaşkanı yardımcılığına da Dr. Fâzıl Küçük getirilmişti. Temsilciler meclisi, bakanlar kurulu, mülkî ve özel idarelerle, Kıbrıs ordusu, iki cemaatin adadaki nüfus sayısına orantılı bir şekilde düzenlenmiş bulunuyordu. Anlaşma hükümleri gereğince Kıbrıs'ta Türkiye 650, Yunanistan ise 950 kişilik birer askerî birlik bulunduracaktı.

Rumlar bu yeni düzeni Enosis'in başlangıcı olarak düşünüyor ve anayasanın Türk cemaatine tanıdığı küçük haklara karşı dahi saygılı olamıyordu.

1963 yılında, Makarios'un Kıbrıs anayasasında Türk cemaati aleyhine yapmak istediği değişiklikler iki taraf arasındaki gerginliği arttırmış ve 21 aralık 1963 cumartesi gecesi Lefkoşa'da bazı Türkler'in öldürülmesi ve bir kısmının da yaralanmasıyla yeni olaylar başlamıştı. Sabaha karşı 2,30 raddelerinde Lefkoşa'nın Türk ve Rum kesimlerinin birleştiği Tahtakale mahallesindeki evlerine otobüsle gitmekte olan dört kadın ve altı erkekten müteşekkil bir Türk grubu, kontrol bahanesiyle Rum polisinin tecavüzüne uğramıştı. Rum polislerinin Türk kadın ve erkeklerini zorla aramaya kalkışmaları üzerine Türkler buna karşı çıkmış ve polisler arasında bulunan sivil bir Rum'un tabanca çekerek Türkler'i tehdit etmesi, olayın büyümesine yol açmıştı. Türkler'in sivil Rum'un tabancasını elinden alması üzerine; Rum polisleri arasında bulunan bir şahıs, makineli tüfekle Türkler'e ateş açmış, üç Türk ölmüş ve yedisi de ağır şekilde yaralanmıştı. Çatışmada iki Rum polisi de yaralanmış ve Rum polisleri Türk Cemaat Meclisi binasına da ateş etmek cür'etinde bulunmuştu. Olay kısa bir süre sonra Türk mahallelerinde duyulmuş, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fâzıl Küçük'ün ve Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş'ın Türk halkına soğukkanlılık ve sükûn tavsiye etmeleriyle herhangi bir taşkınlığın önüne geçilmişti. Durum, Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından derhal eski bir EOKA'cı olan İçişleri Bakanı Yorgadis'e bildirilmiş ve gerekli tahkikatın yaptırılması istenmişti. Olaydan sonra Türk Cemaat Meclisi de bir bildiri yayınlayarak, Türk cemaatinin tahrike kapılmaması ve soğukkanlılığını koruması tavsiye olunmuştu. Aynı gecenin sabahında da okullarından ayrılan erkek lisesi öğrencileri üzerine, yoldan geçen Rum polisi tarafından ateş açılmış ve iki öğrenci hafif şekilde yaralanmıştı.

Dr. Fâzıl Küçük, Makarios'u ziyaret ederek olaylar hakkında görüşmüşse de bir anlaşmaya varamamıştı. Makarios, yayınladığı bir bildiri ile, 1960'ta Türkiye, İngiltere, Yunanistan arasında imzalanan ve Kıbrıs'ın bağımsızlığını garanti altına alan Kıbrıs andlaşmasının imzalandığı günden beri hükümsüz olduğunu iddia ediyor ve Türkiye'ye hiçbir müdahale hakkının verilmemiş olduğunu ileri sürüyordu.

Daha sonraki günlerde Kıbrıs'ta gergin bir hava esmeye başlamış ve olaylar büyük bir hızla birbirini kovalamıştı. Tedhiş hareketleri son derece sistemli bir tarzda yürütülüyor ve adadaki Türkler'in topyekûn imhası amacı güdülüyordu. Olayların başladığı tarihten itibaren üç, dört gün zarfında Lefkoşa'da on iki Türk öldürülmüş ve elli kişi de yaralanmış bulunuyordu. Bu arada Lefkoşa'da evlerini terkeden Türk memurları da elçiliğimize sığınmıştı.

Türk cemaatine karşı girişilen bu tedhiş hareketi, Türkiye'de geniş yankılara ve infiale sebep oldu. Bütün diplomatik yollar denenerek, Kıbrıs'ta ateşin kesilmesi, tedhiş hareketlerinin durdurulması hususundaki teşebbüslerden bir sonuç alınamamış ve Türk hükümeti, 19 şubat 1959'da Londra'da imzalanan «Üçlü Garanti Anlaşması»nın dördüncü maddesine dayanarak, «Kıbrıs'ta müesses düzeni yeniden kurmak», «Türkler'in katledilmesini önlemek» amacıyle, 25 aralık 1963 çarşam-

(2) Adada; taraflar arasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dair 15 ağustos 1960 tarihinde saat 24.00'de bir anlaşma imzalanmış ve gece yarısını bir dakika geçe cumhuriyet ilân edilmişti.

ba günü tek başına harekete geçme hakkını kullanmaya karar vermişti. Aynı gün bu karar uygulanarak, dört jet uçağından kurulu bir hava filomuz Lefkoşa üzerinde ihtar uçuşları yapmış, donanmamız Akdeniz'e açılmış ve Kıbrıs'taki alayımız da akşam üstü Lefkoşa'nın Türk kesimine girmişti. Bu durum üzerine; gece üç devlet, Kıbrıs'ta ateşin kesilmesi için bir anlaşmaya varmış ve bir İngiliz komutanının yönetimine verilen Türk, İngiliz ve Yunan birliklerinin müşterek hareketleri hususunda karar alınmıştı. Buna rağmen Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, üç ilgili devletin varmış olduğu kararın hiçbir şekilde kaale alınmayacağını bildirerek Güvenlik Konseyi'ne başvuruyordu.

Kıbrıs sularında bulunan Türk donanması, adaya bir çıkarma harekâtından geçici olarak vazgeçmiş ve Lefkoşa'daki Türk alayı da elçiliğimizi güvenlik altına almıştı. İskenderun ve civarında bulunan kara kuvvetlerimiz de hazır ol durumunda bekliyordu. İngilizler adaya üç piyade taburu, bir hava alayı ve bir zırhlı tugay sevketmişti.

Üçlü birleşik komutanlığın bütün çabalarına rağmen, Kıbrıs'ta Rumlar ateş kesmiyordu. EOKA'cılar tarafından yakılan köylerden haber alınamıyor ve baskına uğrayarak yaralanan Türkler'in yerlerinden alınmasına engel olunuyordu. Dr. Fâzıl Küçük'ün beyânına göre, bir hafta zarfında şehid sayısı dört yüze yakın bir rakama yükselmişti.

Rumlar, bir çıkarma ihtimaline karşı Türkler'i rehine olarak toplamaya devam ediyorlardı. Adanın Türk kesiminde yiyecek ve içecek azaldığından açlık başlamıştı.

Âciz durumdaki İngiliz komutanlığı Lefkoşa'nın içi için garanti verirken, birçok Türk köylerinden henüz haber alınamıyordu. Lefkoşa'nın dışındaki bölgelerde EOKA'cıların saldırıları devam ediyor ve birçok Türk köyleri yakılıp yıkılıyordu. Makarios; Kıbrıs anayasasının değiştirilmesinde ısrar ediyor, Rusya ve Mısır'ın yardım teklifleriyle ilgili sorularını ise cevapsız bırakıyordu.

1963 yılının son günlerinde üçlü müdahale sonucu, altı yüze yakın Türk rehinesinin geri verilmesine başlandı. Hükümetimizce, üçlü idarenin bir süre için devamı yararlı görülüyor, bu suretle olayların iç yüzünün daha iyi anlaşılacağı düşünülüyordu. Kıbrıs'ta başlayan kanlı olaylardan sonra Türkler fiilî taksim teşebbüsüne geçmişler ve ilk olarak postanelerini ayırmışlardı. Bu arada adanın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler, devamlı bir şekilde, Lefkoşa'nın Türk kesimine göç etmeye başlamıştı.

13 ocak 1964'te Türk, İngiliz ve Yunan dışişleri bakanları arasında Londra'da başlayan konferans, 15 ocak 1964 tarihinden itibaren adadaki iki cemaat liderinin de katılmasıyle, beşli toplantı hâlinde on dokuz gün devam ederek, Rumlar'ın anlaşmamakta kararlı olmaları yüzünden, 31 ocak 1964'te bir sonuca varamadan dağıldı. Bu suretle Kıbrıs'ta Türk ve Rum cemaatleri arasındaki gerginlik yeniden arttı. EOKA'lar, adanın birçok yerlerinde yeniden sindirme hareketlerine başlamış ve Lefkoşa'da iki camiye bomba koymuşlardı.

17 şubat 1964'te Kıbrıs meselesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne getirildi. Meseleye kesin bir çözüm şekli bulunamazken ve adaya gönderilecek güvenlik kuvvetlerinin kurulması ve yollanılması hususlarında görüşmeler uzarken, Kıbrıslı Rumlar'ın giriştikleri tedhiş hareketleri aralıksız olarak devam ediyordu. Limasol'da birçok Türk şehid edilmişti. 4 mart 1964'te Güvenlik Konseyi toplantısında, Londra Konferansında öngörülen Beşli Tasarı kabûl edilerek Kıbrıs'a Uluslararası kuvvet gönderilmesine karar verildi.

O sıralarda Kıbrıs'ta Rum saldırıları artan bir şiddetle devam etmekte idi. 12 mart 1964'te Rumlar'ın genel bir saldırıya geçmesi üzerine; güney sınırındaki birliklerimiz adaya yapılacak çıkarma için hazır duruma getirildi. Bunun üzerine; 13 mart 1964 gecesi acele olarak toplanan Güvenlik Konseyi, milletlerarası barış kuvvetinin kurulmakta olduğunu açıkladı. Bu kuvvete Kanada 1150, İsveç 700, İrlanda 500 asker veriyor ve Finlandiya da bir taburla katılıyordu.

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi 16 mart 1964 tarihinde gizli ve olağanüstü bir toplantı yapmış ve kabine, gerektiği zaman Kıbrıs'a müdahale etme yetkisi almıştı.

Barış gücünün görev almasıyle, adadaki kanlı olaylar sükûn bulur gibi olmuştu. Kısa bir süre sonra, bu kuvvetlere bağlanan ümitlerin boş olduğu anlaşılmış ve EOKA çeteleri tedhiş hareketlerine devam etmişti. Hükümetimizce; Makarios'un, adadaki Türk birliğinin karargâhına çekilmesine dair isteği reddedilmiş ve birliğimize karşı girişilecek bir tecavüzün Türkiye'ye sayılacağı bildirilmişti.

Uzun bir zaman geçmesine rağmen, Kıbrıs'taki Türk cemaatinin yok edilmesi amacıyla girişilen Rum saldırılarının önü alınamamıştı. Birleşmiş Milletler barış

1964 yılında Kıbrıs'ın bir kasabasında Birleşmiş Milletler askerleri.

kuvvetlerinin etkili bir askerî müdahalede bulunmaması, Rumlar'a cesaret veriyordu. Girne yoluna hâkim Türk mevzilerine karşı girişilen saldırılar, Kıbrıslı Türk mücahitlerini güç durumda bırakmış ve son savunma mevkilerini terk etmek zorunda kalmışlardı. Birleşmiş Milletler barış gücünün hoşgörürlük içindeki davranışları yüzünden durumları kritikleşen Türk mücahitleri, Lefkoşa'daki Türk kesimine giden yollarda siperler kazarak hazırladıkları yeni mevzilere çekilmişlerdi. Bu suretle EOKA'cıların yeni bir katliâmına karşı tedbir alınmış oluyordu.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden sonra Kıbrıs meselesi 13 mayıs 1964 tarihinde NATO Bakanlar Konseyi'ne getirildi. Konseyin ilkbahar oturumunun ikinci günündeki toplantısında, üyelerden Yunanistan'ın bütün engelleme çabalarına rağmen, konu etraflıca ele alınmıştı. Yunanistan NATO'nun arabulucu olmasını kabûl etmek zorunda kalmış ve NATO Genel Sekreteri Dirk Stikker arabuluculuğa getirilmişti. Ama bütün bu diplomatik çabalar da bir fayda vermedi ve Kıbrıs'ta huzur ve barış sağlanamadı. EOKA'cıların barbarca saldırıları devam ediyor, mâsum insanların kanları dökülüyor ve müdafaasız Türkler rehine olarak Rumlar tarafından kaçırılıyordu. Evvelce kaçırılmış olan bazı Türk rehinelerinin geri verilmesine rağmen, yüze yakın rehinenin âkıbeti hakkında Makarios'un «hiçbir bilgisi olmadığını» söylemesi, zihinlerdeki endişeyi arttırıyordu.

Ada Rumları'nın, Kıbrıs anayasası ve andlaşmalarıyle Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak, Kıbrıs Türkleri'ne karşı girişmiş olduları maksatlı ve insanlık dışı hareketler için Türk hükümeti, hukukî anlaşmalara ve barışçı yollara daima bağlı kalarak konuyu halletmeye çalışmıştı.

Uzun bir süreden beri adaya Yunanistan'dan asker, malzeme, mühimmat sevkedilmekte ve Türk köyleri Rumlar tarafından iktisadî abluka altında tutulmakta idi. Makarios ve Atina, meseleyi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na götürerek «self-determination» yoluyla Enosis'e ulaşmayı düşünüyordu.

Yunanistan, Türk tehdidini ileri sürerek Kıbrıs'ın ablukaya alınmasını istiyordu. Yunanlılar'ın kuzey Kıbrıs'ı denizden abluka etmek tehdidine karşı, Akdeniz'de bekleyen donanmamız, Karataş ile Mersin arasında 31 temmuz - 8 ağustos 1964 tarihleri arasında büyük bir tatbikat için hazırlanmaya başladı.

1964 temmuzunun son günlerinde Türk-Yunan siyasî münasebetleri pek gergin bir duruma girmişti. O günlerde Yunanistan Başbakanı Papandreu ile görüşmek üzere Atina'da bulunan Makarios, Selânik'te çıkmakta olan Makedonya Gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte; ada-da yirmi beş bin kişilik bir askerî kuvvet vücude getirildiğini, ilk defa olarak açıklıyor ve Kıbrıs meselesinin pek yakında Rumlar'ın arzuladıkları şekilde hallolunacağını da sözlerine ekliyordu.

O sırada Kıbrıs'ta pek gergin bir hava esmekte ve Lefkoşa'daki Türk mahallesi-

ne uçaklar tarafından atılan beyannâmelerde, Türkler'den, liderlerini dinlememeleri, mukavemete son vermeleri istenmekte idi.

Yine o günlerde Kıbrıs'taki soydaşlarımıza dağıtılmak üzere Gençlik şilebi ile Mersin'den gönderilen 950 tonluk çeşitli besin maddesiyle, tıbbî malzemeden ancak 380 tonu boşaltılabilmiş, arta kalan kısmı, Rum idarecilerinin gösterdiği zorluk yüzünden geriye getirilmişti.

30 temmuz 1964'te, Rum cemaat meclisi, adayı Enosis'e götürecek bir kanun teklifini kabûl etmişti. Ada halkının kendi mukadderatını tayin için referandum yapılması temin edilecek ve bu suretle Kıbrıs, Yunanistan'a ilhak olunacaktı.

Amerikalı diplomat Acheson'ın ileri sürdüğü Meis adasının Türkiye'ye verilmesi, Kıbrıs'ta Türk üssü kurulması ve Türkler'in kantonal bir sistemle idare edilmelerini öngören planı, Yunanistan tarafından reddedilerek, Kıbrıs ihtilâfı Birleşmiş Milletler'e götürülüyordu.

Türkler'e karşı girişilen iktisadî abluka bütün şiddetiyle devam etmekte idi. Evvelce Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin kendilerini Türkler'e karşı korumakla görevli olduğu zannını yaratmaya çalışan Rumlar, artık Barış Gücü'nün Kıbrıs'tan çıkarılmasını istemekte idi.

Rum çeteleri Türkler'e karşı baskı ve yıldırma hareketlerini hızlandırmışlardı. 5 ağustos 1964'te adanın kuzey batısında Rumlar'ın ateş açmasıyle şiddetli çarpışmalar başladı. 6 ağustosta da Rum saldırısıyle başlayan Lefkoşa'daki çarpışmada, iki taraf da top, bazuka kullanmış ve Türkler yeni mevzilere girmişlerdi.

Kıbrıs Rum idaresinin Türk cemaati aleyhine adanın her yerinde giriştiği tecrit ve her türlü ihtiyaçlarını teminden mahrum edecek derecede baskı hareketleri, Türkler'in yaşamasını imkânsız hâle getirmişti. Son birkaç gün içinde; hızlı gelişmeler sonucu, Türkler'in iktisadî abluka altına alınması, münakale yollarının kesilmesi, silâhlı tecavüzlerin artması, Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin görevine engel olunması, Kıbrıs anayasası ile andlaşmalara ve 4 mart tarihli Güvenlik Konseyi kararına aykırı davranılması ve Baf'da Türkler'in susuz bırakılması gibi vahim olaylar meydana gelmişti.

Kıbrıs'ın kuzey batısında 5 ağustosta başlayan şiddetli çarpışmalar, 7 ağustosta da devam ediyor ve Kıbrıslı Rumlar bu bölgedeki Türk mevzilerini ele geçirmek istiyordu. Lefkoşe'nin seksen kilometre batısındaki Türk köyü Erenköy (Kokina), çarpışmaların en şiddetle devam ettiği yerlerden biriydi. Burası, Türkler'in kontrolu altındaki sahillerin kilit noktasını teşkil ediyordu. 7 ağustosta Rumlar, bu kilit noktasını ele geçirerek Kıbrıslı Türkler'in, Türkiye'den askerî yardım gördüklerini iddia ettikleri bu sahilleri kontrol altına almak üzere günün erken saatlerinden itibaren çetin bir mücadeleye girişmişlerdi.

Aynı gün Lefkoşa'da yeşil hattın iki tarafındaki Türk ve Rumlar'a ait barikatlardan zaman zaman gelmekte olan silâh sesleri birden çoğalmış ve Lefkoşa'nın altmış beş kilometre uzağındaki bir bölgede şiddetli çarpışmalar başlamıştı.

Rumlar'ın Türkler'i imha amacıyla giriştiği taarruzların şiddetlenmesi üzerine 7 ağustos 1964 günü uçaklarımız Kıbrıs'a hücuma geçtiler; jetlerimiz, Baf ve Poli limanları üzerinde uçtu. Türk Hava Kuvvetlerine mensup dört Sabre jet uçağı adanın kuzey batısındaki sahil şehrine taarruz etmiş ve bir İtalyan şilebini yaralamışlardı. Türk uçaklarının taarruzu, Türkiye saatiyle on dokuzu birkaç dakika geçe başlamıştı. Türk jetleri müteaddit defalar çok alçaktan uçarak limanı makineli tüfek ateşine tuttular.

Türk uçaklarının Kıbrıs semalarında görünmesi adada bir müddetten beri devam eden çarpışmaların, Kıbrıs'ın kuzey batı kesiminde daha çok şiddetlenmesine sebep oldu. Uçaklarımız, Kıbrıs'ın batısında bulunan Baf şehri civarındaki Rum askerî kamplarının üzerinden de geçmiş fakat ateş açmamıştı.

Türk uçaklarının Kıbrıs'a taarruza geçmesi üzerine, Amerika Büyükelçisi Taylor Belcher ve Birleşmiş Milletler Barış Gücü Komutanı General Kodendera Subayya Thimayya, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fâzıl Küçük'ü ziyaret ederek taarruzun durdurulmasını istemişlerse de, Dr. Küçük, bunu kabûl etmemiş ve ancak adanın kuzey batı bölgesindeki Rum saldırılarının durdurulması hâlinde bunun düşünülebileceğini ileri sürmüştü. Amerikan elçisi ve general daha sonra Makarios'u ziyaretle uzun bir görüşme yapılmış, Mansure ve Erenköy bölgelerindeki Rum taarruzunun durdurulmasını, aksi halde Türk uçaklarının bombardımana devam edeceklerini bildirmişlerdi.

Türk Hava Kuvvetleri'nin Kıbrıs'a taarruza geçmeleri üzerine adadaki bütün Rum kuvvetleri harekete hazır duruma getirilmişti. Bunlar, yeni silâh altına alınmış otuz bin kadar millî muhafız kuvveti idi.

(Devamı var)

Hitler Paris'te

Yazan: Alain Decaux
Çeviren: Âli Canman

«Hitler'in Avrupa'ya hükmettiği günlerde Paris'e yaptığı ziyaret bir sabah vakti olmuştu ve üç saat sürmüştü. Fakat bu kısa misafirlik, Führer'in gençlik yıllarından beri içinde beslediği bir arzunun gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildi. Zira Adolf Hitler'in en büyük hayallerinden biri Paris'i ve Paris Operası'nı görmek'ti. Bu ziyaret sırasında Hitler'e refakat eden Arno Breker adındaki ünlü Alman heykeltraşı hâtıralarını yayınlamıştır. Paris gezisini bütün teferruatı ile anlatan bu hâtıralar, tarihe yeni bir ışık kaynağı olmaktadır».

22 HAZİRAN 1940 sabahı saat yediyi çeyrek geçiyordu. Heykeltraş Arno Breker'in evindeki telefon çaldı. Gestapo arıyordu. Ona «küçük bir seyahat» için hazırlanmasını söylediler. Breker oldukça endişeli bir hâlde, karısı ile vedâlaştı ve kararlaştırılan saatte kendisini almaya gelen iki SS'in peşinden çıktı gitti. Büyük bir süratle onu Staaken havaalanına getirdiler. Meydanda tek bir uçak vardı. Bu bir JU - 52 idi ve kalkmaya hazır vaziyetteydi. Yolculukları üç saat sürdü. Nihayet Breker'in görür görmez tanıdığı ormanlar, vâdiler başladı. Fransa'ya gelmişlerdi. Bir yere indiler. Burası Rocroi'nın kuzeyinde Bruly-le-Pêche idi. Bir arada onları henüz kurulmakta olan birtakım barakaların yanına getirdi. Todt'un barakalarıydı bunlar. Her tarafta askerler, subaylar vardı. Orada kendisini mimar arkadaşı Speer karşıladı. Hitler'in itimadını kazanmış bir mimar olan Speer elini ona uzatırken kahkaha ile gülüyordu ve ona mühim bir sır ifşa ediyor: «Şu anda Führer'in karargâhında bulunmaktasın!... Şaştın değil mi?»

Breker'e köydeki okulda yer ayırmışlardı. Kısa bir süre sonra da Hitler tarafından kabûl edildi. Karşısında sevimli, neşeli, rahatlamış bir Hitler bulmuştu. Führer derhal konuya girdi:

— Paris'i sizinle, Speer'le ve Giesler'le birlikte keşfetmek arzusundayım. Siz eski bir Parisli olarak şehrin mimarlık ve güzellik bakımından en önemli noktalarını belirten bir planı yapacaksınız. Bunu isteyişimin sebebi de vaktimin çok az oluşudur...

Hitler kendisi ile akşam yemeğinde saat 19.30'da buluşmak üzere ayrılmış, sofraya gelirken mutlaka bir üniforma giymesini istemişti. Halbuki onun üzerinde alelâde gri bir elbise vardı. Breker uzun bir asker kaputu ile bir üsteğmen kasketi uydurdu. Bu kıyafeti ile sofranın başında Führer'in karşısına çıktığı vakit, büyük bir kahkaha koptu. Çünkü oldukça

komik bir hâle girmişti. Yemek sırasında Hitler ona ertesi sabah saat 3 için randevu verdi. General Keitel de kurmay heyetinin diğer üyeleriyle birlikte şefe refakat etmek isteyince hep beraber gidilmesi kararlaştırıldı.

Ertesi günü, 23 haziran 1940 pazar sabahı saat 3'te henüz ortalık ağarmadan otomobillerle yola çıktılar. Yarım saat gittikten sonra bir çayırlığa geldiler. Orada Führer'in dört motorlu FW 200 Condor tipi uçağı beklemekte idi. Uçak, hemen hareket etti.

Bourget havaalanına indikleri vakit saat daha 5'e gelmemişti. Gün yeni doğuyordu.

Orada birkaç otomobil onları bekliyordu. Hitler birinci arabada şoförün yanına oturdu, Breker'le Speer ve Giesler'e arkasındaki kanapede yer göstermişti. Paris'in varoşlarında kimsecikler yoktu. Herkes bir tarafa kaçmıştı. Arada sırada karşılarına silâhlı devriyeler çıkıyordu. Arno Breker hâtıralarında o ânı anlatırken: «Paris ölü gibiydi,» demektedir. «Tek bir canlı varlık görülmüyordu. Hiçbir hayat emaresinin gözükmediği koca koca binalar yanımızdan birer hayalet şeklinde geçiyorlardı». Güneşin ilk ışıkları altında Opera'nın yaldızlı kubbesi gözlerine çarptı. Demek gezileri buradan başlayacaktı: Hitler böyle istemişti. Paris'te ilk görmek istediği yer Opera olmuştu. Paris'in ıssızlığı ve tenhalığı o dakikaya kadar Hitler'i dilsiz ve somurtkan hâle getirmişti. Zira o, Fransız milletinin ve Parisliler'in kendisini sevmelerini istiyordu. Bunu akşamki sofrada onlara anlatmıştı. Şimdi birdenbire Opera'yı görünce çözülüverdi. Arabadan aşağı atladı, keyiflendiği belli oluyordu. Muazzam binanın etrafını yürüyerek dolaşmak istemişti. Etrafındakiler onun, bina hakkında tam bir vukufla mimarî açıklamalarda bulunmasını hayret içinde dinliyorlardı. Garnier'nin bu eserini ne kadar da derin-

Hitler, ilk defa Paris'i ziyaret ederken.

den incelemişti. Binaya konulmuş taşlar hakkında bile bilgi sahibiydi. Özellikle yapının genel âhengini sağlamak için mimarlıkla heykeltraşlığın nasıl bir ustalıkla yanyana getirildiğini onlara anlatıyordu. Hele heykeltraş Carpeaux'nun Dans isimli heykel grubunun önünden bir süre ayrılmadı: «Dâhiyâne bir eser» deyip duruyordu.

«DEMOKRASİ, BUNA DERLER İŞTE!»

Führer'in şerefine Opera'nın büyük kapılarını açmışlardı. Fakat ortalıkta kimse görünmüyordu. Personel, başka taraftan çıkarılmıştı. Yalnız güvenlik hizmetlerine bağlı itfaiyeciler vardı. Buna rağmen bina bekçilerinden biri her nasılsa orada kalmıştı. Kudretli diktatörün önünde mavi üniforması içinde dalgın dalgın bakıyordu: «Sanki bizi görmemiş gibiydi!» Hitler, ağır adımlarla merdivenleri çıktı ve salona girdi. Aynı anda dudaklarından bir hayranlık cümlesi döküldü:

— Dünyanın en güzel tiyatrosu!

Sahneyi çalıştıran makineleri ve dans yerini de görmeyi arzu etmişti. Her tarafa emin ve aşina bir yürüyüşle gidiyordu. Maiyetindekilere o yol gösteriyordu, geveze bir rehber kesilmişti. Birdenbire Breker'e dönerek:

— Sorun bekçiye bakalım, dedi, cumhurbaşkanına mahsus kabûl salonu neredeymiş.

Bekçi şaşırmıştı. Böyle bir salon yoktu ki! Ama Hitler bu soruyu neden sormuştu? Bunun cevabını daha sonraları **Paris İşgalinin Gizli Tarafları** ismiyle bir kitap yazmış olan Fransız tarih yazarı Pierre Bourget şöyle vermiştir: Opera'nın planlarını III. Napoléon zamanında hazırlamış olan Garnier, ayrıca imparatora tahsis edilmiş bir de kabûl salonu yapmıştı. Fakat opera, imparatorluğun düşmesinden sonra açılabildiği için cumhuriyet devrinde bu yeri kütüphaneye çevirmişlerdi. Hitler ise binanın ilk planlarına göre konuşuyordu. Hatasını anlayınca güldü ve:

— Görüyor musunuz beyler, dedi. Demokrasi buna derler işte!

«BERLİN'DE DE BÖYLESİNİ YAPACAĞIZ...»

Gezinin ikinci güzergâhı Madeleine idi. Yolda Hitler arkadaşlarına burasını I. Napoléon'un zafer mâbedi olarak Vignon'un planları üzerine inşa ettirmiş olduğunu anlatıyordu. Fakat içeri girince, hayal kırıklığına uğramış gibi oldu. Binayı soğuk bulmuştu. Dışarıda eski hayranlığını tekrar takındı. Büyük merdivende biraz durarak Concorde Meydanı'na ve Millet Meclisi'ne doğru baktı. Sonra tekrar arabalara binildi, Royale Caddesi'nden aşağı inildi. Kafile Concorde Meydanı'na gelince Hitler yine heyecanını tutamadı. Otomobili Champs - Elysées'ye doğru yollandı. Çok ağır gitmelerini şoföre emretmişti. İstediği şey, «duygularıyle iyice başbaşa kalmaktı». Yol boyunca birkaç defa, beğendiği bazı yerlerin veya anıtların Alman şehirlerini güzelleştirmek projesiyle mukayeselerini yapmaktan kendini alamadı. Berlin için kuzey - güney yönünde bir eksen yapmaya karar verdi. Hâfızasında bazı notlar tutuyordu. O esnada beklenmedik birşey oldu. Araba durdu:

— Speer!

— Emredin Führer'im?

— Bu avenünün genişliğini ölçünüz!

Speer — ki bir süre sonra, silâhlanma bakanı olmuştur — adımlarını bir metre kadar açarak emri yerine getirdi. Tekrar arabaya bindi ve sonucu bildirdi. Hitler sert bir sesle:

— Berlin'de bundan beş, altı metre daha geniş bir zafer avenüsü yapacağız, dedi.

Kafile yeniden hareket etti. Bu sefer Arc de Triomphe'un önünde duruldu. Bu da bir hayranlık vesilesi olmuştu. Hitler âdetâ büyülenmiş gibiydi. Bununla beraber saatleri sayılıydı. Diğer taraftan başkentte kalmış olan bazı Fransız vatandaşları ile karşılaşmamaya özel bir dikkat gösteriyordu. Bundan dolayıdır ki, geziyi bu kadar erken bir saatte yapmaktaydı. Nihayet arabasına tekrar bindi.

Chaillot Sarayı'nın önündeki mermer terası yürüyerek geçti. Sanatkâr Sacha Guitry'nin rivayetine göre Hitler burada ilk defa bir Parisli ile karşılaştı. Almanya'nın mutlak hâkimini gören Fransız vatandaşı sözde hiç istifini bozmayarak:

— Şuna da bak hele! demiş, yine Guitry'nin anlattığına bakılırsa bu söz Hitler'in çok ağırına gitmiştir. Fakat böyle bir olayın sahiden geçip geçmediği doğrulanmamaktadır.

Hitler oradan Eiffel kulesine gelmiş, burasının «teknikle insan emeğinin harikulâde bir birleşimi olarak» gördüğünü söylemiştir. Kafile bundan sonra Invalides'e gelmiş, Fransa tarihine hizmet etmiş, büyüklerin mezar ve anıtlarının bulunduğu bu yere yaklaşırken Hitler, hiç de hoş olmayan bir sürprizle karşılaşmıştır. Evet, Vauban meydanında General Mangin'in hâtırasına dikilmiş bir anıt

vardı. Mangin, Hitler'in nazarında yalnız 1918'in galiplerinden değil, 1921'de Ruhr havzasını işgal etmiş olanlardan biriydi. Nitekim, bu karşılaşmadan kısa bir süre sonra Hitler tarafından verilen bir emirle General'in anıtı yerinden sökülmüş ve bir daha da oraya konulmamıştır.

NAPOLYON'UN MEZARINDA

Hitler, Invalides'e gelince, oradaki küçük kilisenin basamaklarından çıkarak içerde, bir zamanların ünlü fâtihinin mezarı başındaki mermer korkuluktan aşağıya eğilmiş ve bir süre hareketsiz kalmıştı. Yanındakiler onun bu tefekkür ânının derinliğini idrak ettiklerinden, oldukları yerde hiç kıpırdamadan Führer'i beklerlerken aynı heyecanı duymuş oluyorlardı. Etrafta tam bir sessizlik vardı. Hitler, Napolyon'un mezarı başında derin bir düşünceye dalmıştı. Modern tarihin en büyük fâtihinin karşısında Hitler neler hissetmişti, bilinmez. Fakat fotoğrafçısı Heinrich Hoffman'a o dakikaları anlatırken: «Hayatımın en büyük ve en güzel ânıydı» demekten kendini alamamıştır.

Bundan sonra uğranılan yerlerde Hitler tıpkı Madeleine'deki gibi kayıtsızlık içindeydi. Yalnız Montparnasse'ı da görmek istemişti. Burası Arno Breker'in yıllarca çalıştığı sanat muhiti idi.

Gezi böyle sürüp giderken, Paris de yavaş yavaş uyanmaya başlamıştı. Artık dörtyol ağızlarında polisler, vazifelerinin başına geçmişlerdi. Hepsi Hitler'i tanıdıklarından, şaşırmış bir hâlde idiler, ona selâm veriyorlardı. Hitler de mukabele ediyordu. Kafile hep o salyangoz yürüyüşü ile ilerlemekteydi.

Adliye Sarayında duruldu. Paris Belediyesinin ve daha birçok önemli yerlerin önünden geçildi.

HİTLER'İ GÖREN KAÇIYOR

Bu esnada kaldırımda bir gazete satıcısı bağırarak gazete satıyordu: «Le Matin! Le Matin isteyiniz!» Fakat Führer'in otomobiline birkaç adım kala arabanın içinde Hitler'i görünce büyük bir paniğe kapıldı, boğulur gibi oldu. Arno Breker onun hâlini şöyle anlatmaktadır: «Bakışları dehşetle dondu kaldı. Arka üstü yere düşmesinden korktum. Sonra gazetelerini yere fırlatarak kaçmaya başladı. Belliydi ki saklanacak bir yer arıyordu».

Biraz daha ötede hale gelmiş birkaç kadıncağız da, Hitler'i tanıyacaklar ve içlerinden biri:

— Bu o!... Bu o diye bağırınca çil yavrusu gibi hepsi bir yana dağılacaktır.

Rivoli caddesini takiben Louvre sarayına geldikleri vakit Hitler yine takdir duyguları içinde:

— Bu muazzam yapıyı mimarînin en dâhiyâne eserlerinden biri olarak tavsif edebilirim, dedi.

Tekrar Opera'ya gelinmişti, sonra Clichy meydanı, Pigalle ve Sacré Coeur. Hitler, tek bir cümle daha söyledi:

— Müthiş şey doğrusu!

FAKAT İŞGAL BAŞLIYOR...

Her şeye rağmen Hitler memnundur. Bakışları, ayaklarının dibinde uzanmış olan Paris'in üzerinde bir süre dolaşır. Heyecanlanmıştır. İşte Paris oradadır, gözlerinin altındadır ve mademki fethetmiştir, o halde bu şehir kendisine aittir. Fakat, güzel şehir de fâtihini fethetmiştir. Hitler mırıldanır gibi konuşmaktadır:

— Kadere teşekkür ediyorum. Zira beni daima teshir etmiş olan bu şehri bana gösterdi. Çarpışmaların başında birliklerime bu şehri kuşatmaları ve fakat ona zarar verecek her türlü hareketten kaçınmaları emrini vermiştim. Zira, Batı kültürünün önümüzde bütün haşmetiyle duran bu hârikasını mutlaka muhafaza etmemiz gerekiyordu.

Acaba bunlar sadece güzel sözler miydi? Muhakkak ki hayır. Bütün şahitler bu noktada ittifak etmektedirler. Hitler'in intıbaları çok duyguludur. Hattâ aynı gün öğle yemeğinde özel pilotu Hans Baur'e diyecektir ki:

— Benim nazarımda Paris, Fransa'nın en tesirli kartvizitidir; üstelik dünya çapında fevkalâde bir yerdir... Yalnız burada bu kadar az bir zaman kaldığıma üzülüyorum.

Saat 8.15 olmuştur. Ortalık artık ısınmıştır. Bulutsuz bir gökyüzünde güneş parıldamaktadır. Kafile Bourget havaalanına hareket eder. Klasik bir turistik gezi olmuştur. Şu farkla ki, Notre Dame görülmemiştir. Bunun sebebi de bilinmemektedir. Belki bu eksikliği telâfi etmek için uçak havalandığı vakit Hitler, pilotuna başkentin üzerinde bir tur atması emrini vermiştir. Alçaktan kayar gibi giden uçak, şehrin manzaralarını ve meydanlarıyle avenülerinin intizamını onlara daha iyi gösterir. Seine nehrinin kıvrımlarını seyretmeleri de mümkün olur.

Pilot gaza basmıştır. Uçak uzaklaşır. Hitler'in Paris'i bu son görüşüdür. Bir daha hiçbir vakit görecek değildir.

Aynı gün Adolf Hitler'in emri üzerine Keitel, Invalides'de Almanlar'a ait bütün

Hitler, Paris için planlar hazırlanmasını istemişti.

tarihî hâtıraların müsaderesi için hareke-te geçer. Hiç şüphe yok ki Hitler Paris'e hayrandır, fakat orayı ilk ve son defa ziyaret ettiği günden itibaren Paris'in yağması başlamıştır. Yine çok hazin bir gerçektir ki, dört yıl sonra Almanlar Paris'i boşaltırlarken Hitler askerlerine bu güzel şehri yerle bir etmek emrini vermiştir.

Hitler'in bu tarihî gezisinde ona refakat etmiş olanlardan biri de, yukarıda söylediğimiz gibi Speer idi. Albert Speer, III. Reich'ın en nüfuzlu kişilerindendi. Hitler'in büyük itimadını kazanmış bir mimardı ve Nazi hiyerarşisinde ikinci sırayı işgal ediyordu. Hattâ bazı tarihçilere göre Adolf Hitler'in bu en yakın dostu olmasaydı, İkinci Dünya Savaşı iki sene önce bitebilirdi.

REDDEDİLEN BAHŞİŞ

Albert Speer harp suçlusu olarak yirmi yıla mahkûm olmuş ve cezasını tamamladığından serbest bırakılmıştır. Speer'in mahkûmiyetini çektiği Spandau hapishanesinde gizlice kaleme aldığı hâtıralarında Hitler'in Paris'e yaptığı bu ilk ve son gezi özetle şöyle anlatılmaktadır:

«Ziyaret dört saat kadar sürdü. Tenha sokaklardan geçerek, üç siyah Mercedes içinde önce Opera'ya gelmiştik. Ortalık aydınlanmaya başladığı halde Garnier'nin bu meşhur binası, sanki bir gala gecesiymiş gibi, baştan başa ışıklandırılmıştı. Bizi oradaki görevlilerden biri karşıladı, bize rehberlik edecekti. Opera'nın heybetli merdiveni, fuayesi ve çilek renginde kadife kaplı koltukların sıralandığı salonu Hitler'in çok hoşuna gitmişti; bununla beraber salonda şeref localarının bulunmadığını farketti, zaten gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Kılavuzumuz büyük bir nezaketle bu locaların 1915'de kaldırılmış olduğunu söyledi. Hitler bu izahattan memnun kalmıştı. Ayrılırken yanındakilerden birine bu Fransız'a 50 marklık bir bahşiş vermelerini söyledi. Adam aynı saygılı, fakat soğuk bir ifade ile **«bu, benim vazifem»** diyerek reddetti. İşte o vakit Hitler, yaptığı gafın farkına vardı.

«Daha sonra büyük bir süratle Madeleine'e; oradan Champs Elysées'yi çıkarak Arc de Triomphe'a —Zafer Anıtı— ve Trocadéro'ya; Seine nehrini geçerek Eiffel kulesine ve Invalides'e geldik (halbuki aynı gezide bulunmuş olan Arno Breker'in yukarıda okuduğunuz hâtıralarında bu yerleri çok ağır bir ilerleyişle dolaştıkları yazılıdır). Gezi Montmartre'da ve Sacré Coeur'da nihayet buldu.

«O akşam Führer büyük bir neşe içindeydi. Bana:

— Speer, demişti, şu Paris ne muhteşem şehir, değil mi? Önceleri hep burasını yıkmayı düşünürdüm, ama şimdi öyle bir Berlin yapacağız ki, Paris gölgede kalacak».

Türk Tarihi Üzerine Hikâyeler: 5

Ahmed Cemâleddin Paşa'nın Macerası

Yazan: Claude Farrère
Çeviren: Orhan Yüksel

IV

Kanunî Sultan Süleyman, Kapdân-ı deryâsı Ahmed Cemâleddin Paşa'yı, Kral Carlos'a esir düşen Fransa Kralı François'yı kurtarmak üzere İspanya'ya göndermiştir. Ahmed Cemâleddin Paşa, Madrid'de çeşitli kılıklara girmiş, çeşitli kimselerle, bu arada esir kral François ile temas etmiştir. Nihayet etrafına topladığı adamlarla bir Noel gecesi onu kurtarmaya teşebbüs edecektir.

EVET, o yıl da Noel âyinleri, usûlüne göre başladı; herşey, olması lâzım geldiği gibi geçiyordu.

Gecenin saat onuna doğru, (yani alafranga saatle on) kral ve sözde imparator, salonda yemeğini yedi, yakını olan birkaç asîlzâde de onunla beraber sofraya oturdu.

Bir saat sonra sofradan kalktı, yemek salonundan çıkıp, giyinme odasına geçti. Orada üzerindeki mücevherleri çıkardı, elbisesini değiştirdi, siyah kadife elbisesini giyindi, kılıcını ve hançerini çıkardı (o devirde, kiliseye giderken, tevazu ifadesi olarak böyle yapılırdı) sonra, siyah bir manto aldı sırtına ve tüysüz fötrünü başına geçirip, kilisenin öbür ucundaki kilisesine doğru yürümeye başladı. Oraya varmak için çeşitli koridorlardan ve salonlardan geçmek gerekti. Kral, yola koyulunca, yemekte kendisiyle beraber olan asîlzâdeler de — ki hepsi on bir kişiydi — tıpkı onun gibi giyinmiş ve silâhsız olarak kendisini takib etmeye başladılar.

İspanya kralı, arkasında asîlzâdeleri olduğu halde, hızlı adımlarla, koridor ve salonları geçerek ilerlemeye başladı. Tablolar salonuna geldiği zaman tuhaf bir şey oldu.

Bu, tablolar salonu dediğimiz yer, aslında bir baştan bir başa tablolarla kaplıydı. Ama ne var ki, tablolar duvarlara asılı değildi. Hepsi de duvar diplerinde yere konmuştu ve ancak üst tarafları duvara dayanıyordu. Öyle ki tabloların ardına rahat rahat insan saklanabilirdi... Evet, ama ne yazık ki çok yavaş gidiyor, çok yavaş anlatıyorum, acele etmem gerek, acele!...

Evet, don Carlos, tablolar salonundan geçip giderken birden tablolardan biri dikkatini çekti. Bu, iki savaşçı kadının dövüşünü canlandıran bir tabloydu. Kadınlardan biri hasmını yenmişti ve işini bitirmek üzereydi. Kral, geçip giderken, birden, gözü, yenilen kadının gözlerine takıldı. Kadının iri iri açılmış gözleri öylesine canlı, öylesine parlaktı ki, sanki sahici göz gibiydi. Şüphesiz, don Carlos bu tabloyu daha önce görmüş ve çok beğenmişti, çünkü çok ünlü bir sanatkârın çok beğenilen bir eseriydi. Bununla beraber

Beşinci Carlos — hay Allah yani Charles-Quint, birdenbire hatırladım adını — evet Charles-Quint, bu defa, kadının gözlerini görünce olduğu yerde kalakaldı. Bu kadın gerçekten kendisine bakıyor gibiydi sanki... Canlı gibiydi... Doğrusu ressam, yenilmiş kadının gözlerini çok iyi yapmıştı. Ama yine de don Carlos bir süre gözlerini ayırmadan, mağlûb kadının gözlerine baktı, sonra omuzlarını kaldırarak yürümesine devam etti.

GECE İBÂDETİ

Yanındaki asîlzâdelere gelince, kral durunca onlar da durmuş, tabloya bakmışlardı. Ama ne olduğunu anlamadılar ve kral yürümeye devam edince onlar da peşisıra yürüdüler.

İşte asıl bundan sonra gerçek olaylar başladı.

Nazareliler, geceyarısı ibâdetini çok içten yaparlar, öyle değil mi çelebîlerim? Törenleri gerçekten muhteşem olur. Evet efendilerim ve çelebîlerim, lâf olsun diye söylemiyorum, ama bu, gerçekten böyledir. Törenlerde yapılan şeylerin sırası da çok karışıktır. Ancak usta rahipler yönetebilir bu törenleri. Yani haremle camiyi, mihrabla minberi karıştırmamak gerekir. Sonra bir rahip de olmaz, töreni idare etmek için üç rahip gerekir, bunların üçü birlikte dua ederler.

Ne diyordum... Kastilyalı Carlos, İspanya kralı ve sözde bütün Almanya'nın imparatoru — çünkü kendisi öyle iddia ediyordu — evet, imparator Charles-Quint, kilisesine girince önce diz çöküp dua etti, sonra başını kaldırıp etrafına bakındı... Bakındıktan sonra ağzı açık kaldı ve bir daha da kapanmadı.

Efendilerim, çelebilerim! Evet, bu iyi kalpli hükümdarın... şey yani kötü kalpli hükümdarın demek istedim... bu derece şaşırması için sebep yok değildi! Bir defa, kilisede görevli olan üç rahipten hiçbiri de ona âşina gelmiyordu... Diğer taraftan yardımcı rahipler de işinin ehli kimselere benzemiyorlardı.

Her neyse, merasim başladı... Başladı ama Allah merasim eyleye. Dualar acele acele okunuyor, törenin akışı sırasında karışıklıklar oluyor, hele yapılan hataların haddi hesabı bilinmiyordu. Dinden anlayan bir kral olan don Carlos fena halde kızdı. Ancak yerinde çok soğukkanlı olmasını bilir ve hiddetini başka şekilde ifade ederdi. Daha törenin on beşinci dakikasında, Carlos kararını vermişti: Bunlara öyle korkunç bir ceza verecekti ki, herkese ibret olsun, yıllarca ve yıllarca unutulmasın.

Nihayet saat dördü çaldı — alaturka dördü — ki, o saat alafranga saatle tam gece yarısıdır. Gece yarısı ise, bayramın en muhteşem anını teşkil eder. Çünkü, Kitab'ı okuyan dindar Hıristiyanlar, Peygamber İsâ'nın, Hicret'ten 683 yıl önce, tam o saatte doğduğunu bulmuşlardır. Sözüm ona üç rahip ellerinden geldiği kadar çalan saatin gereğini yapmaya çalıştılar; bu, daha öncekilerden de kötü oldu.

Nihayet kral, hırsla yerinden fırlayıp kalktı ve kendisini kiliseden dışarı attı. Adamları da hemen arkasından koştular. Bu giriş, kralî bir kortejden ziyade, bir kaçışa benziyordu. Ama işte o sırada, hiç akla gelmeyecek bir hâdise vuku buldu. Öyle bir hâdise ki, daha önce meçhul rahiplerin yaptığı acayip merasimleri bile bir anda gölgede bıraktı. Düşünün bir defa, birdenbire, tablodaki kadın... Hani bahsetmiştim ya, iki savaşçı kadın vardı... Biri yenilmişti, öbürü de onun hesabını tamamlamak üzereydi... Biraz önce de kral bu kadına dikkatle bakmıştı ya... Evet, dinleyin şimdi; bir sanatkârın fırçasıyle tuvale çizilmişti değil mi?... Ama kral tam önünden geçerken birdenbire canlandı... Sihir şüphesiz... canlandı, tablodan çıktı, krala doğru yürüdü... Kral, şaşkınlıktan ve belki de korkudan taştan bir imparator hâlini almıştı, beraberindeki on bir kişi de oldukları yerde mıhlanıp kalmıştı sanki.

CARLOS ESİR OLMUYOR

Efendilerim, çelebîlerim, bu iş aynen böyle oldu... Kim derse ki ben yalancıyım, kendisi yalan söylüyor demektir.

Kadın, birkaç adım kalana kadar krala yaklaştı, sonra ansızın kayboldu ve yerinde bir adam belirdi... Yine sihirdi şüphesiz... Hiç değilse o sırada Charles-Quint öyle sandı. Düşünün ki bu iş Kastilya'nın ortasında, Madrid'in göbeğinde, hükümdarın sarayında oluyordu. Bu, enine boyuna adam, bir Türk elbisesi giyinmişti. Geniş ve büyük kavuk vardı başında. İpekli kemerinde dört tane Arnavut tabancası parıldıyordu. Kılıç yerine muazzam bir yatağanı vardı bir yanında. Öbür yanında da mavi çelikten bir İran hançeri sarkıyordu.

Bu, tahmin edeceğiniz gibi Ahmed Cemâleddin Paşa'ydı. Paşa, hançerini çekti, sonra yerlere kadar eğilerek Kastilyalı don Carlos'u selâmladı:

— Sir, dedi, benim, Emîrü'l-mü'minîn olan efendim padişah adına üzülerek bildiririm ki, şu andan itibaren benim esi-

rimsiniz! Buna rıza göstermenizi ve benim muhafazam altında kalmaya razı olmanızı rica ediyorum. Ben ki, Türkiye'ye tâbi Çerkesistan'ın metbû hükümdarıyım. Türkiye'de tâbî hükümdarım, İslâm donanmalarının amirali, Fransız markisiyim.

İspanya kralı, Ahmed'e baktı, Ahmed onu süzdü. Charles - Quint'in yüzünde ne bir hiddet, ne korku ifadesi vardı. Esir hükümdar tıpkı muktedir hükümdara benziyordu. Bunun üzerine Ahmed devam etti:

— Sir, saygı değer majesteleri, lutfen beni takip etmek zahmetine katlanırlar mı? Kendilerini başka hiçbir yere değil, sadece bir hükümdarın ikamet ettiği yere götüreceğim.

Charles - Quint bu defa cevap verdi:

— Demek siz Türk padişahına tâbisiniz? Ve padişah beni burada esir tutacağını iddia ediyor ha? Burada, kendi sarayımda, kendi şehrimde, kendi krallığımın ortasında... Beni esir edemezsiniz. Ama öldürürsünüz belki, öyle değil mi?

— Bana kaatil mi diyorsunuz efendim? Türkiye'de padişah her istediğini yapar ama, bir mü'mini tahkir edemez, hattâ bir gayrı mü'mini de...

«BEN KENDİ SARAYIMDA ESİR MİYİM?»

Bu cevap üzerine Charles - Quint özür diledi:

— İspanya'da da böyledir. Bir Muhammedî centilmen, Hıristiyanlar'ın bir numaralı centilmeninin kendisine hakaret etmeyeceğine inanmalıdır. Ama anlamıyorum. Yani ben kendi sarayımda esir miyim? Buna gülmemek elimden gelmiyor. Kendi sarayımda Türk padişahının esiriyim ha? Dünyanın öbür ucundaki padişah beni esir etmek için sarıklı birini gönderiyor. O da beni kraliyet sarayımda esir ediyor.

İşte sözün burasında efendilerim ve çelebîlerim, Ahmed Paşa protokol kaidelerini hiçe sayarak kralın sözünü kesti:

— Beni affedin majeste, dedi, acaba bir yanlışlık yaptım da majestelerinin padişahın esiri olduğunu mu söyledim?

— Ne demek istiyorsunuz? O halde sizin esiriniz mi olacağım? Siz bir imparator değilsiniz, bir kral değilsiniz ki, beni esir etmeye cür'et edesiniz?

— Allah korusun!... Majesteleri ancak bir başka majestenin esiri olabilir.

O zaman Charles - Quint büyük bir şaşkınlıkla ağzını açtı ve tek söz söyleyemedi. Ahmed Paşa devam etti:

— İspanya kralı, Fransa kralının esiridir ve ben şu anda siz İspanyol majestelerini Fransa kralının kaldığı yere götürmek şerefini kazanacağım.

Charles - Quint, bir müddet ağzını kapatamadı, sonra konuştu:

— Peki, Türk efendi, benim sarayımla, Fransa kralının kaldığı yer arasında ne kadar asker, ne kadar silâhşor bulacağını biliyor musun?

Ahmed, hürmetkârlığından bir zerre kaybetmeden cevap verdi:

— Hiç, efendim.

Sonra, Charles - Quint'in hayret dolu bakışları karşısında, onun sormasına meydan vermeden devam etti:

— Evet, hiç. Majesteleri belki kendi silâhşorlarının ve askerlerinin sayısını bilirler. Ama Madrid'deki mahallelerin ve buralarda oturan pek sadakatsiz tab'alarının sayısını herhalde bilmiyorlar. İşte biraz önce kilisedeki o acayip âyini idare edenler bu sadakatsiz tab'alardan bir kısmıydı. Yine onlardan bir kısmı, benim yardımımla kraliyet sarayının muhafızlarının yerini alarak majestelerin askerlerini silâhtan tecrid ettiler. Ayrıca şunu da söyleyeyim ki, bu uydurma askerlerden hiçbiri, ihanet ettikleri krallarına hakaret edemiyecektir. Aksi halde onları kendim öldürürüm. Artık majesteleri, beni takip etmelerini tekrarlamaya cür'et etmeme izin verirler mi?

İmparator ve kral yumuşamıştı. Bir adım attı, sonra:

— Ya beraberimdeki adamlarım? Diye sordu.

Ahmed Paşa onlara bakmadı bile. Carlos'a yol göstermek üzere yürümeye başladı, sonra başını çevirerek, mühimsemez bir edâ ile:

— Onlar mı? Dedi. Köpekler, efendilerini takip eder.

İşte efendilerim, çelebîlerim, ben daima en doğruyu söylerim. Böylece Charles-Quint, Ahmed Paşa'nın ardından yürümeye başladı. Salonlardan, koridorlardan geçti. Sarayından dışarı çıktı (kapıda bir tek nöbetçi bile yoktu). Fransa kralının mahpesine doğru yürümeye başladı. Evet İspanyollar, bir kere daha İspanyol küçüklüğünü göstermiş, esir krala bir saray bile vermeyerek onu, alelâde bir kaatil gibi, hapse atmışlardı.

Evet, böylece Fransa kralının mahpesine doğru giderlerken en umulmadık şeylerden biri daha oldu; şafak da neredeyse sökecek, acele etmeliyim artık...

Sarayla, mahpes arasında biraz mesafe

Fransa Kralı
I. François

olduğunu söylemiştim değil mi? Demek ki bu mesafe pek öyle kısa da değildi. Çünkü bu yol boyunca çok önemli bir olay geçti. Ahmed o yolda biriyle karşılaştı. Şüphesiz ki onunla karşılaşacağına iblisle karşılaşmayı tercih ederdi.

Karşılaştığı adam don Pedro idi. Don Pedro, Türk kıyafetini görünce, önce gözlerine inanamadı, sonra kılıcını çekerek:

— Hey!... Sarıklı!... At silâhlarını yoksa seni öldürürüm! diye bağırdı.

Ahmed Paşa, çıplak kılıç karşısında hançerini çekmedi, kendi silâhlarını da atmadı. Ancak, sükûnetle:

— Senor, dedi, misafiriniz don Alonzo Lupa'yı tanımadınız mı? Sarıklı veya sarıksız, bir şey farketmez; hürmetle ellerinizi öptüğümü belirtmek isterim.

Sonra, daha markinin cevap vermesine kalmadan devam etti:

— Ayrıca, bana karşı bir yemininiz de var. Sizden ilk defa bir isteğim olacak. Bunu red mi edeceksiniz? İşte isteğim don Pedro: Zât-ı devletlerinden beni görmemesini ve benimle beraber bulunan on iki senyörü unutmasını istirham ederim. Ve bu yeri, bu saati, bu tesadüfü ve benim sırtımdaki bu elbiseyi de ebediyyen unutmasını dilerim.

Bu sözleri duyan Marki don Pedro tam anlamıyla yıldırımla vurulmuşa döndü: ölmekten beter oldu. Çünkü düşmedi yere: yıldırım çarpan insan düşmez yere, ayakta kalır, sonra bir anda toz hâline geçer. Ama don Pedro pek o kadar olmadı. Uzun bir süre düşündü, sonra hükümdarına bağlı olduğu halde, onu esir edilmiş gördüğü halde kılıcını kınına koydu ve çekilip gitti.

Bu, yeminini yerine getirmek içindi efendilerim, çelebîlerim; zaten yürekli insanlar da böyle yapar!

■

Kafile, nihayet varacağı yere, I. François'nın mahpesine vardı. Ahmed Paşa, bir saat önce haydutlardan ibaret olan yalancı askerlerinin her tarafı temizlemiş olmasından faydalanarak rahatça I. François'nın hücresine girdi. Carlos'tan daha dindar olan kral, henüz dua etmekle meşguldü. Ahmed Paşa:

— Kral hazretleri, dedi. Bana Madrid'den Paris'e gitme çaresini bulmamı emretmiştin. Sizi buradan kurtarmak için her türlü fidye kifayetsizdi. Çünkü padişahın hizmetleri bile sizin yanınızda değersiz kalırdı. Ama bir çâre düşündüm

ben. Bu çâre bir hükümdardır, bu hükümdar bir kraldır. Tâbîleri ona imparator der, sen ona kardeşim Charles dersin. İşte onu getirdim sana, al, senindir.

Bunun üzerine Ahmed, iki dizini yere koyarak I. François'nın elini öptü, sonra çıktı ve Charles - Quint, esirinin esiri olarak içeri girdi.

Efendilerim, çelebîlerim... Neredeyse ortalık ağarmak üzere, ben de hikâyemin son kısmına geldim. İşte size bu harikulâde hikâyenin sonu:

HİKÂYENİN SONU

Ahmed Paşa dört dakika önce imparatoru, kendi eliyle I. François'nın mahpesine sokmuş ve dışarı çıkmıştı. Ancak dışarıdaki muhafızlar salonuna — ki, orada haydut bozması kendi askerleri vardı — çıkınca Carlos'un asîlzâdelerini göremedi. Aksine onların yerine kendi adamları vardı. Asîlzâdeler kaşla göz arasında bu korkak adamları altedip bağlamışlardı. Karşıda ise, önce görmüş olduğu bir kişi. Bu anda, Ahmed şüphesiz ki onun yerine iblisi görmeyi tercih ederdi. Bu, don Pedro'ydu.

Don Pedro onu hafifçe selâmlayarak:

— Senor, dedi, ellerinizi öpmeme izin verir misiniz... Ve utanarak hatırlatmak isterim ki, geçen ay bana...

Ahmed Paşa selâmı aldı, sonra don Pedro'nun sözünü keserek:

— Söz verdiğimi mi hatırlatmak istiyorsunuz? Acaba sizi bu kadar kısa bir süre içinde burada görmekle hayretler içinde kaldığımı söylememe izin verir misiniz?

— Şunu bilin ki, bu saatte bulunmam kralımın yazılı emri iledir. İşte emir buradadır. Bu saatte burada bulunmam yazılıdır. Ve gördüğünüz gibi tamamen yalnız gelmiş bulunuyorum.

Don Pedro'nun uzattığı kâğıt, Ahmed'in ayaklarının dibine düştü.

Ahmed Paşa, onu diz kırarak selâmladı ve:

— Sandığımdan daha dürüst, daha mükemmel olan marki hazretlerinden özür dilerim...

— Şizin kadar değil... Fakat, ricamı dinlemediniz henüz... Lutfen dinler misiniz?

Ahmed Paşa ses çıkarmadan bekledi. Don Pedro devam etti:

— Senor, dedi, beni hükümdarın, daha doğrusu hükümdarların yanına götürmenizi istirham ediyorum.

Ve Ahmed, don Pedro'nun önüne düşüp, onu, hükümdarların bulunduğu yere götürdü. Böyle hâllerde, gerçekten yürekli insanlar böyle yaparlar işte!

■

Don Pedro, kılıcı elinde içeri girdiği zaman, kral don Carlos:

— Bu ne hâl senor marki? Dedi. Benim huzuruma silâhlı olarak çıkmaya nasıl cür'et ediyorsunuz? Evet!... Durun... Verin bakayım kılıcınızı!

Charles - Quint kılıcı alıp, don Pedro'nun iki omuzuna vurarak:

— Alın, dedi, bu Toison'dur.

Efendilerim ve çelebîlerim, Toison, Ertuğrul değerinde bir nişandı.

İspanya kralı, kolyesini çıkarmıştı.

Bir tane kolyesi vardı onun. Ama bu akşam fevkalâdeden olarak Fransa kralı da kolyesini taşıyordu. İspanya kralı ona dönerek:

— Kardeşim, dedi, mademki hâlis tab'alarınız bu akşam sizi bir rehin karşısında satın aldılar, hattâ o arkadaşının sizi bu arkadaşa karşı değiştirmesine bile meydan bırakmadılar (bir parmağıyla Ahmed'e dokunduktan sonra, kendi eline dokunuyordu) ve mâdemki dostluk ve barışma nişânesi olarak, benim sizin nişanlarınızı taşıdığım gibi siz de bizim nişanlarımızı taşıyorsunuz, o halde siz de kendi nişanınızı marki ve şövalye yaptığınız amiral paşaya verir misiniz?

Fransa kralı sevinçle:

— Seve, seve, diye bağırdı. Al, dostum ve iftihar et, çünkü Toison büyüktür. Asîl dostuna da benim tarafımdan, benim mantomu değil, imparator kralın mantosunu ver: Alsın...

Charles Quint de:

— Ve iftihar et, Saint - Michel de, Toison'dan küçük değildir, diye sözü bitirdi.

İşte gerçek hükümdarlar, gerçek hizmetkârlarını böyle mükâfatlandırırlar.

Ortalık ağarmaya başladı, ufuk kızardı. Efendilerim, çelebîlerim... Deveciler, hayvanların semerini vuruyor... Hikâye söylendi, herşey tamam oldu... Çerkes reisi, korsan, paşa, vali, İspanya büyüğü, Fransa markisi, İslâm amirali ve üç büyük hükümdarın, Fransa kralı François, İspanya kralı Carlos ve Kanunî Süleyman'ın dostu Ahmed Cemâleddin'in hikâyesi başından sonuna kadar söylendi! Allah'ın rahmeti üzerinize olsun efendilerim, çelebîlerim, benim de üzerime olsun... Allah kesenize bereket versin efendilerim, çelebîlerim... Bereket versin, bereket versin... İşte ezan da başlıyor... Allâhu ekber, Allâhu ekber...

(Bu hikâyenin sonu)

I. Dünya Savaşında Ruslar'a Esir Düşen Bir Subayın Türkistan Hâtıraları: 5

Uluğ Türkistan

Yazan: Süleyman Tevfik (Harput) Sergici

Uluğ Türkistan, tabiî servetleri bakımından, dünyanın en zengin bölgelerindendir. Tesbit edilmiş olan yeraltı servetlerinin haritasına göre, 126 maden damarı mevcuttur. Bu madenlerin en büyüğü ve en zengini, Yedisu vilâyetindeki altın madenidir. İlgililerin ifadelerine göre, burada altın nisbeti çokmuş. İkinci derecede alüminyum, gümüş, kurşun ve kömür madenleri vardır. Toprağın fevkalâde verimli olması ve iklim şartlarının müsait bulunması hasebiyle, senede 3 mahsul alınabilen yerler de çoktur.

Sırderyâ (Seyhun), Âmûderyâ (Ceyhun) ve Zerefşân, Çırçık nehirleri ile, bunların kolları sâyesinde, arazinin 59.246 kilometrekarelik kısmı sulanmaktadır. Bu rakam, Türkistan'ın umumî yüzölçümüne nazaran % 2,5 nisbetindedir.

Türkistan'da, geniş ölçüde pamuk istihsal olunur. Senelik rekolte 2 milyon balyadır. Bu pamuktan çıkan 720.000 ton pamuk tohumundan 57.600 ton rafine pamuk yağı elde edilir. Türkistan pamuğunun büyük kısmı, Fergana vilâyetinde yetiştirilir.

Fergana vilâyetinde külliyetli miktarda ipek çıkar. Bu ipekten, gayet zarif kumaşlar yaparlar. İstatistiklere göre, yılda 1,5 milyon kilo hâlis çekilmiş ipek elde edilir.

Türkistan'ın çok güzel ve meşhur halıları, Türk kızlarının sanat eserlerindendir. Bilhassa Türkmenler'de Teke halısı nâmıyla mâruf, nefis halılar yapılır. Bu halılarda kullanılan sabit boyalar, köklerden elde edilir.

Türkistan'ın üzüm, incir ve kavunları pek tatlı ve meşhurdur.

Türkistan'da bulgur, bilmezler ve yemezler. Gıdalarını, pirinçten alırlar. Türkistan'ın pirinç mahsulü, mühim bir miktara bâliğ olur. Dahilî ihtiyaçtan artanı, dış memleketlere ihraç olunur.

Türkistan'ın üzüm, incir, kavunları pek tatlı ve meşhurdur.

Köylüler, besledikleri hayvanların yünlerinden keçe, elbiselik kumaş, çuval, aba, şal yaparlar. Hayvan derilerinden kösele, meşin, ayakkabı, eyer takımı, saraç takımları imal ederler. Deve tüyünden seccadeler, halatlar, ipler, çadır edevâtı yaparlar.

Türkistan'da bilhassa çini imalâtı çok ileridir. Çinicilikte kullanılan toprak, Taşkent ile Hokant arasında, Karnan dağlarında mebzuldür.

Sahillerinde vahşî kaplanlar mevcut

olan Seyhun nehrinin, iki tarafında yabanî anber ağaçları vardır. Bunun çiçeklerini Kırgızlar pişirip yerler. Nehirlerden istifade ederek, pirinci kabuğundan ayıran çeltik fabrikaları (Abcevaz) kurmuşlardır.

Türkistan'da büyük ormanlar vardır. Ancak, odun için lüzumu kadar kestirilir. Fergana taraflarında arıcılık çok ileridir.

Kazan, Ufa, Orenburg taraflarından gelip Türkistan'a yerleşmiş olan Tatarlar'a, «Nogay» derler. Hepsi ticaretle iştigal ederler. Bunların kendilerine mahsus sosyeteleri vardır. Yemekleri, içmeleri, gezmeleri, çalışmaları Özbekler'inkine hiç benzemez. Tatarlar'ın yaşayış tarşı, yerli olmaktan ziyade, Avrupalılar'a benzer. Tatar kadınları, açık ve serbest gezerler. Kadınlı, erkekli toplantılar, eğlentiler yaparlar. Balolar, danslar tertip ederler. Kızlarla erkekler, muhtelit mekteplerde, birarada ders görürler. Evlenmemiş Tatar kızlarına «tutaş» derler. Tutaşlar, başlarına üç köşeli, siyah kadife üzerine gümüş tel veya sırma ile işlenmiş hotoz koyarlar. İlkbaharın güneşli günlerinde, genç delikanlılar genç kızlar, «piknik» dedikleri kır eğlencelerine giderler. Bu sâyede, birbirleriyle tanışma, konuşma fırsatını bulup, gençlere evlenme imkânları temin edilmiş olur.

Tatar erkekleri, başlarına siyah kumaştan mâmûl 10 santim yüksekliğinde bir başlık giyerler. Yaşlılarda din taassubu fazladır. Fakat gençlerde taassup görülmez. Tatarlar, türküye, «cır» derler.

TÜRKİSTAN'DA YAHUDİ CEMAATİ

Türkistan'da, miktarı az, fakat ticarî faaliyeti yüksek bir Yahudi kitlesi vardır. Fabrikasyon işleriyle, ithalât işlerini geniş ölçüde ellerinde tutarlar. Bilhassa Semerkand'da Yahudiler'in nüfusu % 7'ye bâliğ olur.

Semerkand'daki maarif müdürlüğüm zamanında, Musevîler'e ait bir hâtıramı anlatayım:

Yahudiler'in, kendileri tarafından idare edilen ve masrafları kendi aralarında iane ve teberrû suretiyle temin olunan 3 sınıflı bir ilkokulları vardı. Bu mektep, bizim teftişimize tâbi idi. Yahudi cemaatinin reisi «Hayim Şalayım» hamursuz bayramı münasebetiyle bir ziyafet tertib etmiş ve beni de, hahambaşı vasıtasıyla dâvet etmişti. Evime kadar gelen hahambaşını kırmadım. Arkadaşlardan iki kişi

Özbekler'in, davul, zurna, kernay çalgıları.

Taşkent'te bir pazar yeri.

ile beraber ziyafete gittik. Yahudiler, bize son derece ikram ve iltifatta bulundular. Söz arasında, konuşma mevzuunu maarife intikal ettirdiler. Yahudi çocuklarına mahsus orta mektep bulunmadığından ve mağdur olduklarından şikâyet ederek, Türk muallim mektebindeki boş dershanelerden birini kendilerine tahsis etmekliğimi rica ederek, öğretmen maaşını vesair masraflarını kendilerinin karşılayacaklarını ve bu sene için orta mektebin birinci sınıfını açarak, gelecek sene Yahudi cemaatinden para toplayıp, bir mektep binası yaptıracaklarını beyân ettiler. Cemaatlerini çok acınacak vaziyette gösterdiler. İkram ettikleri sert alkolün ve etrafta hizmet eden güzel Yahudi kızlarının tesiri altında kalarak söz vermiş oldum.

YAHUDİ ZEKÂSI

Ertesi günü, «— Vaad, borçtur» diyerek, karşıma dikildiler. Türk muallim mektebinin boş dershanelerinden birini, Yahudi cemaatinin emrine verdim. Talebe ve öğretmen tedarik ettiler, tedrisata başladılar. Aradan iki ay geçmişti. Mektep müdürü ve öğretmenleri toplu olarak, hahambaşının riyasetinde, maarif müdürlüğüne geldiler. Kendilerine, boş bir dershane daha verirsek, birinci sınıf talebeleri arasından kabiliyet gösterenlerle, Yahudiler arasında bu derece tahsilli olanları biraraya getirip, ortamektebin ikinci sınıfını açacaklarını beyân ve dileklerinin yerine getirilmesini rica ettiler.

Tekliflerini kabûl edip, bir dershane daha verdim. Altı aylık devre sona erdi. Yeni ders devresine başladığımız zaman, ikinci sınıfı bitirip, üçüncü sınıfa geçen talebelerin devamı için bir dershane daha vermek mecburiyetinde kaldım. Fakat, bu sefer de, yeni bir müracaatları çıktı: Yahudi cemaati fazla olmadığından, öğretmenlerin maaşlarını ve mektebin sair masraflarını ödemekte zorluk çekildiğini ve Türkler gibi, Yahudiler'in de vergi verdiklerini, bu sebeple muallimlerin maarif kadrosuna alınarak, maaşlarının hükümetçe ödenmesini istediler. Haklı olan bu talebin de yerine getirilmesi lâzımdı. Onu da yaptık. İkinci sene sonunda, mektep binasını ortadan ikiye bölmek ve yarısını Yahudiler'e vermek zorunda kaldık.

Yahudiler böylece ince bir siyasetle, kademe kademe ilerlemek suretiyle, mektebin yarısına, hulûl-i muslihâne ile yerleştiler. **SON**

TARİHE AKAN BİR AY

Haziran 1971

1 HAZİRAN

İsrail Başkonsolosunu öldürmekten sanık olarak aranırken görülen ve yakalanmak üzere iken, 14 yaşındaki Sibel Erkan'ı 51,5 saat rehin tutan şakîlerden Hüseyin Cevahir öldürüldü. Mahir Çayan ise yaralı olarak ele geçti.

2 HAZİRAN

İki şehir eşkiyâsının elinden kurtulan 14 yaşındaki Sibel Erkan, 2. Zırhlı Tugayını ziyaret etti ve komutanlara teşekkür etti.

3 HAZİRAN

Başbakan Nihat Erim, bir Fransız gazetesine demeç verdi ve «Memleketi ordunun yönettiği doğru değildir» dedi.

4 HAZİRAN

Emekli Korgeneral Şefik Erensü, ODTÜ rektörlüğüne getirildi.

● Aktör Cahit Irgat, Şişli'deki evinde vefat etti.

7 HAZİRAN

Finlandiya Cumhurbaşkanı Urho Kekkonen 13.30'da özel bir uçakla Ankara'ya geldi ve havalanında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından karşılandı.

8 HAZİRAN

Başbakan Nihat Erim, TRT'ye özel bir demeç vererek «12 Mart öncesine dönüş bitti. Bu Türkiye başka bir Türkiye olacak, ileriye doğru, demokratik, hür, güzel yaşayacak» dedi.

10 HAZİRAN

AP Afyon milletvekili Hasan Dinçer başkanlığında kurulan teknik komisyon, hükümetin hazırladığı Anayasa değişikliği taslağına bazı yeni görüşler getirdi.

11 HAZİRAN

Adalet Bakanı İsmail Arar, bir demeç vererek «T. C.K.'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı maddelere fıkralar eklenmesi hakkındaki kanun tasarısı, adlî ve hukukî reformların bir kısmıdır» dedi.

15 HAZİRAN

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan karar-nâme ile 19 vali merkeze alındı, birçok vali de başka vilâyetlere atandı. Ankara valiliğine Şerif Tüten getirildi.

16 HAZİRAN

CHP Parti Meclisi toplanarak Anayasa değişikliği üzerindeki görüşünü tesbit için çalışmalara başladı.

17 HAZİRAN

İETT'nin otobüs ve troleybüslere yaptığı zam çok bulunduğu gerekçesiyle bakanlık tarafından reddedildikten sonra bu defa yapılan % 25 - 33 oranındaki zam kabûl edildi.

18 HAZİRAN

Tekel maddelerine ortalama olarak % 15 oranında zam yapıldı. Sağlanan gelirin 250 milyonu deprem bölgesine harcanacak.

19 HAZİRAN

Istanbul belediyesi, bir karar alarak ete narh koydu: 17 lira. Bundan sonra Istanbul'da 17 liradan fazlaya et satılmıyacak.

22 HAZİRAN

Cumhuriyet Senatosu Adalet ve Anayasa Komisyonu 9 saat süren görüşmeler sonunda tabiî senatör Ekrem Acuner'in yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verdi.

25 HAZİRAN

Başbakan Nihat Erim, «Türkiye birtakım dükalıklara ayrılmıştı. 12 mart muhtırası ile bu dükalıklar son bulmuştur» dedi.

26 HAZİRAN

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Merkez Temsilciler Meclisi'nde konuşarak «Ordu kısa zamanda görevine dönmeli» dedi.

28 HAZİRAN

Kara Kuvvetleri'nin kuruluşunun 608. yıldönümü törenlerle kutlandı.

30 HAZİRAN

Uzayda 25 gün kalan 3 Rus kozmonotu, ölü olarak dünyaya döndü.

ÇAĞLAR BOYUNCA
BÜYÜK ADAMLAR
VICTOR HUGO

ÇAĞLAR BOYUNCA
BÜYÜK ADAMLAR
K. KOLOMB

HER DEVRİN BÜYÜK ADAMLARI

ÜÇÜNCÜ ve DÖRDÜNCÜ KİTAP ÇIKTI :

VICTOR HUGO ve KRISTOF KOLOMB

Baştanbaşa renkli resimler
ve zengin dökümanlarla

BİR BASKI HARİKASI

DOĞAN KARDEŞ YAYINLARI

100 Yıl Önceki

Ülkeler ve İnsanlar

KANADA

Kanada, bugün 9.959.000 km.² yüzölçümü olan, 21.000.000 nüfuslu bağımsız bir ülkedir. İngiliz Milletler Topluluğu'na dahildir. Bundan yüz yıl önce bir İngiliz dominyonuydu.

Québec'te pazar yeri. Québec bugün 450.000 nüfuslu bir şehirdir.

Yukarıda Québec'in genel manzarası. Aşağıda, Kanada ormanlarında Ren geyiği avı.

Yüz yıl önceki Montréal rıhtımından bir görünüş. Montréal bugün, Kanada'nın en büyük şehridir. Nüfusu 2.500.000'in üstündedir (yukarıda). Aşağıda, bir pazar yerinde alış - veriş edenler görülüyor.

Yukarıda, Montréal'in genel görünüşü; aşağıda, yüz yıl önceki Kanada'da bir oduncu kulübesinin içi.

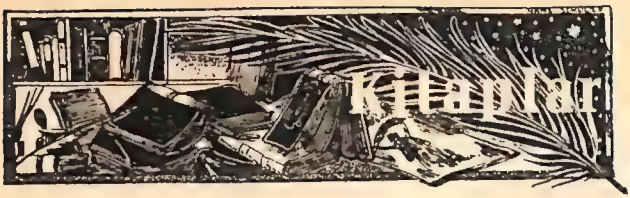

Osmanlı Türkiyesi'nde Günlük Hayat

Bugünlerde Londra'da yayınlanmış olan bir kitap, Türkiye hakkında İngilizce yazılmış kitaplardan farklı ve ayrı bir hususiyet taşıyan bir tetkik eseridir. 1281 yılından başlayarak altıyüz yılı aşan Osmanlı İmparatorluğu devrini, yalnız tarihî olayların geçidi hâlinde değil, halkın sosyal yapısı ile de gözönüne getiren Bayan Raphaela Lewis, eserine en uygun isim olarak «Osmanlı Türkiyesi'nde Günlük Hayat» (1) adını vermiştir. Romanlaştırılmadan yazılmış, fakat ihtiva ettiği bilgilerin takdimi bakımından roman gibi zevkle, merakla okunabilmektedir.

Yazarın bu eseri hazırlarken pek az göz atılmış veya yabancı muharrirlerce hiç el sürülmemiş kaynaklara baş vurduğu ve kendisinin de sevdiğine hiç şüphe olmayan konu üzerinde uzun zaman çalıştığı besbelli. Ancak ne elde etmişse, onları okuyucu için daha cazip kılmak üzere önemli detaylar, çeşitli kaynaklardan temin ettiği resimler, minyatürlerle beslemekten geri kalmamıştır.

«Osmanlı Türkiyesi'nde Günlük Hayat», devrin tarihi, idare sistemi, din ve hurâfeler, şehir hayatı, aile hayatı, ayların taşıdığı özellikler içinde günlük yaşayış, çeşitli meslekler, Anadolu'da hayat, vilâyetler gibi esas bölümlere ayrılmıştır. Kitabın sonunda, doğru telâffuzlarıyle yazılmış Türkçe deyimlerin İngilizce karşılıklarını veren bir sözlük bulunmaktadır. Böylece yalnız Türkiye değil, Türkçe hakkında da okuyucuya bir fikir verilmiş olmaktadır.

Umumiyetle Türkiye hakkında İngilizler'in azçok bilgi edinmesi III. Murad'ın Kraliçe Elizabeth ile mektuplaşmasına tesadüf eden 1579 yılında başlamıştır. «Azamet ve şânı ile nâm alan, İsâ'ya tapanların mukaddes melikesi ve asîl hükümdarı, Nasrânî milletinin dâvalarını faslet-mekte hâkim, bereket bulutu, fazilet ve asâlet kaynağı, İngiltere ülkesinin sonsuz saadet ve şânına vâris Elizabeth...» diyen III. Murad'a Kraliçe Elizabeth: «Ey çok haşmetli ve yenilmez Hükümdar. Şevketmeâbınızın mektubunu aldık...» şeklinde saygı ve samimiyetle mukabelede bulunuyor ve bu vesile ile William Harbone isimli birine (ki sonradan Elizabeth'in Bâbıâlî nezdinde ilk elçisi olmuştur) padişah ülkesinde ticaret yapma hakkı veriliyordu.

Bu tarihten otuz yıl kadar önce Kanunî Sultan Süleyman, İran şahına savaş açmak üzere Halep'ten geçerken Anthony Jenkinson isimli bir İngiliz, padişahın kendisini ve haşmetli ordusunu görüp heyecanlanarak bir takım notlar yazmış ve bırakmıştı. Bu bakımdan Türkler'den İngilizler'e ilk bahsedenin o olduğu söylenebilir. Arada ufak tefek bazı diğer not-

---

(1) «Everyday Life in Ottoman Turkey» Raphaela Lewis.
B. T. Batsford Ltd. London
G. D. Putnam's Sons, New York.

lar da vardır.

Ancak gerek bu tesadüfî kayıtlar, gerek Osmanlı ülkesinde ticaret yapan kişilerin raporları İngiliz çevrelerine intikal ettikçe Türkiye üzerinde merakın artmakta olduğunu kabûl etsek de bunların bir tetkik eseri sayılamıyacağı tabiîdir.

Daha sonra diplomat, yazar, papaz, seyyah veya sanat adamı sıfatı ile Türkiye'de bulunmuş olan daha mühim kişilerin hâtıraları, eserleri, mektupları gelir ki, bunların hemen hepsi üzerinde esaslı incelemeler yapmış bir müellifin (Harold Brown) şu dikkate değer mütalâasını kaydetmeden geçemiyeceğiz:

«Gerek Türkiye hakkında yazılan tarihlerimizin, gerek seyyahlarımızın anlattıklarının Türkçe bilmeyen yazarların elinden çıkması acınacak bir hâldir. Öyle olmasaydı, bu bilgince eserler birçok basit yanlışları düzeltebilirdi... Türkler'in geniş ve parlak bir edebiyatı olduğunun da farkına varmamışlardı. Gene ne acınacak hâldir ki, hiçbir İngiliz, —hiçbir Avrupalı —Evliyâ Çelebî, yahut Naîmâ, hattâ Kâtip Çelebî (yani Hacı Halife) ile tanışmamış, tanıştığını tesbit edip bize bırakmamıştır».

Bu noktada sözü tekrar Bayan Lewis'e getirerek diyeceğiz ki, Türk kültür ve edebiyatının söz konusu örneklerinden birini olsun vermek şansı, yine kendi ailesine nasip olmuştur. Kâtip Çelebî'nin «Mîzânül-Hak»(2) isimli eserini Bayan Raphaela Lewis'in Oxford Üniversitesi Doğu Enstitüsü profesörlerinden olan eşi G. L. Lewis İngilizce'ye çevirmiş bulunuyor.

Karı - koca, her ikisi de Türkiye'ye ve Türk kültürüne olan ilgilerini memleketimizde geçirdikleri günler içinde yazdıkları eserleri kontrol etmek suretiyle değerlendirmeyi bilmişlerdir. Raphaela Lewis Türkiye'de bulunduğu sürece tetkiklerine zemin olan çevrelerde pek çok kimseler tanımış, onların bilgilerinden faydalanmış ve imkânlarını kullanmıştır. Nitekim kitabının başında, Londra basın müşavirimiz Nejat Sönmez, Niyazi Babur, Ziya Tuğal'ın temin ettiği kolaylıklara teşekkür ediyor. Aynı şekilde, Şevket Rado'nun Hayat mecmuası arşivlerini kendisine açmış olmasına minnetlerini ifade ediyor.

Bayan Lewis ayrıca İngiltere'de çeşitli üniversitelerin Türkiye ile ilgili kaynaklarından istifade etmiştir. Kendisini Lady Montagu, Miss Pardoe, Lady Kelly gibi Türkiye üzerine yazılar yazmış ve bu yazıları kitap hâline gelmiş İngiliz kadınlarının sonuncusu değilse de, meydana getirdiği eserin değişik ve çok zengin muhtevası bakımından en yenisi olarak takdire lâyık görüyoruz.

H.M.E.

---

(2) «Katib Chelebi - The Balance of Truth» G. L. Levis.
George Allan And Unwin, London
The Macmillan Company, New York .

Türklüğün Mukadderâtı

Ord. Prof. Dr. Zeki Velidî TOGAN, **Türklüğün Mukadderatı Üzerine,** Istanbul, 1970, Tan Matbaası, 15 TL., 240 sayfa. İsteme adresi: P.K. 1, Anafartalar - Ankara.

1970 yılında Istanbul'da 80 yaşında ölen Zeki Velidî Togan, Türklüğün yetiştirdiği en büyük tarihçilerden biridir. Türkiye tarihi dışında kalan umumî Türk tarihinin her türlü mevzu ve meselesi üzerindeki büyük, kesin ve derin vukufu, bu kadar büyük bir sahayı tam salâhiyetle ihâta edebilmesi, kendisine milletlerarası şöhret kazandırmıştır. Bol, çok değerli ve çeşitli dillerde eserleri olan Togan, modern tarihçiliğin Türklük hesabına Fuad Köprülü ile beraber bir zaferi olmuştur.

Büyük bilgin, siyasetten tarihe intikal eden bir şahsiyet olduğu için, zaten büyük bir terkip tarihçisi sıfatıyle, fikir cephesi de kudretli olan bir profesördü. Elimizdeki eserde de, Togan'ın çeşitli fikrî ve siyasî makaleleri toplanmıştır.

Eser üç kısma ayrılmış: Rus emperyalizmi ve onun yeni silâhı olan komünizm üzerinde 5 makale, Türklüğün mukadderâtına dair 10 makale ve cihan siyasetine dair 5 makale. Makaleler, çeşitli yıllarda çeşitli gazete ve dergilerden derlenmiştir. Togan çapında büyük bir âlimin fikirlerini ortaya koyması bakımından mühim bir eser.

Y. Ö.

KARİKATÜR

60 Yıl Önceki Espriler

— Aaa, yerinden çıktın mı?
— Aman sorma... Hanım beni kocasından kıskanıyor hiç peşimi bırakmıyordu... Ben de kızdım.

Genç fare: «Herhalde yeni icat bir fare kapanı olacak.»

Beyoğlu caddesinde çamurlara batmadan geçmek için yegâne çare.

Istanbul'daki Avrupalı muhabirler arasında:

— Yeni bir şey var mı?

— Bir arkadaşım söyledi, o da bir dostundan duymuş, Makedonya'da bir Hıristiyan'ı öldürmüşler.

— Bu korkunç haberi gazetenize yazdınız mı?

— Elbette, bazı Hıristiyanlar'ın, Makedonya'da hunharca katledildiğini telgrafla bildirdim.

— Kabinede iki bakanlık boşmuş.

— Acele edelim öyleyse.

Çin - Rus anlaşmazlığı:

Çinli astronom: «Büyük Ayı'nın fezadaki hareketlerini takip ediyorum.»

Mehmet Ediz (Hasting - İngiltere)

Liman von Sanders hakkında verdiğiniz bilgiye teşekkür ederiz. İlk fırsatta kullanacağız.

M. Rasih Savaş (Istanbul)

Hacı Murad hakkında yayınladığınız makalede eksiklikler vardı. Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği fahrî başkanı olarak, bu mücâhid üzerinde tamamlayıcı bilgi vermeyi vazife saydım.

Teşekkür ederiz. Verdiğiniz bilgilerden faydalanacağız.

Ali Fuad Baş (Edebiyat Fak. - Erzurum)

İslâm medeniyeti ve Avrupa medeniyetine olan büyük tesirleri, cebir, trigonometri gibi ilimlerin Müslümanlar'ca bulunduğu gibi şeyler niye gençliğimize öğretilmiyor?

Okullarımızda tarih tedrisâtı saçma ve genci Türk yetiştirmek gayesinden uzak olduğu için, sayılamıyacak derecede çok aksaklıklarla mâlûldür. Bunlardan birisine siz temas etmişsiniz.

Oğuz Ünal (Hukuk Fak. - Ankara)

Mayıs 1971 tarihli sayınızda bu sütunlarda İslâm medeniyeti hakkında verdiğiniz cevabı yetersiz buldum.

Maalesef bu sütunlarda ekseriya yeterli cevaplar vermek mümkün olamıyor. Fakat İslâm medeniyeti hakkında küçültücü bir ifade kullanmamış, sadece tarafsız olmaya çalışmıştık. XVI., hattâ XVII. asra kadar Avrupa'nın Ortaçağ Müslüman medeniyetinin seviyesine erişemediği ve bu seviyeye erişmek için de Müslüman medeniyetinden sonsuz iktibaslar yaptığı, tarihî bir vâkıadır. Ancak son yıllarda ideolojik mahiyette bazı kitaplar yayınlanmıştır ki, burada herşeyin İslâm, hattâ Araplar'ca keşif ve icad edildiği iddia edilmekte ve yanlış ve değersiz Avrupa mehazları verilerek okuyucu kandırılmak istenmektedir. Biz tabiî böyle maksatlı bir akımın fikirlerini okşıyamayız. İslâm medeniyeti çok büyüktür ama, Batı medeniyeti de küçük değildir ve böyle bir iddiada bulunmak bize hiçbir şey kazandırmaz.

Oğuz Bozkurt (Istanbul)

«Oğuz» ne demektir?

«Oğuz», Türkler'in en büyük kısmının mensub olduğu, bugün «Batı Türkleri» dediğimiz kavmin tarihî adıdır. — Diğer sorunuzun tarihle ilgisi yok. Bu konuda Türkçe'de ve çeşitli dillerde hayli kitap vardır. Büyük bir kitapçıyı ziyaret edip sorunuz.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Süreyya Gökbayrak (Eskişehir)

Midhat Paşa'nın Bulgar veya Yahudi, Enver Paşa'nın Macar veya Gagavuz, Tal'at Paşa'nın Çingene asıllı oldukları doğru mu?

Bunlar iğrenç, korkunç ve tamamen yalan iftiralardır. Bu kabil şeylere katiyen kulak asmamanızı ve bu çeşit neşriyâtın tamamen maksatlı olduğunu hatırlatırız. Midhat, Enver ve Tal'at Paşalar alabildiğine tenkid edilebilir, edilmelidir de. Kusurları da büyük olmuştur. Ama Türk' türler. Sizin kadar Türk'türler. Tarihin böylesine maksatlı olarak kullanılması, gerçekten üzücü olmaktadır. Tabiî bu iftiraların, Midhat, Enver, Tal'at Paşalar gibi meziyetleri yanında hiçbir kabahatleri yokmuş gibi, yıllardan beri büyük kahramanlar şeklinde takdim edilegelmiş olmalarının bir reaksiyonu olduğunu anlamıyor değ-

liz. Ama böyle iftiralara iltifat etmeyiniz. Zira tarih ilmini şahsi ve siyasî çıkarları uğruna kullananların tuzağına düşmüş olursunuz. — Midhat Paşa'nın İzmir'de Fransa konsoloshanesine sığındığı doğrudur. «Mürteci» kelimesinin de ilk defa — bugünkü mânâda — İttihadçılar'ca, muhalifleri için kullanılmış olduğunu söylemekte haklısınız.

Meriç Özcan (Kozlu - Zonguldak)

Hayat Tarih Mecmuası ne zamandan beri çıkıyor. Fiatları nedir?

Mecmuamız, 1965 şubatından beri çıkmaktadır. 1971 şubatından itibaren sayı fiatı 350 kuruş olmuştur. Daha önceki sayılar 250 kuruştur. 6 sayısı bir cilt olmakta ve yılda 2 cilt teşkil etmektedir. Perakende sayılar hâlinde de, 6 aylık veya yıllık ciltler hâlinde de mevcudu vardır. «BATEŞ Bâyilik Teşkilâtı, Cağaloğlu - Istanbul» adresinden istetebilirsiniz.

Kadriye Kırıcı (Üsküdar - Istanbul)

Padişah resimleri asıllarına uygun mudur? Delacroix'nın «Le Massacre de Scio = Sakız Katliâmı» adlı tablosunun mevzuu nedir? Size yolladığım eski harflerle basılı küçük bir pusula neyi ifade ediyor?

II. Mahmud'dan (1808 - 1839) önceki padişah resimleri, minyatürlerden, Batı ressamlarının — birçoğu hayalî — tablolarından ve tariflerden ilhâm alınarak yapılmıştır. Fâtif, III. Selim gibi ressamlara poz verenler de vardır. II. Mahmud' dan itibaren resimler otantik olmıya başlar. Bu padişahtan itibaren karakalem ve gravür şeklinde kitap ve gazeteler için de resim yapılmıştır. Daha önceki padişahların gravürlerinin ancak bazıları o padişah görülerek yapılmıştır. Sultan Abdülmecid (1839 - 1861) fotoğraf devrinin hükümdarıdır. Sultan Abdüiaziz'den (1861 - 1876) itibaren padişahların fotoğraflarının çekilmesi yaygınlaşmış ve yerleşmiştir. — Delacroix'nın tablosu, 1822 Sakız isyanının Türkler'ce bastırılmasını ele alan, Türk düşmanı bir tablodur. Bilindiği gibi Yunan ihtilâlinde bu adadaki Rumlar ayaklanmış, fakat isyan söndürülmüştü. — Yolladığınız küçük basılı pusula, Meşrutiyet'e ait 5 altın kuruş değerinde bir banknottur.

Dr. Erdal Alptekin (Galatasaray - Istanbul)

Türkler'de meskûkât (para) hakkında yazılar yayınlıyamaz mısınız?

Bu mevzuda birkaç yazı yayınladık. İsteğinizi not ettik.

Yılmaz Sarıoğlu (Fen Fakültesi - Erzurum)

Sultan Vahîdeddin hakkında tarihin tarafsız kanaati nedir?

Sultan Vahîdeddin devri, tamamen tarihe intikal etmemiştir. İçinde yaşadığımız devrin başlangıcıdır. O zamana ait vesikaların çoğu da yayınlanmamıştır. Onun için, bu hükümdarın şahsiyeti hakkında, şu veya şu kusurları ile şu ve şu meziyetleri vardı şeklinde mütalaada bulunmak polemik mahiyetinde olabilir.

Kâzım Filiz (Söğüt - Bilecik)

Hayat Tarih Mecmuası'nın cilt kapaklarının hepsi var mı?

Hepsi vardır. BATEŞ'ten istetebilirsiniz. BATEŞ'le ilgili dileğinizi ilettik.

Semavî Güler (Mutki - Bitlis)

Bitlis kalesi kimin tarafından yaptırılmıştır?

Bitlis kalesini efsaneye göre Badlis adlı Makedonyalı bir kumandan yapmıştır. Kalenin yapılmasını emreden Büyük İskender'dir. Bir söylentiye göre Bitlis adı da, kaleyi yaptıran kumandanın adından gelir. Aslen kale, antik çağdan kalmıştır.

Turgut Hasanoğlu (Manisa)

Eski Türk savaş gemilerinin büyüklükleri ne kadardı? Bunları gerçekten kendimiz mi yapardık?

Türk savaş gemileri Istanbul ve Gelibolu'daki tersanelerde yapılırdı. Bu tersaneler dünyanın en büyük tersaneleriydi. Yabancı devletlerin ısmarladığı gemiler de buralarda yapılırdı. 1488'de yapılan amirallik (kapdan-paşa) gemisi, çağında, görülmemiş büyüklükte bir gemiydi. Uzunluğu 54 m. genişliği 21 m. idi. XVI. yüzyılda daha büyükleri yapıldı. Baştarda denilen savaş gemilerinde 2000 tayfa ve forsa çalışırdı. XVII. yüzyılda yapılan baştardalarda 504 kürekçi bulunurdu. 1710' da yapılan yelkenli baştarda (kalyon) ise 5 kat güverteliydi ve 3 300 kişi alıyordu. Bu dev gemi Türkiye'den sonra, zamanın ikinci denizci devleti olan İngiltere'nin en büyük savaş gemisi olan Royal Sovereign'den 3,65 m. daha uzundu. 110 adet topu vardı. Bunun dışında ticaret gemilerine de büyük önem verilirdi. XVII. yüzyılda Istanbul limanına bağlı ticaret gemilerinin sayısı 2 600'ü buluyordu. Bu gemilerde çalışan mürettebat sayısı ise 30 000 kadardı.

Rasim Eroğul (Istanbul)

Düello ne zaman başlamıştır? En çok hangi ülkede yaygındı. Bu âdet ne zaman son buldu?

Düello, Fransız filozofu Monteqsquieu'ye göre, Germenler tarafından âdet hâline getirilmiştir. XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılda Avrupa'da yayılmıştır. Düello en çok Fransa'da yaygındı. XVI. yüzyılda bu ülkede 18 yıl içinde 4 000 kişinin düelloda öldürüldüğü bilinmektedir. Düello İngiltere'de daha önce yasak edildi. Fransa'da ise XX. yüzyılın başlarına kadar devam etti.

Tarih Bilmecesi

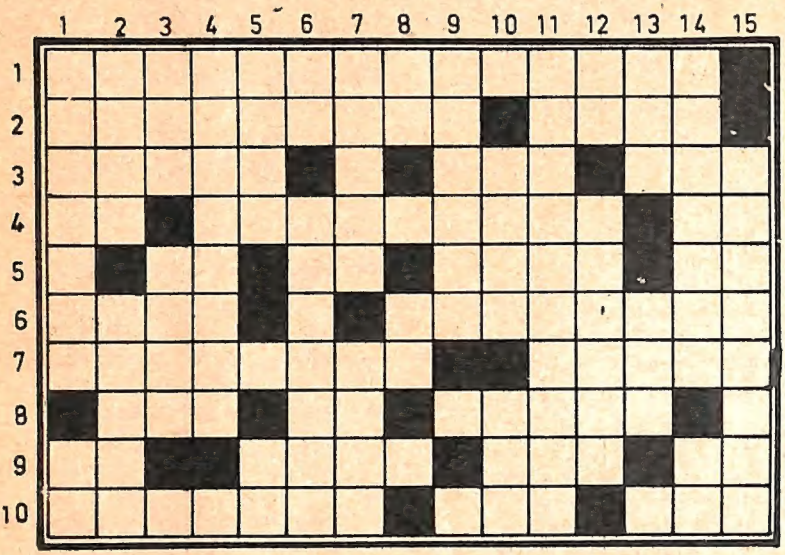

SOLDAN SAĞA: 1 — Yanya'da büyük bir ıslahat yapan, ancak yavaş yavaş hükümetin emirlerine karşı gelerek, işi haklı haksız adam öldürmeye kadar götüren ve sonunda yakalanıp başı kesilen, Osmanlı paşasının lâkabı ile adı. 2 — 769 yılında ölen ünlü İslâm hukukcusu ve büyük bir mezhebin kurucusunun adı; Bir renk. 3 — Eski İtalya'nın Latium bölgesinde yaşıyanların adı; Akciğer; Gölü ile ünlü bir ilimiz. 4 — Bir gıda maddesi; Osmanlı tarihinde Patrona Halil ihtilâli ile son bulan devrenin adı; Bir edat.5 — Tersi eski bir silâh; Tarih boyu savaşlarda faydalanılan bir hayvan; Bir erkek adı; Mesken. 6 — Mektep; Matbaa harflerini sıralama işi (Çoğul). 7 — 1945'te ikinci atom bombasının atıldığı şehrin adı; Barındırma. 8 — 400 - 453 yılları arasında yaşayan ve Avrupa'yı yıllarca titreten, büyük hükümdar Atilla'nın mensup bulunduğu Türk kavimi; Eski bir Mısır mabudu; Evlenmiş Fransız kadınının unvanı. 9 — Bir nota; Şöhretli; Çoğul edatı; Bir besin maddesi. 10 — Konya'nın ilçelerinden biri; Sabahın gün doğmadan önceki alaca karanlık şekli; Bir rabıt edatı.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — Alexander Graham Bell tarafından icad olunan ünlü âletin adı; Bir harfin okunuşu. 2 — Boyutlar; Pek üstün ve ezici. 3 — Haç; Kazdan büyükçe güzel bir su kuşu. 4 — Bir işin eri bulunan. 5 — Bilgili veya âlim; San. 6 — Genişlik; Kolu çevrilerek çalınan bir müzik aleti. 7 — İtalyan para birimi; Bir emir. 8 — Fransızca bir harfin okunuşu; Tersi bayram. 9 — Hangi yer anlamına bir soru. 10 — Karşılık; Bir renk. 11 — Çizmeden yukarı çıkan. 12 — Haber ajanslarından birinin şimgesi; Hatırı sayılır ve güvenilir hali olma. 13 — Yanardağın ağzından fışkıran; Eski harflerle olan alfabede «mim» den evvel gelir. 14 — Ekle anlamına bir emir; Bir uzvumuz. 15 — Yeni hasıl olmuş (Eski söz).

Geçen sayının halli:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	N	İ	Z	A	M	İ	C	E	D	İ	T	■	H	A	N
2	E	D	E	B	İ	Y	A	T	İ	C	E	D	İ	D	E
3	N	A	B	İ	■	A	N	■	Ş	İ	N	A	S	İ	■
4	E	D	A	T	■	D	A	Y	A	K	■	R	A	■	A
5	H	İ	N	■	Y	■	V	A	R	■	Y	A	R	A	N
6	A	■	İ	S	A	■	A	R	İ	Z	A	■	■	D	A
7	T	İ	■	A	S	A	R	■	■	A	Z	A	■	A	D
8	U	L	A	K	■	G	■	K	A	R	■	B	A	L	O
9	N	A	G	A	S	A	K	İ	■	■	H	E	L	A	L
10	■	M	A	T	A	H	A	R	İ	■	■	S	O	R	U

Karşılaşmalarda kısa huzmeli far kullanınız

Bilirsiniz, karşıdan gelen aracın uzun huzmeli farları yanıyorsa gözünüzü alır, hiç bir şey göremezsiniz. Bir aracın sürücüsü için en kötü durumdur bu.

Her türlü kazaya yol açabilir.

Karşılaşmalarda siz de size doğru geleni düşünün. Derhal kısa huzmeli farlarınızı kullanın. Uzun huzmeli farları ancak karşıdan başka bir vasıta gelmediği sürece kullanabileceğinizi unutmayın.

Bu kurala uymakla her gün rastlanan trafik kazalarının önlenmesinde yardımcı olursunuz.

DOĞAN SİGORTA

Sizin Sigortanız

İUI 2346

Moran 1087 (2346) — HTM. 21

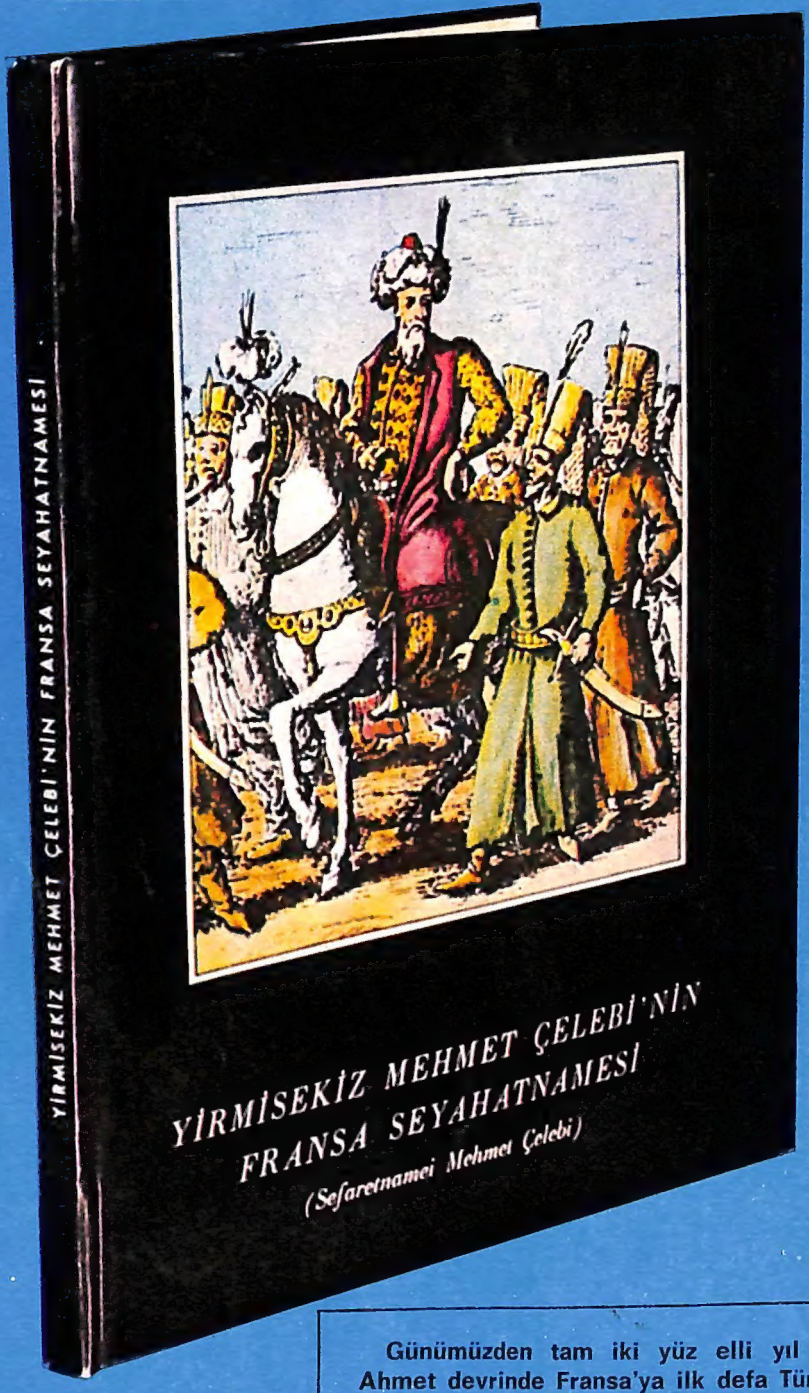

Günümüzden tam iki yüz elli yıl önce, Üçüncü Ahmet devrinde Fransa'ya ilk defa Türk Elçisi olarak gelen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin orada saygı ile karşılanışını, nehirler üzerinden Paris'e gidişini, o zaman henüz çocuk olan Fransa Kralı Louis XV.'e itimatnâmesini takdim edişini, bu arada Paris'te gezdiği sarayları, bahçeleri ve başta Opera olmak üzere, gördüğü yeni şeyleri pek tatlı bir üslûpla anlatan bu ünlü eser, Türk harfleriyle ilk defa, Paris'ten getirilmiş resimlerle süslenerek kitap halinde yayınlanmış, eserin dili Şevket Rado tarafından sadeleştirilmiştir.

Genel Dağıtım: Bateş — Fiyatı: 25 liradır.